

Medijski diskursi o suđenjima za ratne zločine u Srbiji, 2003-2013.¹

Pripremila: dr Katarina Ristić²

Rezime

Istraživanje procesa suočavanja sa prošlošću u bivšoj Jugoslaviji pokazuje da se izveštavanje o suđenjima za ratne zločine u Srbiji odvija u atmosferi „zavere ćutanja“ o zločinima i dominantnog nacionalizma.³ Novinski tekstovi prate etničku podielu na „naše“ i „njihove“ zločince, a odnos prema suđenju je prevashodno određen etničkim predznakom optuženog.

Suđenja za ratne zločine pripadnicima srpskih snaga direktno izazivaju društveno ćutanje o prošlosti, te su predstavnici institucija kao i nevladine organizacije koje se zalažu za proces suočavanja sa prošlošću u medijima, izloženi kritikama, napadima i pretnjama, uz glavnu optužbu da se ne bave srpskim žrtvama. Javnost je prema suđenjima, presudama i svedocima nepoverljiva i uzdržana. Mediji su na oprezu da u javni govor ne uvedu svedočenja žrtava kojima se dovode u pitanje relativizacija i marginalizacija zločina, dominantna u javnoj sferi, kao i oficijelni narativ o građanskom ratu u kome su sve strane jednako činile zločine.

Najveći broj tekstova o domaćim suđenjima za ratne zločine su šturi - najčešće suvoparne najave sutrašnjeg suđenja ili kratki izveštaji da je suđenje održano prethodnog dana. Duže izveštaje sa suđenja objavljuju *Danas* i *Politika*, ali i oni tek iznimno dospevaju do naslovnih strana. Lišena konteksta i komentara elite, interesa publike i potrebe da se kroz njih kritički preispita prošlost, suđenja za ratne zločine u medijima retko postaju pravi medijski događaji. Samo iznimno, kao kod emitovanja snimka „Škorpiona“ ili u slučaju trgovine organima, ovi slučajevi dobiju veću pažnju i na kratko prekinu opštu ravnodušnost i navodnu zasićenost pitanjem prošlosti. Relativizacija

1 Izveštaj je pripremljen u okviru istraživanja i analize procesuiranja ratnih zločina u Srbiji u periodu 2004-2013. godine, koje je sproveo Fond za humanitarno pravo tokom 2012. i 2013. godine.

2 Istraživač, CAS, Univerzitet Lajpcig.

3 Slavija Seska Stanojlović, Izabela Kisic, „Mediji u postoktobarskoj Srbiji“, (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava); Markus Tanner, Nidzara Ahmetašević, „Historija u sjeni senzacije - Regionalni mediji o hapšenju Radovana Karadžića“, (Sarajevo: BIRN, 2009); Marija Sajkas, „Transitional Justice and the Role of Media“, (International Center for Transitional Justice, 2007); DžihanašVolčić, ur, *Media and National Ideologies* (Sarajevo: Mediacentar Sarajevo, 2011).

krivice i odgovornosti, dekontekstualizacija i fragmentacija narativa o prošlosti, minimalizacija zločina i dehumanizacija žrtava osnovne su karakteristike medijskog izveštavanja o domaćim suđenjima za ratne zločine.

Sasvim drugačiju sliku pružaju suđenja u kojima su optuženi pripadnici drugih nacija. Takva suđenja se razumeju kao pravda za žrtve, koja ukazuju na umešanost najviših političkih struktura te grupe u sâm zločin. Za optužene u ovim slučajevima nema ni opravdanja ni razumevanja, a zločini se razumeju kao monstruoza, necivilizovana zverstva. Izjave žrtava su daleko češće, a uz komentare političara i drugih zainteresovanih, ova suđenja lakše dolaze do naslovnih strana i izazivaju veći interes javnosti. I ona se najčešće koriste za potvrdu oficijelnog narativa o ratu te se, umesto tranzicione pravde, koriste za obnavljanje nacionalizma i narativa o srpskoj viktimizaciji.

Pozadina

Zdenka Milivojević je ukazala na niz protivrečnih procesa koji su se istovremeno odvijali u srpskom novinarstvu od sredine 1980-ih: sa jedne strane je bila vidna liberalizacija informisanja, praćena pojačanom represijom nad medijima dok je, sa druge strane, osnivanje nezavisnih medija bilo praćeno porastom partijskog novinarstva.⁴ Zavisnost državnih medija od političkih elita pretvorila je javnu sferu u privatni senzacionalistički servis vladajućeg režima, koji je širio mržnju i pozivao na agresiju⁵, dok je samo par nezavisnih medija uspevalo da se suprotstavi euforičnom nacionalizmu. Šteta, koju je instrumentalizovanje medijske javne sfere za ratne svrhe i nekritičko uranjanje u slepi nacionalizam dugoročno nanelo društvu, vidljiva je i dvadeset godina nakon završetka ratova. Polarizacija društva ogleda se i u delovanju dva udruženja novinara, režimskog (UNS) i nezavisnog (NUNS) koji se nakon 5. oktobra različito pozicioniraju po pitanjima lustracije, izgradnje novinarskog koda, donošenja zakona o informisanju itd.

Flagrantna nesposobnost medija i političkih elita bivše Jugoslavije da izađu iz nacionalističke matrice bila je predmet analize različitih studija, koje ukazuju da je "etnonacionalna ideologija i dalje dominantna ideologija kroz koju mediji predstavljaju društvenu realnost".⁶ Mediji, koji istovremeno odslikavaju i kreiraju društvenu realnost, nose sopstveno nasleđe prošlosti koje se, usled izostanka lustracije, netransparentnosti u finansiranju, manjkavog zakona o informisanju i nejasnog etičkog koda, još uvek nije našlo pred ozbiljnijim preispitivanjem, koje bi otišlo dalje od konstatacije o medijskom mraku 1990-ih. Uloga novinara koji su svojim delovanjem u tom periodu kreirali „medijski mrak“ ostala je uglavnom nerasvetljena, a neki su vremenom izgradili zavidne post-petooktobarske karijere. Pokušaji da se individualizuje odgovornost dokumentovanjem novinarskog izveštavanja nisu imali nikakvog uspeha.⁷ Iskreni nacionalizam, izgrađeni autoritarni tip ličnosti, puki konformizam ili tek nedostatak znanja o drugačijem novinarstvu, kreirali su

4 Zdenka Milivojević, "Mediji u Srbiji od 1985-1994", u: *Srbija između prošlosti i budućnosti* (Beograd: Institut društvenih nauka; Forum za etničke odnose, 1995).

5 Đorđe Odavić, Ivan Boljević, Vladimir Petrović, Bogdan Stanković, Svetislav Rabrenović, Novak Vučo, Jasna Šarčević Janković, Milica Vukotić, "Reči i nedela: Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992", ur. Bruno Vekarić (Beograd: 2011); Pål Kolstø, ed., *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts* (Ashgate, 2009).

6 Džihanaš Volčić, ur, *Media and National Ideologies*; Kolstø, ed., *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts*

7 Ivan Boljević, Svetislav Rabrenović, and Jasna Šarčević Janković, "Reči i nedela: Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992", ur. Bruno Vekarić (Beograd: 2011); YUKOM, „Stučaj službenika Aleksandra Tijanića“, Beograd, 2005.

medijski prostor u kome su ozbiljna analiza, stručan komentar ili istraživački tekstovi na nivou incidenta. Senzacionalizam, neprestano ponavljanje stereotipa i banalnosti, kreiranje afera i njihova eksploatacija samo su neke od karakteristika ovog novinarstva. Pitanje odgovornosti novinara za rat, koje je pokrenulo Tužilaštvo za ratne zločine, kao i izveštaj „Reči i nedela“ u kom je dokumentovano izveštavanje medija u ratnom periodu, potvrđuju da je način na koji se i danas izveštava o suđenjima za ratne zločine podložan sličnim primedbama kao i ratno novinarstvo, u smislu selektivnosti, pristrasnosti prema različitim nacionalnim grupama, senzacionalizma i nedostatka istraživačkog novinarstva.⁸

Mediji se u proces poricanja i relativizacije zločina uključuju objavljivanjem flagrantnih laži o sudskim procesima⁹, objavljivanjem glasina plasiranih od strane tajnih službi¹⁰, medijskom podrškom ratnim zločinima i revizijom prošlosti¹¹. Navodna nezainteresovanost javnosti za pitanja prošlosti je samo manifestacija prećutane saglasnosti da se zločini nad drugima prosto zaborave. Istovremeno, hiperprodukcija tekstova u slučajevima kada su Srbi žrtve, uključivanje političara, umetnika, novinara i drugih nacionalnih radnika u istraživanje teme i zahteve da se zločini kazne, ukazuje da je „interes javnosti“ tek selektivni izbor tema iz prošlosti kojima društvo (ne) želi da se bavi. Tužilaštvo je pokušalo da organizuje nedeljne brifinge za novinare, koji nisu zaživeli zbog nezainteresovanosti novinara¹², pa se zato uz podršku OEBS-a pokreće magazin *Pravda u tranziciji* koji redovno piše o domaćim suđenjima za ratne zločine, objavljuje intervjuje sa sudijama, završne reči u nekim predmetima itd. No, kao i u slučaju izveštavanja Agencije SENSE o radu Haškog tribunala, pokazalo se da nedostatak informacija nije primarni uzrok problematičnog izveštavanja o suđenjima za ratne zločine.

Da su mediji prva linija odbrane od suočavanja sa prošlošću, konstatuje i portparol Tužilaštva Bruno Vekarić, kada kaže da je najveća tragedija što Tužilaštvo mora da ubeđuje novinare da nacionalna pripadnost optuženih nije relevantna za suđenja: „Najčešće pitanje novinara, nažalost, jeste koliko ste Srba procesuirali, a koliko ste ostalih. I to je bilo kao neko zamerajuće pitanje nama da smo više procesuirali ovih ili onih. E upravo to je [...] naša tragedija. Zar jedno civilizovano društvo treba da postavlja pitanje za nekoga ko ima krvave ruke da li je naš interes da on bude među nama ili da bude u sudnici gde mu je i mesto? Ako imate nekog ko je pobio žene i decu, da li je naš interes da ga prikrivamo zato što je bio zakačen za neku službu ili za neku formaciju, ili da ga izvedemo pred [...] lice pravde?“¹³

Tužilac za ratne zločine Vladimir Vukčević u više navrata ukazuje da je javnost kontaminirana lažnim slikama prošlosti kroz režimske medije, kao i na potrebu da se društvo od njih otrezni. Jedan od načina „otrežnjenja“ ili suočavanja sa prošlošću koji on predlaže jesu direktni prenosi suđenja, jer „kada čujete svedočanstva žrtava u sudnicama, ne treba vam mnogo da zaključite u kakvim mračnim vremenima i sa kakvim zločinima smo živeli sve ove godine“.¹⁴ Donošenje

8 Ibid.

9 Bogdan Ivanišević, „Konstantno iznošenje flagrantnih neistina“, u: *Hag među nama*, ur. Slobodan Kostić (Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2005).

10 *Pravda u tranziciji*, br 6. *Intervju: Svetlana Lukić – „Peščanik“*, Ostrvce otpora.

11 Izabela Kisić, „Mediji u postoktobarskoj Srbiji“

12 Bogdan Ivanišević, „Against the Current—War Crimes Prosecutions in Serbia“, *International Center for Transitional Justice* (2007).

13 *Vreme*, 'Ustanička ulica – igrani film u suočavanju sa prošlošću', 14.04.2011.

14 NIN, 'Najvažnija – politička volja', 13.07.2006.

zakona koji omogućava direktne prenose iz sudnice sa jedne strane, i pokušaj da se procesuiraju novinari odgovorni za širenje mržnje i pozivanje na nasilje tokom ratova 1990-ih sa druge, izraz su napora Tužilaštva i suda da svoj rad učine razumljivim za javnost, za šta je neophodno odbacivanje dominantnog radikalnog nacionalizma i suočavanje sa lažima medijskog rata i zločinima 1990-ih.

Interpretativni okvir i metod

Proces suočavanja sa prošlošću je složen društveni fenomen kroz koji društva prolaze nakon masovnih zločina počinjenih od strane države, ili nekih njenih institucija. Neretko je jedan od osnovnih mehanizama kojim se ovaj proces marginalizuje društveno poricanje, za čije je kreiranje, kako konstatuje Zarubavel, potrebno aktivno učestvovanje čitavog društva.¹⁵ Iako se najčešće formuliše kao nevinna odbrana od optužbi, poricanje je zapravo izraz normativno-kognitivnog slaganja sa zločinom. Ono se manifestuje, kako je pokazao Koen, kao bukvalno, interpretativno ili implikativno poricanje, koristeći razne vrste mehanizama i retoričkih sredstava - od laži, samoobmane, normalizacije, objašnjenja, prikrivanja, do marginalizacije i zaborava. Kada postoji ideološki konsenzus o nacionalizmu kao najvišoj vrednosti na kojoj je društvo bazirano, pojedinci spontano postaju aktivni nosioci poricanja a zavera ćutanja postaje društveni fenomen.

Nacionalizam kao dominantna društvena ideologija u Srbiji već je bio predmet mnogih naučnih studija, koje su se bavile kako procesom mobilizacije 1980-ih i formulisanjem nacionalnog pitanja, tako i ulogom intelektualne elite, veličanjem srpskih žrtava, ili ulogom nacionalnih mitova u formulisanju ratnih politika.¹⁶ Nacionalizam u medijskom izveštavanju pruža medijima ideološki okvir i vrednosnu orijentaciju¹⁷. On na taj način kreira atmosferu u kojoj se odvijaju suđenja za ratne zločine u Srbiji. Kao posledica toga, Srbijom dominira „zavera ćutanja“ o zločinima.¹⁸

Medijsko oblikovanje stvarnosti je daleko kompleksnije od onoga što se sintagmom „objektivnog izveštavanja“ obično implicira. Pitanja selekcije događaja, kreiranja agende, perspektive koju mediji zauzimaju pri izveštavanju, ali i uticaja dominantne ideologije i političke ili ekonomske elite koja delom određuje ove izbore¹⁹, upućuju na kompleksan niz činilaca koji istovremeno deluju u oblikovanju onoga što se na kraju pojavljuje kao medijska stvarnost. Ako je nesporno da mediji kreiraju događaje, i ako prihvatimo da u kreiranju događaja razlikuju „udarne“ teme (sâm događaj) i „senzacije“ (veliki interes uprkos nepostojanju objektivnih novosti, gde se svaka sitnica objavljuje

15 Eviatar Zerubavel, *The Elephant in the Room: Silence and Denial in Everyday Life* (New York: Oxford University Press, 2006).

16 Florian Bieber, *Nacionalismus in Serbien Vom Tode Titos Bis Zum Ende Der Ära Milošević* (Wien: LIT Verlag, 2005); Olivera Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima", ogledi* (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002); Dubravka Stojanović, ur, *Kaldrma i asfalt: Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*, 2. izd, (Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 2009); Dejan Guzina, "Socialist Serbia's Narratives: From Yugoslavia to a Greater Serbia," *International Journal of Politics, Culture and Society* 17, no. 1 (2003); Branimir Anzulovic, *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide* (London: Hurst, 1999); Bogdan Denis Denitch, *Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994).

17 Miklos Biro, "Mediji i ratni zločin", u: *Reči i nedela*, ur. Đorđe Odavić, Ivan Boljević, Vladimir Petrović, Svetislav Rabrenović, Bogdan Stanković, Jasna Šarčević Janković, Novak Vučo, Milica Vukotić (Beograd: Centar za tranzicione procese, 2011); Nidzara Ahmetašević, "Historija u sjeni senzacije - Regionalni mediji o hapšenju Radovana Karadžića"

18 Izabela Kisić, "Mediji u postoktobarskoj Srbiji"; Nidzara Ahmetašević, "Historija u sjeni senzacije - Regionalni mediji o hapšenju Radovana Karadžića"; Sajkas, "Transitional Justice and the Role of Media" Džihana ŠVolčić, ur, *Media and National Ideologies*; Zdravković-Zonta, "The Case of Scorpions: Media, Nationalism and War Crimes"

19 Teun van Dijk, *Racism and the Press, Critical Studies in Racism and Migration* (London; New York, NY: Routledge, 1991).

iz dana u dan, zajedno sa kalkulacijama, pretpostavkama i uz izjave mnoštva aktera)²⁰, prećutane teme su onda one o kojima se izveštava minimalno, tj nužno, bez tematiziranja, kreiranja debate, uključivanja većeg broja sagovornika, nalaženja novih detalja itd. Koncept „spirale ćutnje“ koji je razvila Noelle-Neumann kao teoriju javnog mnjenja²¹, primenjujući ga pre svega na odgovor publike na medijske teme, ovde je uz male modifikacije primenjen na stvaranje same medijske stvarnosti.²² Ako primenimo pravila koja je razvila Noelle-Neumann, odgovor medija na događaj imaće svrhu potvrde većinskog mišljenja u cilju izbegavanja izolacije, ili progona od strane većine. Drugim rečima, poricanje/prećutkivanje je automatsko pristajanje na već postojeće mišljenje većine, kojim se izbegava potencijalna izolacija do koje vodi kršenje norme. Ono prethodi pitanju o činjenicama, pa i izveštajima o suđenjima na kojima se činjenice utvrđuju, te je osnovna funkcija medija da kreira i potvrdi konsenzus²³, a ne da otvori argumentovanu raspravu o temi koja je od interesa za društvo²⁴. Na kraju, ne treba zaboraviti da dovoditi u pitanje osnovne norme društva uvek znači izloženost kritici, a neretko i ozbiljnim fizičkim pretnjama. Pokušaj ubistva novinara Dejana Anastasijevića, kao i pretnje i napadi na Brankicu Stanković, drastični su primeri fizičkog nasilja kome su izloženi oni koji prekrše norme društva u kome žive. Mediji se po pravilu solidarišu sa političkim moćnicima a diskredituju osobe koje se bave tranzicionom pravdom, koje se proglašavaju „domaćim izdajnicima i stranim plaćenicima“. Žuta štampa je puna govora mržnje, mizoginih tekstova ili vulgarnih uvreda, posebno kada je reč o ženama koje se bave ovom temom.

Ovaj izveštaj tretira medijski diskurs prikazom načina na koji o domaćim suđenjima za ratne zločine izveštavaju mediji u slučajevima *Ovčara*, *Škorpioni*, *Suva Reka*, *Tuzlanska kolona*, *Trgovina organima*, kao i u slučaju dosije Diković. Radi što potpunije analize kombinovane su kvantitativna kontent analiza i kvalitativna diskurs analiza, uz pomoć programa MaxQDA²⁵. Prvo je utvrđen ukupan broj tekstova objavljenih u izabranim medijima, kao i broj pojavljivanja određenih kategorija koje su indikatori objektivnosti izveštavanja: optuženi, žrtve, svedoci i javnost. Kada je reč o kategoriji „javnost“, reč je o svima koji komentarišu suđenja: od predstavnika Tužilaštva i advokata odbrane koji su uključeni u proces, preko političara i predstavnika NVO do drugih javnih ličnosti. U retkim slučajevima kada se političari uključe u javnu diskusiju o suđenjima, njihove izjave su navedene i dalje analizirane.

Diskurs analizom, koja je kvalitativni metod, pokazuju se pre svega perspektiva koju mediji zauzimaju o određenom suđenju, način na koji se formulišu osnovne teme, argumentacione šeme, a takođe se slikaju pozicije učesnika u kreiranju javnog govora o suđenjima za ratne zločine. U analizi se posebno analiziraju retoričke strategije koje se koriste da bi se zločini opravdali, minimalizovali,

20 Ana Jugoslava Zagorac, Keršer Štefan Rus-Mol, *Novinarstvo* (Beograd: Clio, 2005).

21 Elisabeth Noelle-Neumann, „The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion“, *Journal of Communication*, Spring 1974.

22 „Spirala ćutnje“ predstavlja specifičan proces formiranja stavova, u kom se pojedinci pri kreiranju sudova ne rukovode ocenama koje se tiču samih argumenata, već društvenim okruženjem, tj. odnosom snaga suprotstavljenih pozicija u javnosti. Neslaganje sa većinskim stavovima povlači ne samo osećaj nesigurnosti i dovođenje u sumnju sopstvene sposobnosti procene, nego i nespornost da se javno izrazi ovakvo mišljenje. Pošto je ovakvo stanje izolacije psihološki neprihvatljivo, ubedljiva većina (80%) građana bira sigurnost većinskog mišljenja naspram izolacije (str. 44).

23 Edward S; Chomsky Herman, Noam, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 2002).

24 Jürgen Habermas, Thomas Burger, and Frederick Lawrence, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge: Polity Press, 1992).

25 <http://www.maxqda.com/>

neutralizovali, normalizovali itd. Izveštaj analizira medijske tekstove u tri ključna segmenta: (i) način na koji su predstavljeni optuženi i zločin; (ii) izveštavanje tokom suđenja, tj praćenje svedočenja, predstavljanje žrtava; (iii) izveštavanje o samoj presudi.²⁶ Posmatra se da li mediji preuzimaju perspektivu optuženog ili žrtve, da li se zločin negira, relativizuje ili normalizuje, da li se svedoci prikazuju kao uverljivi, (ne)kredibilni ili neuverljivi, a dokazi kao ubedljivi, nedovoljni ili irelevantni. Nadalje, analizira se koji su akteri glavni izvor u komentarisanoj postupka i da li su žrtve marginalizovane i učutkane, ili im se daje prostor da govore o svojim patnjama. Konačno, važno je da li zločini impliciraju moralnu osudu i proizvode zahtev za političkim delovanjem. Na kraju, jedno od važnih pitanja je da li se suđenja koriste za kontekstualizaciju prošlosti ili su predstavljena kao diskontinuirani, nepovezani incidenti.

U izveštaju su analizirani tekstovi objavljeni u pet dnevnih novina (*Blic*, *Večernje novosti*, *Politika*, *Kurir*, *Danas*), kao i u dva nedeljnika (*Vreme*, *NIN*) u periodu 2003-2013. U nekim slučajevima za analizu su korišćeni i tekstovi objavljeni na web portalima E-novine, Radio Slobodna Evropa i Peščanik. Istovremeno, analizirane su i emisije elektronskih medija emitovane na televizijama RTS i B92. Medijski arhiv Ebart²⁷ je korišćen za sistematsko elektronsko pretraživanje tekstova i informativnih emisija, dok su zvanični sajtovi ove dve medijske kuće²⁸ korišćeni za emisije poput „Utiska nedelje“, „Da možda ne“ i sl. Arhiv Fonda za humanitarno pravo takođe sadrži značajan broj snimaka informativnih emisija koje su korišćene u analizi. Kada je reč o elektronskim emisijama, pored informativnih emisija poput „Vesti“ i „Dnevnika“ na RTS i B92, analizirane su i emisije „Utisak nedelje“²⁹, „Da možda ne“³⁰ i „Insajder“³¹, kao i dokumentarne emisije „Jedinica“ i „Spomenari“ koje su bile emitovane na B92, ili dokumentarna emisija „Ničija vojska“ koja je emitovana na RTS-u.

26 S obzirom da je u većini slučajeva Vrhovni sud oborio prvostepenu presudu, u analizi izveštavanja medija prati se detaljno samo prvo suđenje, pre svega jer je interesovanje u ponovljenom postupku još manje, a procesi traju godinama.

27 <http://www.arhiv.rs/>

28 <http://www.rts.rs/>, <http://www.b92.net/>

29 Kulturna emisija Olje Bečković „Utisak nedelje“ koja se emituje od 1991. u udarnom terminu, nedeljom u 20h. Nema ni jedne emisije koja je posvećena domaćim suđenjima za ratne zločine, mada se sama suđenja kao i pitanje suočavanja sa prošlošću pominju u nekim emisijama. Analizirane su one emisije koje bi, sudeći po temi ili gostima u studiju, mogle da uključe i ispitivanje nedavne prošlosti - emisije koje se tiču sadašnjeg političkog trenutka: „Gde je danas Srbija“ 09.12.2012, „40 dana od formiranja vlade“ 02.09.2012, „Šta je srpska realnost“ 23.10.2011, „Koliko intelektualci razumeju političku realnost Srbije?“ 03.06.2012., „Ko su najveći demagozi u Srbiji?“ 21.11.2010, „Novi SNS“ 13.03.2011, „Josipović predsednik Hrvatske“ 17.01.2010, „Sahrana patrijarha Pavla“ 22.11.2009, „Sudstvo u Srbiji“ 27.12.2009, „Poslanici u parlamentu“ 15.02.2009. U drugu grupu spadaju emisije koje se bave srpskim nacionalizmom ili (re) definisanjem nacionalnih ciljeva: „Čiji su 'Naši'“ 20.01.2013, „Uspeh politike 'I Kosovo i Evropa?'“ 26.02.2012, „Šta znači 'Vreme je da se kaže istina?'“ 18.12.2011, „Antifašizam“ 10.07.2011, „Komunistički zločini“ 18.10.2009, kao i emisije koje se bave ratovima 1990-ih: „Komisija za istinu“ 12.06.2011, „Istrage protiv novinara za ratne zločine“ 14.06.2009, „Ratna literatura“ 08.02.2009.

30 Emisija „Da možda ne“ Olivera Kovačević na RTS-u vremenom je postala jedna od prepoznatljivih političkih emisija. Autorka posvećuje veliku pažnju pitanjima koja su u bliskoj vezi sa domaćim suđenjima za ratne zločine, mada je ova veza retko eksplicitna. Samo u par emisija, u studiju gostuju predstavnici Tužilaštva, dok je glavni predmet interesovanja, kada su u pitanju suđenja za ratne zločine, Haški sud: „Sudjenje Šešelju“ (18.02.2011. i 15.03.2012), „Drugostepena presuda Šljivančaninu“ 13.05.2009, „Hrvatski generali“ 22.11.2012, „Dobrovoljačka“ 05.03.2010. i „Slučaj Haradinaj“ 29.11.2012. Domaća suđenja nisu predmet ni jedne emisije. Šire tematizovani ratni zločini pojavljuju se u nešto većem broju emisija, tako da se o njima govori u emisijama „Nestali na Kosovu“ 09.10.2009, „Izvinjenje i pomirenje“ 05.11.2010, „REKOM“ 06.05.2011, „Hrvatska tužba i srpski odgovor“ 19.11.2008, „Načelnik generalštaba“ 26.01.2012. Konačno, emisije koje tematizuju srpski nacionalizam, a koje takođe čine znatan deo ovog serijala, ne uključuju ni na koji način domaća suđenja za ratne zločine: „Rehabilitacija Draže Mihajlovića“ 22.03.2012, „Nacionalni interes i u čemu se Srbi slažu“ 25.12.2009, „Patriotizam - bol u grudima“ 29.12.2011, „Zaboravljeni Srbi“ 05.01.2012, „Kosovo - zašto nije gde jeste“ 01.10.2008.

31 „Insajder“ Brankice Stanković na B92 pomerio je granice istraživačkog novinarstva u Srbiji. Emisije analizirane u ovom izveštaju: „Patriote“ 16.01.2006, „Nasilje uz blagoslov“ 1-2, 22.11.2010, „Nemoć države“ 1-3, 17.12.2009. „Službena tajna“ 1-6 2.10.2008, „Rukopisi ne gore“ 1-4, 15.10.2004.

Medijski diskursi o suđenjima za ratne zločine u Srbiji, 2003-2013.

Početak suđenja za ratne zločine u Srbiji karakteriše pokušaj institucija da pronađu srednji put između „antisrpskih“ suđenja u Haškom tribunalu i zahteva da se optuženima za ratne zločine sudi u Srbiji. Politička podrška koju Tužilaštvo i sud dobijaju, reflektuje se i u medijskom imaginarijumu suđenja, koji slika uspešnu instituciju i odvažne, autonomne tužioce i sudije. Dva slučaja koja bez sumnje obeležavaju ovaj period jesu suđenja u predmetima *Ovčara* i *Škorpioni*, u kojima javnost pažljivo motri postupke Tužilaštva i veća, tok procesa i izricanje presude. Činjenica da su za početak suđenja odabrana dva upečatljiva slučaja - *Ovčara* kao simbol stradanja Vukovara i „*Škorpioni*“ kao simbol genocida u Srebrenici - garantovali su veliku medijsku pažnju, ali i međunarodnu podršku. Inicijalno interesovanje za ova suđenja pokazuje se i u broju tekstova koje štampari mediji objavljuju o domaćim suđenjima za ratne zločine. Tri godine zaredom, od 2004. do 2006, mediji objavljuju po 200 tekstova godišnje o *Ovčari* i „*Škorpionima*“ - što je, ako izuzmemo slučaj trgovine organima, najveći broj tekstova posvećen domaćim suđenjima.

Neke od osnovnih karakteristika izveštaja o suđenjima koje se uočavaju u prvim slučajevima ponavljaju se i u medijskom praćenju ostalih suđenja: ubedljivo najveći broj članaka objavljen je u dnevnom listu *Danas*, a nešto manji broj u *Večernjim novostima* i *Politici*. Optuženi - a ne žrtve - stoje u fokusu većine tekstova, i njihove izjave se navode daleko češće nego izjave žrtava. Sami zločini se predstavljaju kao izolovani incidenti, koji samo izuzetno (najčešće u nedeljniku *Vreme*) bivaju stavljeni u širi kontekst ratnih dešavanja. Konačno, odgovornost za zločin se završava sa optuženima, i mediji pažljivo izbegavaju da načine bilo kakvu vezu između direktnih počinitelaca i potencijalnih naredbodavaca. Time se i novinarski tekstovi umesto istraživanja toka događaja, naređenja i izvršenja zločina, svode na jednolične izveštaje sa suđenja u kojima se po pravilu navode samo imena optuženih i pravne kvalifikacije zločina.

1. Prvi slučajevi u medijima: *Ovčara* (2004-2006.) i *Škorpioni* (2005-2009.)

Ovčara

Ubistvo preko 200 zarobljenika i civila izvedenih iz bolnice u Vukovaru nakon ulaska srpskih snaga u grad, procesuirano je u više procesa pred MKTJ i u nekoliko procesa protiv direktnih počinitelaca, pripadnika Teritorijalne odbrane Vukovara, pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. U prvom suđenju, koje je počelo 9. marta 2004, optuženi su Mirosljub Vujović, Stanko Vujanović, Mirko Vojinović, Ivan Atanasijević, Spasoje Petković, Predrag Madžarac i Milan Vojnović.³² Prvostepena presuda je doneta decembra 2005, a ponovljeno suđenje nakon presude Vrhovnog suda završava se nižim kaznama, marta 2009. godine.

Kvantitativna analiza izveštavanja medija u slučaju *Ovčara* pokazuje osnovne trendove

32 Večernje novosti, „*Ovčara* i u Beogradu“, 20.01.2004.

karakteristične i za ostala suđenja za ratne zločine. Tokom 2004, u sedam novina objavljeno je 180 tekstova o suđenju, od toga ubedljivo najveći broj u *Danasu* (59), za kojim slede *Večernje novosti* sa 42 i *Politika* sa 38 članaka. Stavovi optuženih ili njihove rodbine preneti su u 62 teksta, dok se ista prilika nudi žrtvama tek u 12 tekstova, od kojih je 8 objavljeno u *Danasu*. Jednako kao i prema žrtvama, novinari su obazrivi u kontekstualizaciji zločina, povezivanju sa drugim slučajevima, postavljanju pitanja o odgovornosti JNA ili srpskog vojnog i političkog rukovodstva. O Ovčari se najčešće izveštava kao o incidentu koji stoji van istorijskog konteksta. U tekstovima objavljenim u *Danasu* i *Vremenu*, naprotiv, pitanje odgovornosti srpske države postavlja se otvoreno, dok se zločin predstavlja kao deo ratne strategije etničkog čišćenja u Hrvatskoj. Konačno, kao glavni pokazatelj kolektivne ćutnje o zločinu može da posluži apsolutna ćutnja političara – u 378 tekstova objavljenih tokom 2004. i 2005. nema ni jednog u kome bi bio citiran predstavnik bilo koje političke partije. Izjave o procesu i presudi za Ovčaru daju predstavnici Tužilaštva, advokati i predstavnici nevladinih organizacija za ljudska prava.

Tri su glavne karakteristike izveštaja o Ovčari koje se analiziraju: specifična perspektiva optuženih koja karakteriše tekstove u *Kuriru* i *Večernjim novostima*, za razliku od značajnog većeg prostora koji se posvećuje žrtvama i pravdi za žrtve u *Danasu* i *Vremenu*, šturo i neutralno opisivanje zločina (izostaju pridevi poput „monstruozni“, „užasni“, „neshvatljivi“, „zastrašujući“ i sl. koji karakterišu izveštaje o zločinima nad Srbima) i odbacivanje odgovornosti JNA/države za sâm zločin.

Perspektiva optuženih

U različitim analizama medijskog izveštavanja o suđenjima za ratne zločine, konstatovano je da mediji suđenja prenose iz perspektive optuženih.³³ Fokus na počinioce se manifestuje kroz zauzimanje perspektive optuženih, negiranje dokaza ili njihove umešanosti u zločin. Perspektiva se najčešće jasno pokazuje već u samom naslovu, gde se autoritativno prenose izjave optuženih ili tvrdnje svedoka odbrane: „Od dokaza samo priče“³⁴, „Za zločin samo čuli“³⁵, „Nije video optužene“³⁶, „Alibi za optuženog“³⁷, „Ništa ne priznaju“³⁸. Znatno ređe se u naslovima priznaje zločin: „Ubijao zarobljenike“³⁹, „Latinović priznao ubistva“⁴⁰, „Streljali 192 ratna zarobljenika“⁴¹.

Upadljivo je odsustvo bilo kakvih tekstova o biografiji optuženih, sa izuzetkom par članaka koji otkrivaju da je optuženi Milan Lančužanin – Kameni bio komandant jedinice „Leva Supoderica“, koga je predsednik SRS Vojislav Šešelj imenovao za vojvodu.⁴² U *Danasu* se, pored konstatacije da su svi optuženi iz okoline Vukovara, navodi i da je Lančužaninovu jedinicu tokom svedočenja na suđenju Miloševiću, pomenuo nekadašnji šef vojne obaveštajne službe Aleksandar Vasiljević. Pod naslovom „Kameni se prijavio sam“, mesec dana kasnije, *Politika* piše da je „četnički vojvoda

33 Danas, 'Mediji se više bave optuženima nego žrtvama', 16.03.2004.

34 Večernje novosti, 'Od dokaza samo priče', 29.04.2004.

35 Večernje novosti, 'Za zločin samo čuli', 28.04.2004.

36 Blic, 'Nije video optužene', 05.07.2005.

37 Politika, 'Alibi za optuženog', 21.06.2005.

38 Večernje novosti, 'Ništa ne priznaju', 30.06.2004.

39 Blic, 'Ubijao zarobljenike', 02.09.2005.

40 Kurir, 'Latinović priznao ubistva', 02.09.2005.

41 Večernje novosti, 'Streljali 192 ratna zarobljenika', 06.03.2004.

42 Danas, V.Z. Cvijić, 'Uhapšen komandant dobrovoljaca Milan Lančužanin – Kameni', 03.01.2004.

dobrovoljno pred sudijom”.⁴³ Lančužanin je inače predstavljen kao komandant „Leve Supoderice”, „dobrovoljačke jedinice pod komandom bivše JNA”.⁴⁴ Dan kasnije, istražni sudija Alimpić potvrdio je ovu vest izjavom da se Lančužanin početkom nedelje „sam javio telefonom i juče sa braniocem došao u Specijalni sud i objasnio da nije bio u bekstvu, već u bolnici”.⁴⁵ Pored Lančužanina, od optuženih se u više navrata pominje i Mirko Vojnović, zbog pokušaja samoubistva.⁴⁶

Perspektiva optuženih ipak ne znači da mediji staju u njihovu odbranu, već se odgovornost za zločin minimalizuje time što se prebacuje na direktne izvršioce. Ovu interpretaciju najbolje oslikava intervju sa vojnim tužiocem u *NIN*-u, koji kaže da su egzekutori „vukovarske komšije” oštećenih, i da je SR Jugoslavija imala interes da procesuiru direktne izvršioce čime bi pokazala da je većina zarobljenika zapravo razmenjena.⁴⁷ Za razliku od direktnih izvršioaca, na koje se prebacuje odgovornost za zločine, visoko rangirani oficiri JNA optuženi pred Haškim tribunalom dobijaju jasnu podršku javnosti i medija. Ova podrška se manifestuje kroz empatiju sa optuženima, zabrinutost za njihove sudbine, zdravstveno stanje, uslove pritvora, što sve potvrđuje uverenje o njihovoj nevinosti. U izveštajima o direktnim izvršiocima, takvog odnosa empatije prema optuženima nema. Tek jedan tekst u *Večernjim novostima* o hapšenju Vojnovića implicira nevinost optuženog i govori o njegovom narušenom zdravlju. Novinar opisuje da su inspektori i policajci u civilu odveli „teško bolesnog Vojnovića [...] ni sami ne znajući zašto ga hapse”.⁴⁸ Umesto optužnice, izjave svedoka ili žrtava, o razlozima hapšenja čitaoce obaveštavaju Vojnovićeva porodica i prijatelji, koji tvrde da ne znaju „ko je i kada rekao da je Mirko počinio zločin”. Tekst dalje objašnjava neobični pravni status optuženog, protiv koga je 2000. godine u Županijskom sudu u Vukovaru u odsustvu vođen postupak na kom je oslobođen. „Oslobađajuća presuda je doneta jer je utvrđeno da su obojica [navodnih žrtava] živa, a sin jednog od njih je potpisao izjavu u kojoj navodi da je Mirko Vojnović njegovom ocu spasao život. Presuda je u međuvremenu postala pravosnažna.”⁴⁹ Vojnović je pokušao samoubistvo krajem januara 2003. u bolnici u Novom Sadu, a od posledica je preminuo u Kliničkom centru, marta 2004.⁵⁰ Tokom suđenja, tačnije 15. septembra 2005, u sudu je pročitana njegov iskaz dat u istrazi gde on detaljno opisuje zločin.⁵¹ Taj iskaz prenosi *Blic*: „Zarobljenike su odvodili sa Ovčare na streljanje u sedam traktorskih prikolica. U svaku je stalo po 30 zarobljenika. Oni nisu znali da ih odvoze na streljanje. Inače, ispred i u blizini hangara nisu ubili nikog.”⁵² *Blic* prenosi i Vojnovićeve reči da je pokušao „da odvede jednu trudnicu sa Ovčare, ali da mu vojnici nisu dozvolili pod izgovorom da je žena ustaše”⁵³, ali ne navodi da je reč o Ružici Mrkobašić, majci troje dece koja je bila u petom mesecu trudnoće i koja je takođe ubijena na Ovčari.⁵⁴

Protiv umanjivanja odgovornosti JNA na suđenju govore i optuženi, koji u više navrata pokušavaju da dokažu da je jedinica bila pod njenom komandom. Okrivljeni Mirosljub Vujović, kako piše *Politika*, izneo je niz optužbi „na račun bivšeg načelnika vojne službe bezbednosti Aleksandra Vasiljevića,

43 *Politika*, 'Kameni se prijavio sam', 01.02.2004.

44 Ibid.

45 *Politika*, 'Kameni u pritvoru', 02.02.2004.

46 *Danas*, 'Optuženi za zločin u Ovčari pokušao samoubistvo', 28.01.2004.

47 *NIN*, Dragan Bujošević, 'Glava u pesku - Vukovarska trojka', 19.06.2003.

48 *Večernje novosti*, Lj. Preradović, 'I kriv i nevin', 11.03.2004.

49 Ibid.

50 *Večernje novosti*, Lj. Preradović, 'Nije želeo da živi', 08.03.2004.

51 FHP, Centar za mir, IDC, Izveštaj sa suđenja za Ovčaru, <http://www.centar-za-mir.hr/index.php.2450.html>

52 *Blic*, 'Svedok: Srbi su ubijali zarobljene Hrvate na Ovčari', 15.09.2005.

53 Ibid.

54 IWPR, 'Obiteljska patnja na Vukovarskom suđenju', 16.02.2006.

rekavši da on zna ko je streljao zarobljenike i da njega treba pitati za imena”.⁵⁵ *Večernje novosti* prenose i izjavu Lančuzanina, „da je njegova jedinica bila pod komandom Gardijske brigade JNA, a ne TO Vukovara” i da je “sem činjenice da je bio na Ovčari” 20. novembra, kada se zločin desio, sve ostalo “izmišljotina i laž”.⁵⁶

Prebacivanje odgovornosti na svedoke-saradnike je bila strategija većine optuženih, koju mediji prenose dosledno i nekritički. Tako *Večernje novosti* objavljuju tekst pod naslovom “Štuka se hvalio da je streljao”⁵⁷, a *Kurir* „I zaštićeni svedoci ubijali”.⁵⁸ Mediji daju prostor za obraćanja optuženih, koji imaju poslednju reč, dok se optužbe iznose protiv svedoka-saradnika. “Milojević je negirao navode optužnice, rekavši da nije izvršio nijedno delo koje mu se pripisuje, naglasivši da je sve to montirano od strane svedoka saradnika i možda još nekih ljudi. [...] Milojević je izneo optužbe i na račun drugog svedoka saradnika B. L. za koga je rekao da mu je nadimak bio Krvavi Bora jer je komandovao streljačkim vodom koji je pucao u zarobljenike. Optuženi Predrag Dragović je izjavio da je optužnica novi zločin koji ne treba dozvoliti, jer se okrivljuju nevini ljudi, dok se pravi krivci kriju.”⁵⁹ *Kurir*, poput *Večernjih novosti*, prenosi izjave optuženih koji krivicu prebacuju na zaštićene svedoke, dok za sebe tvrde da nisu krivi.⁶⁰ Nasuprot ovakvom odnosu prema svedocima-saradnicima, *Vreme* navodi reči samog sudije koji kaže: „Takvi su kakvi su, po samoj zakonskoj definiciji, [...] taj status dobijaju oni koji su i sami sudjelovali u krivičnim djelima. Nema moralnih i etički ispravnih među njima, ali oni su neophodan instrument za procesuiranje ovako teških krivičnih djela.”⁶¹

Dominantnu perspektivu počinilaca u medijima potvrđuje i način izveštavanja o smanjenju kazni, koji ne izaziva nikakvu osudu, pitanje o pravičnosti takvog čina ili razočaranje u pravdu. Odluku o smanjenju kazne Milanu Buliću prenosi *Blic*: „Zbog teškog zdravstvenog stanja Milana Bulića, okrivljenog za učešće u masakru zarobljenika na Ovčari, Vrhovni sud mu je smanjio kaznu od osam godina zatvora koju mu je izreklo Veće za ratne zločine Okružnog suda - na dve godine.”⁶² Ova kratka informacija o smanjenju kazne prećutkuje krivičnu odgovornost osuđenika, a četiri puta manju kaznu predstavlja kao moralno nespornu.

Politika izveštava u istom tonu, ali uz komentar optuženih daje i detaljan opis zločina iz optužnice: „Na jučerašnjem glavnom pretresu svoju odbranu je davao Predrag Milojević Kinez, kome se na teret stavlja da je iz traktorske prikolice kojom su zarobljenici prevoženi na stratište, navodno izveo jednu osobu i prerezao joj vrat, učestvovao u streljanju, a potom i dokrajčivao ljude koji su još davali znake života hicima iz pištolja.”⁶³ Ipak, tekst se završava rečima jednog od optuženih, Dragovića koji poriče krivicu, izražava žaljenje zbog pobijenih ljudi i konstatuje da je zločin „sramota za srpsku istoriju”.⁶⁴ *Politika* prenosi saznanja o svedočenju svedoka-saradnika, iako su ona bila zatvorena za javnost, i piše da je „Petković, inače bivši kurir oficira nekadašnje JNA, koji je

55 *Politika*, Miloš Ž. Lazić, ‘Okrivljeni optužuje generala JNA’, 10.03.2004.

56 *Večernje novosti*, ‘Ništa ne priznaju’, 30.06.2004.

57 *Večernje novosti*, ‘Štuka se hvalio da je streljao’, 27.09.2004.

58 *Kurir*, ‘I zaštićeni svedoci ubijali’, 06.07.2004.

59 *Politika*, ‘Optužbe na račun svedoka saradnika’, 01.07.2004.

60 *Kurir*, ‘Nismo mi!’, 11.03.2004.

61 *Vreme*, Tanja Tagirov, ‘Sudska overa zločina’, 15.12.2005.

62 *Blic*, ‘Manja kazna za Ovčaru’, 02.03.2007.

63 *Politika*, ‘Optužbe na račun svedoka saradnika’, 01.07.2004.

64 *Ibid.*

pred Haškim tribunalom optužen za zločin na 'Ovčari', naveo imena optuženih koji su učestvovali u streljanju i detaljno opisao likvidaciju".⁶⁵ Pažljivom čitaocu neće promaći ni svedočenje oficira JNA Dragana Vezmarovića, komandanta čete vojne policije koji je dobio naređenje da „tu dužnost preda pripadnicima TO“,⁶⁶ kao i vojnika Hardaja Dodaja koji kaže: „Hteo sam kući [...] a ne da vodim nečiji rat. Da je JNA htela da spreči taj pokolj, i to zlo, mogla je. U Vukovaru nije bilo nikakvih ustaša, već samo civili.“⁶⁷

Mala zastupljenost žrtava karakteriše većinu izveštaja o suđenju, uprkos rešenosti Tužilaštva da uvaži „pogled žrtve“. Po rečima tužioca Vukčevića, u optužnici su navedena imena svih žrtava, „čime smo želeli da pokažemo koliko poštujemo žrtve i osuđujemo zločin“.⁶⁸ U magazinu *Vreme* porodice žrtava imaju mogućnost da izraze svoje razočaranje odbijanjem optuženih da priznaju krivicu: „Žrtve su [...] razočarane odsustvom svakog kajanja i sagledavanja razmera zločina. Zar nema nikoga među njima ko će nakon više od 13 godina od strašnog zločina pokazati mrvu saosećanja, žaljenja, priznanja, pitaju se.“⁶⁹ Istovremeno, i samo suđenje se ocenjuje kroz perspektivu porodica žrtava, jer su sudsko veće i Tužilaštvo „maksimalno profesionalno“ radili, te su „čak i porodice žrtava s Ovčare, prvi puta u 14 godina, našle bar komadić smirenosti u svom bolu“.⁷⁰

Presuda

Najbolji primer empatije sa optuženima daje *Kurir* koji prenosi izricanje presude kroz reakcije optuženih i njihove rodbine, dok su izjave žrtava volšebno izostavljene: „Rodbina optuženih presudu je propratila jaucima, kuknjavom, suzama... Nekoliko žena srušilo se u stolice, nekolicina njih burno je napustila salu, dok se mnogi nisu ustručavali ni da psovka komentarišu presudu. - Jednog sam sina već izgubila, a sad mi i tebe uzeše, sine moj jedini - naricala je majka jednog od optuženih.“⁷¹ Porodice žrtava se ne citiraju i opis je faktografski, bezličan, bez ikakvih emocija: „Porodice žrtava sa Ovčare koje su zajedno sa novinarima organizovano stigle autobusom iz Hrvatske presudu su saslušale na gornjoj galeriji ove sudnice, odvojeni od rodbine optuženih.“⁷²

Ipak, sama presuda se ne dovodi u pitanje. Tako *Blic*, u tekstu o presudi za Ovčaru decembra 2005, o zločinu govori iz pozicije sudije Krstajića, koji opisuje način na koji su likvidirani „hrvatski ratni zarobljenici“ i kaže da je „nesumnjivo dokazano da su optuženi krivi“.⁷³ U tekstu se navodi i da je jedan od optuženih, Ivan Atanasijević, priznao da je ubio jednog zarobljenika.

Iako je suđenju za Ovčaru pred Haškim tribunalom posvećena znatno veća medijska pažnja, uz povećanu empatiju prema optuženima⁷⁴, kontekstualizacija zločina i uspostavljanje veze i odgovornosti između direktnih počinitelaca i zvaničnika JNA u srpskim medijima izostaje. Izuzetak su tekstovi u *Danasu* i *Vremenu*, koji slikaju zločin i odgovornost na drugi način. Novinarka Tagirov

65 Politika, 'Svedok saradnik tereti optužene', 02.09.2004.
66 Politika, Miloš Ž. Lazić, 'Zarobljenike prepustili teritorijalcima', 30.10.2004.
67 Večernje novosti, R. Radosavljević, 'JNA mogla da spreči', 27.10.2004.
68 NIN, 'Dogovor sa Karlom je moguć', 17.06.2004.
69 Vreme, Tatjana Tagirov, 'Slučaj Ovčara, Oni ne bi ni mrava zgazili', 08.07.2004.
70 Vreme, Tatjana Tagirov, 'Sudska overa zločina', 15.12.2005.
71 Kurir, 'Presuda', 13.12.2005.
72 Ibid.
73 Blic, Nataša Jovanović, 'Za zločin na Ovčari 231 godina zatvora', 13.12.2005.
74 Kolstø, ed., *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts*.

za *Vreme* piše da se iz suđenja za Ovčaru jasno vidi veza sa komandom JNA: „Ono što je sasvim jasno iz dosadašnjih obrana optuženih jest to da je i Teritorijalna obrana, i paravojna jedinica 'Leva Supoderica' bila pod izravnom komandom tadašnje JNA, konkretno, pod komandom (među ostalima) trojice haških optuženika, Veselina Šljivančanina, Mileta Mrkšića i Miroslava Radića, koji su također ispitani u ovom postupku, nakon što su već dopali Ševeningena.“⁷⁵

Dijametralno suprotnu sliku odgovornosti JNA daje *NIN*, koji objavljuje intervju sa Nikolom Petkovićem, vrhovnim vojnim tužiocem, koji kaže da je neprocesuiranjem direktnih počinitelaca država prebacila odgovornost na nedužne oficire JNA: „Ova država, njeni političari, pravosuđe, vojska, komisije za istine... propustili su da sude za zločine na 'Ovčari' i da veliki deo tereta skinu sa leđa trojice oficira.“⁷⁶ Da je reč o nevino optuženima, kojima se „stavlja na dušu da su krivi za likvidaciju više od dve stotine Hrvata“ nema nikakve sumnje, ni za tužioca ni za novinara Dragana Bujoševića, koji u pogledu svog sagovornika čita vapaj nad sudbinom nevinih oficira JNA: „Zar ne vidite o kakvoj je vapajućoj nepravdi reč?“⁷⁷

Tekst o presudi za Ovčaru, novinarka Ivana Janković za *NIN* otvara incidentom tokom izricanja presude, kada su dvojica optuženih izvedeni iz sudnice zbog vikanja, psovki i pretnji sudijama. „Članovi porodica četrnaestoro osuđenih za ubistva počinjena na poljoprivrednom dobru Ovčara kod Vukovara 1991. godine uzalud su vikali, plakali, onesvešćivali se i padali sa stolica, nije bilo nade da će im se iko pridružiti. Nije bilo okupljanja, podrške, transparentata, odbora za odbranu, nije bilo nikoga od onih koji su pre dve godine pružali podršku Veselinu Šljivančaninu, pomažući da se njegovo hapšenje pretvori u desetočasovni spektakl, nije bilo vrištanja u kamere, ni povika o izdaji i herojstvu. Bile su prisutne porodice nastradalih, organizacije za zaštitu ljudskih prava i novinari.“⁷⁸ Uz opasku da su „razni eksperti“ sumnjali u sposobnost srpskih sudova da procesuiraju ratne zločine, koja je ovom presudom uspostavljena, novinarka prelazi na generalne zamerke domaćim suđenjima za ratne zločine, egzemplifikovane u suđenjima u Hrvatskoj gde se „Srbima sudi za genocid“, zatim primećuje da je presuda izrečena u trenutku „kada Hrvatsku potresaju protesti usled hapšenja Gotovine“, tako da je većina teksta posvećena kritici procesa suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj, dok se o zločinu na Ovčari, odgovornosti osuđenih, dokazima ili eventualnoj odgovornosti JNA/Srbije zapravo nije reklo ništa.

Iako političari ne komentarišu presudu, predsednik Tadić u par navrata pominje *Ovčaru* kao uspešno suđenje koje se vodi pred domaćim sudom, dok mediji prenose izjave advokata odbrane i optužbe, pa i reči sudije tokom izricanja presude.

Elektronski mediji

U najvećem broju slučajeva, izveštaji tokom suđenja su šturi i kratki. Često je reč o najavama suđenja, u kojima se u jednoj ili dve rečenice opisuje slučaj. Kratke vesti koje sadrže samo informaciju o suđenju i svedoku karakterišu i izveštavanje elektronskih medija - RTS i B92 u vestima objavljuju informacije o toku suđenja, uglavnom navodeći važna svedočenja u toku

75 *Vreme*, Tatjana Tagirov, 'Slučaj Ovčara, Oni ne bi ni mrava zgazili', 08.07.2004.

76 *NIN*, Dragan Bujošević, 'Glava u pesku - Vukovarska trojka', 19.06.2003.

77 *Ibid.*

78 *NIN*, Ivana Janković, 'Kazna bez katarze', 15.12.2005.

suđenja kao i presudu. RTS je objavio 17 priloga u Dnevniku 2 o suđenju za Ovčaru tokom 2005. godine.⁷⁹ Tematski, ovi prilozi su se bavili izveštajima sa suđenja gde se prenose izjave svedoka, priznanja (Boža Latinović⁸⁰, Atanasijević⁸¹), izjave svedoka Tužilaštva (Vilim Karlović⁸², Aleksandar Vasiljević⁸³), svedoka odbrane⁸⁴, zahtevom odbrane da se video-konferencijskom vezom saslušaju neki od optuženih pred Haškim tribunalom⁸⁵, završne reči Tužilaštva⁸⁶ i konačno presuda.⁸⁷ Izjave u prilogima daju portparol Tužilaštva Bruno Vekarić⁸⁸, advokati u postupku (Perković⁸⁹, Danilović⁹⁰, Zaklan), ali i porodice žrtava (Barica Spudić⁹¹ i Mara Marjanović⁹²).

B92 je objavio 11 priloga u vestima tokom 2005. o suđenju za Ovčaru. Tematski, ovi prilozi su se bavili izveštajima sa suđenja u kojima se prenose izjave svedoka (priznanje krivice Ivana Atanasijevića⁹³), svedočenja svedoka Tužilaštva (Frano Kožul⁹⁴), novinara Prejića i Peternika⁹⁵, završne reči⁹⁶ i presuda.⁹⁷ TV B92 u prilogima daje i izjave punomoćnika oštećenih Nataše Kandić⁹⁸, Rajka Danilovića⁹⁹ i Dragoljuba Todorovića¹⁰⁰, portparola Tužilaštva Bruna Vekarića¹⁰¹, kao i porodica žrtava, poput izjave Ljiljane Alvir¹⁰². Jedina izjava političara povodom suđenja jeste kritika generalnog sekretara SRS Aleksandra Vučića, koji kaže da je suđenje vođeno pod pritiskom B92 i RTS, uz nadzor Nataše Kandić i Sama Nazzara.¹⁰³

Kao primer za način na koji se u elektronskim medijima (ne) govori o zločinu na Ovčari, pa ni o domaćem suđenju za taj zločin, može da posluži emisija Olivera Kovačević „Da možda ne“ posvećena povećanju kazne Šljivančaninu u Haškom tribunalu sa 5 na 17 godina zatvora.¹⁰⁴ Glavna tema emisije ipak nije zločin na Ovčari, već Haški sud i način na koji on tretira Srbe. Takav tok emisije diktiran je izborom sagovornika, ali i pitanjima koje voditeljka postavlja. Iako u studiju sede predstavnici svih strana, od Krasića koji zastupa stavove optuženog Šešelja i branioca Gajića, do advokata žrtava Todorovića i dopisnika austrijskog ORF Veršica, dinamika u studiju brzo pokazuje da Krasić najviše govori i da se od njega zapravo očekuje da „objasni šta se to dešava“,

-
- 79 Ebartova video-arhiva sadrži priloge tek od 2005, tako da nije bila moguća sistematska i potpuna analiza priloga u elektronskim medijima u prethodnom periodu.
- 80 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 01.09.2005.
- 81 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 15.11.2005.
- 82 RTS 1, Dnevnik 2, 13.09.2005.
- 83 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 26.01.2005.
- 84 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 04.07.2005; RTS 1, Dnevnik 2, 10.02.2005; RTS 1, Gordana Petrović, Dnevnik 2, 21.04.2005; RTS 1, Dnevnik 2, 22.03.2005.
- 85 RTS, Dnevnik 2, 06.07.2005.
- 86 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 22.11.2005.
- 87 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 12.12.2005.
- 88 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 15.11.2005.
- 89 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 04.07.2005.
- 90 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 04.07.2005; RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 26.01.2005.
- 91 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 12.12.2005.
- 92 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 04.07.2005.
- 93 B92, Senka Vlatković, Vesti u 18 i 30, 15.11.2005.
- 94 TV B92, Vesti u 19 i 15, 24.05.2005.
- 95 B92, Vesti u 19 i 15, Peđa Obradović, 21.03.2005.
- 96 TV B92, Vesti u 18 i 30, 05.12.2005. TV B92, Senka Vlatković, Vesti u 18 i 30, 25.11.2005.
- 97 TV B92, Senka Vlatković, Vesti u 18 i 30, 12.12.2005.
- 98 TV B92, Senka Vlatković, Vesti u 18 i 30, 12.12.2005; TV B92, Vesti u 18 i 30, 05.12.2005.
- 99 TV B92, Senka Vlatković, Vesti u 18 i 30, 25.11.2005.
- 100 TV B92, Senka Vlatković, Vesti u 19 i 15, 22.03.2005.
- 101 TV B92, Senka Vlatković, Vesti u 18 i 30, 12.12.2005.
- 102 B92, Senka Vlatković, Vesti u 18 i 30, 15.11.2005.
- 103 TV B92, Vesti u 18 i 30, 15.12.2005.
- 104 RTS, Da možda ne, Olivera Kovačević, 13.05.2009.

kako voditeljka u jednom trenutku sama primećuje. U prvih pola sata, dok voditeljka postavlja pitanja, Krasić govori 11 minuta, dok svi ostali gosti imaju između 3 i 4 minuta. Ova prevlast je zadobijena ne samo, za radikale karakterističnim vikanjem, upadanjem u reč i galamom, već u nekoliko navrata i sama voditeljka prekida ostale goste da bi podstakla Krasića da kaže ono što se u žamoru tek jedva čulo (pritom uspešno ućutkujući ostale goste koji su pokušali da se odupru Krasićevom retoričkom nasilju). Samo suđenje pominje jedino advokat Todorović - on par puta navodi svoje poznavanje slučaja *Ovčara*, koje je vođeno pred domaćim sudom, i detalje sa tog suđenja koji su takođe ključni za slučaj *Šljivančanin*. No, voditeljka nije smatrala da je sâm zločin, pitanje žrtava, ili šta se to dogodilo u Vukovaru od bilo kakvog značaja za emisiju, te je preko Todorovićevih reči prosto prešla i promenila temu. Dominacija antihaškog raspoloženja potvrđuje se i u 26. minutu emisije, kada Krasić podseća na objavljene transkripte u medijima, iz kojih proizilazi da su pojedini optuženi Albanci skupljali veliki novac za odbranu, a mediji preneli ovu vest pod naslovom "Plaćena sloboda". Na to reaguje Veršić (ne voditeljka) primedbom da je samo reč o skupljanju novca za odbranu, a ne za sudije. Krasić sleže ramenima, dok voditeljka spontano konstatuje: "Jel' tačno ovo, Krasiću? [...] Verovali smo Vam sve što ste do sada govorili, ali sada dolazite u sumnju."

Drugi deo emisije protiče u ništa manjoj dominaciji radikalnog nacionalizma, jer gledaoci u studiju¹⁰⁵ postavljaju pitanja koja ne izlaze iz te matrice: predstavnik „Dveri“ pita da li se sada zabranjuje svaka nacionalna aktivnost, pošto se novim zakonom izjednačavaju desničarske i neonacističke organizacije; drugi student pita kako je moguće da se vodi proces protiv Šešelja toliko dugo, dok je EULEX umešan u Haradinajeve zločine; treći gost pita da li će Srbi biti ponovo "na kolac natačinjani". Tek na samom kraju emisije jedan student pita Todorovića o tome šta za njega predstavlja Haški tribunal u vrednosnom smislu, i nakon njegovog odgovora da je Tribunal odigrao važnu ulogu optuživši najodgovornije za užasne zločine, tajac u studiju je toliko glasan da voditeljka mora da pita: "Gde je sada aplauz!?" Konačno advokat Todorović dodaje i da je domaći sud za ratne zločine "najbolji sud za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije. On izriče najveće kazne i najbolje sudi", na šta voditeljka konstatuje da Haški tribunal „treba ugasiti jer mi imamo naš sud" koji bolje radi. Šta tačno radi i kako sudi domaći sud, za novinarku i javnost je izgleda od manjeg značaja.

	2003.	2004.	2005.
NIN	1	0	3
Vreme	0	3	1
Politika	12	38	34
V. novosti	10	42	40
Blic	8	22	44
Kurir	0	16	14
Danas	19	59	62
Ukupno:	50	180	198

Tabela 1. Broj tekstova o suđenju za Ovčaru po godinama.

105 Studenti pravnog fakulteta, udruženje studenata Nomokanon, Dveri, omladina SRS, omladina LDP, NVO Rodoljubi, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

	Ukupno	Žrtve	Optuženi	Svedoci	Javnost
NIN	4	0	1	1	2
Vreme	4	3	0	2	5
Politika	84	3	24	39	7
V. novosti	92	4	22	41	6
Blic	74	4	16	24	7
Kurir	30	2	7	8	3
Danas	140	13	25	49	9
Ukupno:	428	29	95	164	39

Tabela 2. Prisustvo žrtava, optuženih, svedoka i javnosti u novinskim člancima o Ovčari, 2003-2005.

Zaključak

Komentarišući presudu, novinarka *Vremena* Tanja Tagirov konstatuje da je sada „službeno prekinuta zavjera šutnje“, te da je presudom „rekonstruisan sâm zločin“.¹⁰⁶ Ipak, čini se da je za prekidanje zavere ćutanja potrebno više od jednog suđenja, kao i da rekonstrukcija zločina u sudnici ne podrazumeva i javno distanciranje i osudu zločina. Istovremeno, već iz suđenja za Ovčaru postalo je jasno da transformacija sudskog procesa u kolektivno sećanje o pravdi nakon zločina podrazumeva veći angažman znatno šireg kruga aktera od onog koji je bio spreman da se uključi u suđenje za Ovčaru. Prilika za to se pružila na drugom suđenju, koje je počelo godinu dana kasnije, u slučaju *Škorpioni*.

Škorpioni

Slučaj „Škorpiona“ se od drugih suđenja za ratne zločine razlikuje pre svega po medijskoj pažnji, koja je izazvana emitovanjem snimka ubistva šest zarobljenih Srebreničana, prikazanim u Haškom tribunalu tokom suđenja Miloševiću, da bi iste večeri bio prikazan na TV B92. Analizu izveštavanja domaćih medija u slučaju „Škorpiona“ napravila je Helena Zdravković-Zonta, koja smatra da, sa izuzetkom *Vremena*, svi mediji jednako prate istu nacionalističku matricu.¹⁰⁷ U saglasnosti sa njenim rezultatima, ovaj izveštaj dodatno tematizuje tri osobenosti medijskog izveštavanja u slučaju *Škorpioni*: prvo nesumnjivost zločina i odsustvo relativizacije, zatim dekontekstualizaciju (razdvajanje streljanja od genocida u Srebrenici), i na kraju marginalizaciju presude, gde postaje jasno da su emitovanje snimka egzekucije i ovaj proces, koji kao ni jedan pre njega otvara pitanje suočavanja sa prošlošću u Srbiji, ipak „propuštena prilika“.¹⁰⁸

106 Vreme, Tanja Tagirov, 'Sudska overa zločina', 15.12.2005.

107 Ona analizira 194 članka objavljena u *Politici*, *Blicu*, *Danasu*, *Pressu*, *Večernjim novostima*, *Kuriru*, *Vremenu* i *Evropi* od novembra 2005. do aprila 2007, koristeći retoričku analizu i odnos retorike i nacionalne ideologije. Zdravković-Zonta primećuje da se optuženima daje značajan prostor da izraze svoje stavove, odbranu ili svoje viđenje događaja, stvarajući pozitivnu sliku o optuženima, čije se izjave ne dovode u pitanje. Ovakvo izveštavanje ona tumači kao izraz nacionalističke ideologije koja je dominantna u društvu. U poređenju sa marginalnim mestom koje u izveštajima zaokupljaju žrtve ili njihove porodice, kojima mediji samo u retkim prilikama posvećuju prostor, optuženi dominiraju medijskim izveštajima. Konačno, mediji izveštavaju bez empatije sa žrtvama i bez naročitog interesa za njihove priče i istinu o događajima.

108 Jelena Subotić, *Otimanje pravde – suočavanje s prošlošću na Balkanu*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005.

Emitovanje snimka

Emitovanje snimka bilo je danima udarna vest ne samo u Srbiji već i u regionu, pa i na vodećim svetskim mrežama (BBC, CNN, ABC). Ni u narednim danima nije bilo teme koja bi mogla da se poredi sa snimkom streljanja koje su izvršili „Škorpioni“. Već i sam broj objavljenih tekstova u štampanim medijima jasno govori o posebnom interesovanju javnosti za ovu temu: u *Blicu* je samo tokom juna o snimku objavljeno 36 članaka, u *Kuriru* 18 a u *Večernjim novostima* 40, što je broj jednak godišnjem broju tekstova o drugim slučajevima suđenja za ratne zločine. Glavne teme, pored nesporne osude zločina, jesu sama jedinica i njena uloga u ratovima, veza sa MUP-om Srbije i Srebrenicom, uticaj trake na izručenje Mladića, ali se tematizuju i pitanja crkve, političke osude zločina, javnosti koja je znala i ćutala itd.

Za razliku od većine dnevnih novina koje objavljuju tekstove o snimku, „Škorpionima“ i žrtvama uz eksplicitnu osudu zločina, postoji i nekolicina tekstova u kojima se pokušava kreirati nova interpretacija snimka - pre svega u nizu tekstova objavljenih u *NIN-u*. U tekstu pod naslovom „Priprema za Mladića“, Batić Bačević primećuje da je snimak „delovao na javno mnjenje stotinu puta snažnije od dosadašnjih izveštaja, svedočenja ili optužnica o masovnim zločinima počinjenim u jednom od bratoubilačkih ratova“.¹⁰⁹ Ovaj snimak bi mogao „da ima preloman uticaj na shvatanje šta su to srpski ratnici činili u poslednjoj deceniji prošlog veka. Mirnoća kojom je zločin izvršen samo je pojačala unutrašnji moralni prelom običnog sveta, uverenog da je protekla decenija zapravo zatrpána nepravdama i zaverama prema srpskom narodu iako su priče o zločinima u Vukovaru, Srebrenici ili Sarajevu uporno visile nad njihovim glavama.“ Pa ipak, nakon katarze, pravo pitanje za Batićevića jeste konspiracija ćutnje koja će možda pratiti i ovaj zločin, kao što je pratila hladnjače koje su posle deset dana medijske pažnje prosto zaboravljene. Za to su, smatra autor, krivi „i vlast, i mediji i nevladine organizacije“, koje u širenju ćutanja o zločinima spaja „nevidljiv i teško objašnjiv konsenzus sasvim različitih interesnih grupa“, što pretilo da se ponovi i u slučaju „Škorpiona“.

Ljiljana Smajlović postavlja pitanje koliko je snimak relevantan za suđenje Slobodanu Miloševiću i da li je to „dim iz pištolja“ koji dokazuje umešanost Srbije u zločin u Srebrenici.¹¹⁰ Ona opisuje potresni snimak i ukazuje na identifikaciju sa žrtvama: „Kad Azmir Alispahić pristupi dva koraka da i sâm bude ubijen, on, a ne njegov srpski dželat, podseća Srbe na 'zaklani narod' koji se isto tako bezglasno strovaljivao u ustaške jame 1941. godine.“¹¹¹ No, autentičnost samog snimka i njegovo uvrštavanje u dokaze tek mora da se dokaže na sudu, a interpretacije onih koji smatraju da je reč o krunskom dokazu protiv Miloševića Smajlovićeva smatra neuverljivim, s obzirom da u optužnici nema „ni traga od 'Škorpiona'“, što dovodi do pitanja na čemu je uopšte optužnica zasnovana, s obzirom da nije zasnovana na dokazima. Autorka ipak primećuje i da je Miloševićeva odbrana, po kojoj se Srebrenica objašnjava „zaverom francuskih i drugih službi bezbednosti, koje su, eto, prevarile Srbe da ubiju hiljade ratnih zarobljenika“, strategija „za optužbe od kojih nema odbrane“.¹¹²

Bogdan Tirnanić, u maniru teorije zavere, kao ključno vidi pitanje: „Zašto tek sada?“ U neuverljivom

109 NIN, 'Priprema za Mladića', 09.06.2005.

110 NIN, 'Ima li dima u pištolju', 09.06.2005.

111 Ibid.

112 Ibid.

pokušaju da moralnu osudu ubistva preinači u zgražavanje nad onima koji su o kaseti dugo znali – a ćutali su, što je, kaže Tirnanić, „zajednički poduhvat haškog tužilaštva, nevladinih organizacija i nekih medija“, koji su „čekali ‘povoljan trenutak’ da stvar učine javnom, da kasetu ‘lansiraju’ kada to bude najprobitačnije. I veruju da svi sada moramo platiti račun tom bezumlju. Jesmo krivi, ali ne za zločin u Srebrenici. Naša krivica je samo u tome što se, doduše iz nepouzdatih izvora, zna da je kasetu ipak dugo bila ‘javno dobro’, koje se bez problema moglo iznajmiti u pojedinim šidskim video-klubovima. Pa su je, je li, mnogi iznajmljivali. To je poseban užas – živimo okruženi ljubiteljima snaf filma ili njegove stravične imitacije. Nije dobro.”¹¹³ Prelazak iz prvog lica množine „naša krivica” u bezlično „zna se”, nemošto objašnjenje krivice – „mnogi [su je] iznajmljivali”, te zaključak da smo krivi zato što smo okruženi „ljubiteljima snaf filma”, ali ne i za zločin u Srebrenici, daje sliku jedne pre svega zbunjene interpretacije koja ne može da se odluči između potrebe da osudi zločin na snimku, pronade krivca i odbaci bilo kakvu kolektivnu krivicu. Iako su nevladine organizacije zajedno sa haškim tužilaštvom skoro po automatizmu proglašene krivim, ipak se čini da je snimak streljanja doveo u pitanje stare matrice nacionalizma - antisrpska zavera, kao i upućivanje na zločine druge strane, izgledaju nesuvislo pred brutalnošću zločina.

U istom broju *NIN* objavljuje i intervju sa zamenikom komandanta „Škorpiona”, Srđanom Manojlovićem. On, poput Tirnanića, postavlja pitanje „trenutka”, koje svojom važnošću zaslužuje da postane naslov: „Otkud sad Srebrenica?”¹¹⁴ Manojlović navodi da je cela ta priča „čudna”, iako ničeg čudnog u nastavku intervjuja nema, jer on prosto normalizuje zločin kao nešto što se događa u ratu, gde je teško kontrolisati ljude, pošto je jedinica u Trnovu imala gubitke od „20 ljudi dnevno”. Njemu nije poznato da su žrtve bile „baš iz Srebrenice”, ali je jasno da se zločin desio „nakon ulaska naše vojske u Srebrenicu”. Manojlović, pre ulaska u „Škorpione” stariji vodnik prve klase u Vojsci Jugoslavije, ponavlja da jedinica nije imala nikakve veze sa MUP-om Srbije niti sa, kako novinarka pita, „Mrgudom, Frenkijem, Stanišićem”.¹¹⁵ Povodom polemike o tome da li je 20 sekundi snimka koje je emitovala RTS prikladno, ili je bilo potrebno da se emituje više od toga, *NIN* objavljuje intervju sa glavnim i odgovornim urednikom RTS-a Aleksandrom Tijanićem, koji kaže da je snimak objavljen po svim pravilima, te da su „Srbi [...] sa ekrana nacionalne televizije videli šta se desilo u Srebrenici, isto bih toliko i tako prikazao i da je srpske mladiće streljala muslimanska ili hrvatska vojska. Ali, Nataša Kandić je postala maneken tog zločina i to je jedino nedostojno u celoj stvari. I mi vidamo njen lik i čujemo njen glas u istoj meri u kojoj gledamo scene tog ubistva.”¹¹⁶

Ipak, *NIN* je pre izuzetak, jer se u ostalim novinama sâm snimak, kao i suđenje koje ga prati, prenose bez pokušaja relativizacije i uz jasnu osudu zločina. Naslovi svih dnevnih novina potvrđuju da nema sumnje o počinocima zločina i ispravnosti hapšenja, dok se akcija policije koja je reagovala brzo i efikasno, javno pohvaljuje kao „izuzetno efikasna” akcija UBPOK-a u okolini Šida.¹¹⁷ Nema sumnje ni u opisu zločina koji se kvalifikuje kao „stravični”, dok su žrtve „maloletni mladići od 15 do 18 godina”. Sâm zločin se, prema saznanjima *Kurira*, događa nekoliko dana posle „ulaska” Vojske Republike Srpske u Srebrenicu. Ovako jasno i nedvosmisleno tumačenje zločina koje potpuno odudara od uobičajenih relativizacija i minimalizacija koje karakterišu medijsko

113 NIN, Bogdan Tirnanić, 'Strava i užas', 09.06.2005.

114 NIN, 'Otkud sad Srebrenica?', 09.06.2005.

115 Uobičajena je upotreba nadimaka kojima se izražava bliskost sa optuženima, od Šekija i Rođe, do Šljive - njihova je funkcija da potaknu empatiju. Žrtve nemaju imena.

116 NIN, Radmila Stanković, 'Uznemiravanje istine', 09.06.2005.

117 Kurir, J. Krtinić, 'Zločinci iza brave', 04-05.06.2005.

predstavljanje drugih suđenja, posledica je ne samo emitovanja snimka koje je onemogućilo bilo kakvo poricanje, već i osude političara koja je bila bez presedana. Premijer Koštunica, na primer, govori o „brutalnom, bezdušnom i sramnom zločinu“ i o „šokantnom, užasnom snimku“.¹¹⁸ Zločin osuđuju i predstavnici SRS - tako Aleksandar Vučić ocenjuje da oni koji su činili „te strašne zločine i hladnokrvno ubijali“ treba da budu osuđeni, ali da „Srbi kao narod nisu krivi za pojedinačne zločine koje su neki ljudi činili“.¹¹⁹

U izveštajima sa suđenja nesporna je dominacija optuženih, po broju direktnih citata. Na primer, *Kurir* piše: „Komandant 'Škorpiona' potvrdio da su pokolj muslimana počinili pripadnici te jedinice, ali da on nema veze sa tim.“¹²⁰ Navode se i reči samog Medića, koji tvrdi da o likvidaciji nije znao 1995. godine: „Da sam tada znao da postoji snimak, iskreno vam govorim, snimatelj se 'leba ne bi najeo. Ubio bih ga kao zeca.“¹²¹ *Kurir* prenosi i svedočenje jednog od optuženih, da je naređenje za ubistvo zarobljenika stiglo od komandanta Medića: „Medić je tada izdao naređenje da pobijemo zarobljene muslimane. Rekao je da su to zarobljeni vojnici iako su svi bili u civilnim odelima, a samo su jedan ili dvojica imali vojničke čizme. Boca nam nije rekao odakle su ti ljudi, samo je rekao Stojkoviću da ide sa kamerom i da sve to snimi.“¹²²

Ipak, pokušaji da se relativizuje zločin, diskredituju oni koji su ga objavili ili da se prosto insinuira da je snimak montiran, ne nailaze na odobravanje javnosti. *Večernje novosti* odbacuju interpretaciju po kojoj se u nastavku snimka vidi da su „ubice ostavile u životu dvojicu Bošnjaka, koji su prvo gledali ubistvo svojih prijatelja, a zatim morali da ih sahrane“,¹²³ i novinar *Novosti* konstatuje da se „na žalost kod Trnova nikakva igra nije odigrala“.¹²⁴ Primeri relativizacije zločina su sporadični, i pre se odnose na vezu između egzekucije u Trnovu i Srebrenice nego na sam snimak. Kao primer za relativizaciju zločina može da posluži izjava dr Zorana Stankovića u TV emisiji "Klopka" Olivere Kovačević, gde on kaže da je „u tom istom Trnovu, gde su pobijeni dečaci na nedavno puštenom snimku, u selu Ledići našao tri pobijene porodice, i jednog sveštenika s devetogodišnjim sinom, kome su bile polomljene ruke i smrskana glava. [...] Na suđenju generalu Krstiću mi smo došli do 20 grobnica. One još nisu ekshumirane. Oko 7.500 ljudi vodi se kao nestalo, ali konačna brojka još ne može da se utvrdi, jer na spomen-ploči u Potočarima uklesano je ime čoveka koji sve vreme živi u Beogradu.“¹²⁵

Slučaj *Škorpioni* do te mere postaje važan, da se kroz njega otvara i pitanje odgovornosti najvišeg rukovodstva za zločine. Tako *Kurir* juna 2005. objavljuje tekst „Zavera ćutanja“, u kom postavlja pitanje ćutanja svih prethodnih vlasti o zločinima „Škorpiona“ i prenosi izjave poverenika za informacije Šabića, bivšeg državnog tužioca Simića i direktora Centra za prevenciju kriminaliteta Davidovića koji ukazuju na moguću političku pozadinu zataškavanja, kao i spregu tajnih službi i kriminala. Društveni konsenzus u osudi zločina potvrđuje i sledeći lid: „Milan Milanović Mrgud, bivši pomoćnik ministra odbrane RSK, negira svoj uticaj na 'Škorpione' - Znao sam za njihov odlazak u Trnovo, ali je naređenje izdao neko drugi. [...] Koštunica: Osuda zločina sa gnušanjem.

118 Kurir, 'Pohapšeni Škorpioni!', 03.06.2005.

119 Kurir, 'Ovo je hajka na Srbiju', 06.06.2005.

120 Kurir, 'Priznanje zločina', 21.12.2005.

121 Ibid.

122 Kurir, G. Katić, 'Boca naredio egzekuciju', 22.12.2005.

123 Večernje novosti, "'Škorpioni' u nastavcima', 16.08.2005.

124 Ibid.

125 Večernje novosti, V. Lalić, 'Okretali Srbe na ražnjevima', 10.06.2005.

SAJ: Nisu bili naši. Otac Gavriilo, starešina manastira Privina glava: Nisam blagoslovio zločin.¹²⁶ Ipak, *Večernje novosti* ne dovode u pitanje samoopravdavajuće izjave Milana Milanovića Mrguda o njegovoj nevinosti po pitanju jedinice „Škorpioni“, iako kažu da je znao da će jedinica biti raspoređena u Trnovo juna 1995. Naređenje je, tvrdi Milanović, „izdao neko drugi“, ne želeći da otkrije na koga tačno misli. Upitan o spornom odnosu i nadležnostima Radovana Stojičića Badže i Jovice Stanišića, Milanović ponavlja da su odbrana i patriotizam pravi razlozi i osnovni motivi njegovih boraca.

Sasvim drugačiju sliku o „Škorpionima“ daje Miloš Vasić u *Vremenu*, gde kaže da su „paravojne formacije i nastale kao lek za mobilizacijsku krizu 1991, kada običan svet nije hteo da ratuje za Miloševićev račun, pa su razne lažne patriote kao Šešelji i Arkan počele da skupljaju šljam: što iz zatvora, što sa ulice. Bilo je među takvima i iskrenih fanatika, ali oni su ubrzo potrošeni, jer nisu bili dobri za poslove (imali su moralne dileme oko pljačke, to jest).“¹²⁷ Umesto Milanovića, Vasić navodi reči svog izvora koji potvrđuje povezanost Milanovića sa Stanišićem posle 5. oktobra i njegovu umešanost u razne ekonomske prevare. Ipak, zahtevi dela javnosti da Milanovićevu ulogu treba podrobnije ispitati, pre svega daljim procesuiranjem odgovornih, ne dobijaju sudski epilog i slučaj „Škorpioni“ se završava postupcima protiv direktnih izvršilaca.

Kontekstualizacija

Nedostatak kontekstualizacije najbolje se vidi u tome što se „Škorpioni“ retko direktno povezuju sa genocidom u Srebrenici. U jednoj od prvih najava suđenja „Škorpionima“, Rasim Ljajić kaže da je u toku istraga za streljanje zarobljenika iz Srebrenice. Kada je počelo suđenje, umesto suđenja za streljanja zarobljenika iz Srebrenice, koji su nedeljama pa i mesecima nakon 11. jula hvatani i ubijani u okolini Srebrenice, ili razvoženi po Bosni i ubijani baš kao i žrtve na snimku, mediji uvode toponim „Trnovo“ i time izbegavaju pominjanje Srebrenice. Ovakvu interpretaciju kritikuje *Vreme*, posebno samu presudu u kojoj se takođe ne pominje veza između genocida u Srebrenici i zločina „Škorpiona“, te presuđuje da nema dokaza da su žrtve iz Srebrenice, već da su stradale u građanskom ratu od strane paravojne formacije koja je bila pod kontrolom Republike Srpske Krajine.¹²⁸

U izveštajima o presudi, mediji su znatno rezervisaniji nego dve godine ranije kada se izveštavalo o snimku. *NIN* donosi presudu u dva pasusa - u jednom daje osnovne informacije o zločinu, snimku i kaznama, a u drugom izjavu Bruna Vekarića da će se Tužilaštvo žaliti na oslobađanje Vukova i malu kaznu Aleksandru Mediću.¹²⁹

Uvodnik u *Politici* pokazuje sasvim neočekivano odstupanje od opšte rezervisanosti povodom presude. Dragana Matović se direktno obraća čitaocima pitanjem čega se sećaju sa snimka, i da li se sećaju sebe i sopstvenih reakcija na snimak. Ovim pozivanjem na individualna sećanja ona dovodi u direktnu vezu čitaoce, zločin i presudu. Štaviše, ona kritikuje oslobađajuću presudu

126 Večernje novosti, 'Shvatam to kao osvetu', 08.06.2005.

127 Vreme, Miloš Vasić, 'Poreklo moći i bogatstva', 16.06.2005.

128 Vreme, 'Istina, ali samo pravosudna', 12.04.2007.

129 NIN, 'Presuda „Škorpionima“', 12.04.2007.

Vukova, koju ostali mediji uglavnom navode bez komentara. Tekst se završava retorički efektnim opisom posledica ovog oslobađanja na svakodnevni život „nas“ običnih čitalaca: „Ali to što onaj Aleksandar Vukov, peti optuženi i jedini oslobođen optužbe, neće biti iza rešetaka (zato što nije bilo dokaza da je sa umišljajem izvršio ubistva?!), može biti neka nebeska kazna namenjena baš nama. On se vraća među nas. Baš tamo gde je bio i onih desetak godina pre nego što je uhapšen. U isti komšiluk, prodavnicu, da zajedno sa nama sedi na klupi, da raspravlja o politici, da se rukuje sa nama, sedi u kafani za našim stolom, da nas čašcava pićem za zdravlje i dug život, da polupijani sa njim psujemo sve one što nas mrze, da mu plaćemo na ramenu, da ga zovemo svojim, da gledamo kako mazi po glavi našu decu, da ga pozivamo na slave i krštenja. I da ništa ne primećujemo, baš kao što nismo ni onih desetak godina. I da se sa njim smejemo dok nam taj smeh ne postane jezivo poznat. I onda da se smrznemo od straha, baš kao ona šestorica mučenika u onom blatu koji su čekali da u našim 'zemljacima' proradi nešto ljudsko. A toga u našim 'zemama' nije bilo.“¹³⁰

Politika objavljuje i obiman izveštaj Dorotee Čarnić koji prati slučaj „Škorpioni“ od objavljivanja snimka, preko toka suđenja do presude. U tekstu se navode izjave nekoliko svedoka i optuženih, ali i porodica žrtava koje „smatraju da su 'Škorpioni' bili oružana snaga Srbije“. *Politika* prenosi i mišljenje porodica da pravda nije zadovoljena, kao i reči Hane Fejzić koja nije zadovoljna presudom: „Ovo je sramota, neka se srami Srbija. Ne zanima mene ko je od njih koliko dobio, mene zanima samo ono 'paravojna formacija'“.¹³¹ Objašnjenje ovakvog stava dala je njena ćerka: „Došli smo u državu koja je izvršila streljanje, ali pravde nema. Naše mrtve ništa neće vratiti, nijedna presuda, ali ovo je sramota.“ U odgovoru na ove optužbe, Čarnić navodi izvor iz Tužilaštva koji kaže da su kazne počinocima maksimalne. Iako je to očigledno netačno, i iako to nije odgovor na primedbe koju žrtve iznose, novinarka ne smatra da je potrebno dalje postavljati ovo pitanje.

Mesec dana kasnije *Politika* objavljuje uvodnik Ljiljane Smajlović koja povezuje svedočenje zaštićene svedokinje sedam godina ranije na suđenju Krstiću, kojoj su četrnaestogodišnjeg sina odveli na streljanje, Krstićeve reči da su zločin u Srebrenici izvršili „umobolni ljudi“, tačnije Ratko Mladić i još petorica oficira VRS, snimak ubistva „Škorpiona“ i presudu po tužbi za genocid MSP, iz čega zaključuje da Ratko Mladić, uz poštovanje prezumpcije nevinosti, „nije i ne može biti srpski heroj“.¹³² Kakva je konkretno veza između ovog zločina i Srebrenice autorka ne kaže, ali smatra istorijskom presudu „po kojoj je Srbija oslobođena optužbi za genocid u Bosni i Hercegovini, mada je ukorena što nije sprečila masovno ubijanje u Srebrenici“.¹³³

Bliže objašnjenje veze između „Škorpiona“ i genocida u Srebrenici daje Dejan Anastasijević u *Vremenu*: „Ispostavilo se da je sistematsko ubijanje preko 8000 muslimanskih muškaraca iz srebreničke enklave bilo pretežak zadatak i za Mladićevu vojsku, pa su iz Slavonije kao ispomoć poslali 'Škorpioni'. O tome da je Mladić u to vreme tražio pomoć u ljudstvu, a Stanišić mu je poslao 'Škorpione', nema nikakve sumnje: na suđenju Stanišiću u Hagu obelodanjeni su odlomci iz Mladićevih dnevnika i snimci razgovora između Stanišića i Mladića iz kojih ovo jasno proizlazi. [...] Presuda, koja je donesena početkom aprila 2007, izazvala je revolt dela javnosti, ne samo zbog blagih kazni, nego i zbog obrazloženja sudije Gordane Božilović-Petrović, koja se iz petnih žila

130 *Politika*, 'Kazna', 11.04.2007.

131 *Politika*, Dorotea Čarnić, 'Zločin i kazna', 12.04.2007.

132 *Politika*, Ljiljana Smajlović, 'Oficir i zločinac', 28.05.2007.

133 *Ibid.*

trudila da ospori vezu 'Škorpiona' sa bilo kojim srpskim državnim organom, pa čak i sa genocidom u Srebrenici: iako je identitet žrtava nesporno utvrđen, sutkinja je u obrazloženju rekla da 'nema dokaza' da je iko od ubijenih iz Srebrenice."¹³⁴

O društvenoj prihvatljivosti ovakvih stavova govori i Anastasijevićeva sudbina, koji je nakon izricanja presude u emisiji *Kažiprst* Radija B92 komentarisao vezu „Škorpiona“ sa državnim organima Srbije i ratom u BiH, nakon čega mu je podmetnuta bomba u stan.¹³⁵ Iako su neki od pripadnika jedinice „Škorpioni“ privedeni na saslušanje, ovaj slučaj nije dobio sudski epilog.

Tekstovi u kojima se „streljanje u Trnovu“ kontekstualizuje kao isečak genocida u Srebrenici ipak su retkost, i dominantna tendencija je da se ne obrazlaže kontekst, niti da se ulazi u značenje pojedinih zločina i njihovu vezu sa državnim politikom, već da se ona tendenciozno izostavlja ili prosto „zaboravlja“ prilikom komentarisanja drugih presuda za genocid u Srebrenici ili samog zločina. Ipak, ovim je otvorena priča o jedinici „Škorpioni“ i drugim „paravojnim“ formacijama, koje će biti predmet nekoliko dokumentarnih emisija koje su emitovane na TV B92 tokom 2006. i 2007. godine.

Elektronski mediji

Slučaj „Škorpioni“ i uloga „paravojnih“ formacija u ratnim zločinima, kao i u političkim ubistvima u Srbiji, bili su povod za dokumentarne emisije u kojima je prikazana geneza ovih formacija, njihova veza sa državnim bezbednošću, uloga u ratu, ali i u godinama posle petog oktobra. Samo suđenje je bilo i povod za neke druge umetničke obrade teme ratnih zločina.¹³⁶ Na dan objavljivanja presude, B92 emituje dokumentarni film Lazara Stojanovića „Spomenar“ u kom se prati jedinica „Škorpioni“ kroz svedočenje dva pripadnika jedinice, Gorana Stoparića i Dušana Krsmanovića, kao i kroz drugi, dotad neemitovani video materijal. Dokumentarac precizno oslikava život jedinice, njihove odlaske na „teren“, svakodnevne aktivnosti, odnose među pripadnicima jedinice i rodbinske veze, ali i zločine koje su počinili. Pored zločina u Trnovu, detaljno se opisuje zločin u Podujevu kada su „Škorpioni“ ušli u dvorište puno civila, žena i dece, i po njima rafalno zapucali, ubivši 14 osoba, među kojima sedmoro dece. Iako povezani sa monstruoznim zločinima, „Škorpioni“ su tek jedna od „paravojnih“ formacija koje su ratovala u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu. U jednom trenutku, govoreći o tome koliko su „Škorpioni“ zaista bili opasni, Stoparić kaže: „Škorpioni su bili Branko Kockica za neke druge pripadnike JSO.“¹³⁷

Najdetaljniji prikaz genealogije JSO dat je u serijalu „Jedinica“ Filipa Švarma, koji je takođe prikazan na TV B92. Tajna oružana formacija Državne bezbednosti, koju su formirali šef DB Jovica Stanišić i Frenki Simatović, tokom ratova je korišćena kao „udarna grupa za podršku JNA“, a njene posebne delove su činile „Crvene beretke“ Kapetana Dragana, Arkanova „Garda“ i

134 Vreme, Dejan Anastasijević, 'Slučaj alpskog "Škorpiona"', 10.02.2011.

135 Vreme, Miloš Vasić, 'Pokušaj ubistva Dejana Anastasijevića i njegove porodice', 15.04.2007.

136 Ovaj izveštaj se ne bavi umetničkim diskursom, te se može samo pomenuti knjiga Jasmine Tešanović, „Škorpioni, dizajn zločina“ u kojoj je predstavljeno praćenje samog suđenja „Škorpionima“, kao i film „Ustanička ulica“ režisera Miroslava Terzića, koji je inspirisan radom srpskog Tužilaštva za ratne zločine.

137 Lazar Stojanović, 'Spomenar „Škorpioni“', Beograd, april 2007.

Bocini „Škorpioni“.¹³⁸ U ovoj emisiji iznose se detalji o nastanku i delovanju Jedinice, kojima se direktno dovodi u pitanje navodno nezavisno delovanje „paravojnih formacija“ koje čine zločine bez znanja i podrške državnih struktura. U filmu je emitovan i snimak Franka Simatovića, koji kaže da je Jedinica osnovana maja 1991, u periodu raspada prethodne Jugoslavije, „radi zaštite nacionalne bezbednosti u uslovima direktne egzistencijalne ugroženosti srpskog naroda, na njegovom celokupnom etničkom prostoru“. Listi zločina Jedinice, počinjenih u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu, koji nisu potresli Srbiju, dodata su i politička ubistva: ubistvo bivšeg predsednika Stambolića, ubistvo novinara Slavka Ćuruvije, ubistvo članova SPO na Ibarskoj magistrali, ubistvo premijera Đinđića – sve ove zločine, sudeći po sudskim presudama, izvršili su pripadnici Jedinice. U domaćim suđenjima za ratne zločine koja će uslediti, biće uhapšeni i mnogi drugi pripadnici Jedinice, ali će ostati ćutnja o zločinačkom ustrojstvu i zajedničkom ratnom poreklu njenih pripadnika, kao i o njihovoj suštinskoj vezi sa državnim bezbednosnim strukturama. U pokušaju da spasu ugled države, predstavnici političke elite, državnih institucija ali i medija, nastavili su da „previđaju“ vezu između Jedinice i državnih organa, time se stapajući do neprepoznatljivosti u zajedničkoj prošlosti.

Treća emisija emitovana na B92 i posvećena ovim formacijama, „Patriote“, rekonstruiše delovanje „Škorpiona“ od zločina u Trnovu do Podujeva. Za razliku od drugih emisija, za Insajder govori i sin ubijenog Sadika Salkića, Saidin Mido Salkić. Sagovornici su i novinar *Vremena* Dejan Anastasijević i direktorka FHP-a Nataša Kandić, koji daju detalje o tome kako se odlučivalo da se zarobljeni iz Srebrenice prevoze po Republici Srpskoj i streljaju, tj. kako je došlo do primopredaje zarobljenika koja se vidi na snimku, i njihovog ubistva. U istoj emisiji, odluku Tužilaštva i suda da „Škorpione“ tretira kao paravojnu formaciju Vojske Republike Srpske, obrazlaže portparol Tužilaštva Bruno Vekarić: „I po uniformama i po mnogim drugim dokazima, i iskazi svedoka upravo dokazuju da se radi o paravojnoj formaciji. Kakvu je metamorfozu jedinica ‘Škorpioni’ doživela kasnije, to nije bitno sa aspekta definisanja i kvalifikacije dela, to je bila paravojna formacija koja je imala neku potpuno drugu ulogu u BiH, ali ta paravojna formacija je učinila krivično delo i mi to sada procesuiramo.“¹³⁹ Na pitanje da li se time država izdvaja od odgovornosti, Vekarić kaže da se odgovornost države utvrđuje i u MKSJ.

Dokumentarni filmovi koje emituje B92 po sadržaju, hrabrosti i spremnosti novinara da istraže zločine i rekonstruišu prošlost predstavljaju vrhunce novinarstva u Srbiji, koje nažalost nije poslužilo za pokretanje dalje kontekstualizacije prošlosti. Na primer, višegodišnje hvatanje i izručenje Ratka Mladića proteklo je bez izričitog povezivanja optužbi za genocid u Srebrenici i zločina „Škorpiona“. Kao primer može da posluži specijalna emisija Insajdera o hapšenju generala Mladića, koju je vodio novinar Jugoslav Ćosić. U toj emisiji se ni jednog trenutka ne pominju zločini za koje je Mladić optužen - ni Srebrenica¹⁴⁰, pa ni streljanje zarobljenika u Trnovu¹⁴¹.

138 Vreme i B92, Filip Švarn, 'Jedinica', 11.09.2006.

139 TV B92, Brankica Stanković, Insajder, 'Patriote', 16.01.2006.

140 Kratak isečak iz razgovora u kome se pominje Srebrenica počinje kada gost u studiju, Zoran Mijatović, bivši zamenik šefa DB-a kaže: "Služba DB kada su u pitanju ratni zločini, 2004. izvela na sud braću Vukčević zbog zločina nad Muslimanima u Čelopeku 1996, služba DB, beogradski i novosadski centar, su izručili Erdemovića i oni su započeli taj prvi proces za Srebrenicu pred Haškim tribunalom." Jugoslav Ćosić: "Služba DB nije bila zadužena za Ratka Mladića?" Time je tok razgovora promenjen a da se suštinsko pitanje o znanju Državne bezbednosti o zločinu u Srebrenici nije ni postavilo. Umesto toga, pitanjem se sugerise da služba "nije bila zadužena" za Mladića. Više se ni sagovornik ni novinar neće vratiti na pitanje zločina u Srebrenici.

141 Insajder, Jugoslav Ćosić, 'Hapšenje Mladića?', 24.05.2011.

Jula 2005, čak dve emisije Utisak nedelje su bile posvećene genocidu u Srebrenici, a da se zločin jedva pomenuo. U prvoj emisiji, 3. jula, gostuju filmski reditelj Lazar Stojanović, novinar Ljubodrag Stojadinović i general Zoran Stanković, bivši načelnik VMA. Tema emisije je „ko je Ratko Mladić“.¹⁴² Nakon emitovanja filma Lazara Stojanovića „Uspori i pad generala Ratka Mladića“, Bečković otvara emisiju pitanjem ko je zapravo Ratko Mladić, i gosti se razilaze u proceni njegove odgovornosti, znanja, trenutne uloge i pitanja da li treba da se preda ili da izvrši samoubistvo. Kroz mnoštvo detalja iz Mladićevog privatnog života, tragičnih porodičnih scena i poslovnih anegdota, kreira se lik haškog begunca.

Samo dve nedelje kasnije, Utisak nedelje je ponovo o Srebrenici - ovaj put je tema komemoracija u Potočarima 11. jula, a gošće su Biljana Kovačević-Vučo, predsednica Komiteta pravnika za ljudska prava (YUCOM), Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i Borka Pavićević, direktorka Centra za kulturnu dekontaminaciju.¹⁴³ Bečković počinje razgovor konstatacijom da je obezbeđenje studija povećano usled pretnji koje su stizale pre početka emisije, i fokusira se na pitanje omraženosti tri braniteljke ljudskih prava u Srbiji.¹⁴⁴ Voditeljka iznosi i glavni razlog te omraženosti - naime da gošće govore stalno o drugim, a nikada o srpskim žrtvama.¹⁴⁵ Tako se i pitanje genocida u Srebrenici predstavlja kao lični stav gošći u studiju, pa novinarka pita „A da li se vi slažete oko toga da je genocid?“ kao da je to pitanje nečijeg karaktera, a ne sudskih činjenica. Umesto srebreničkih žrtava, svaki put iznova se postavlja pitanje srpskih žrtava, a glavno pitanje koje Bečković više puta postavlja glasi: „Ko nama treba da se izvini?“ Nakon što su se sve tri gošće složile da Srbiji niko ne treba da se izvini, ali narodu treba da se izvine pre svega srpski nacionalisti, novinarka otvara tri teme značajne za pitanje Srebrenice i suočavanja sa prošlošću: gde je radila Sonja Biserko tokom 1980-ih, kako su se gošće provele na proslavi rođendana prestolonaslednika Aleksandra i nominaciju Sonje Biserko za Nobelovu nagradu. Konačno, ona sa zabrinutošću konstatuje zalaganje Kovačević-Vučo i Biserko da se ukinu mediji odgovorni za širenje mržnje i provociranje nasilja. Biserko navodi da se ona zalaže i za ukidanje izvesnih političkih partija. Time je karakter gošći detaljno oslikan, i one se pokazuju kao braniteljke ljudskih (ili ne-srpskih) prava koje su protiv slobode govora i protiv srpskih žrtava. Uz par rekursa na nekoliko već otvorenih tema (srpske žrtve u Bratuncu, ko nama treba da se izvini) emisija se završava uz snimak komemoracije u Srebrenici o kojoj govore sve tri gošće, a koji je ujedno i po mišljenju gledalaca utisak nedelje.

Zanimljivo je da je u obe emisije zločin, koji je očigledno prepoznat od strane javnosti kao značajna tema, proglašen glavnim utiskom, ali je simptomatičan odgovor medija, koji pitanje odgovornosti pretvaraju u pitanje psihičkog ili mentalnog stanja optuženog, i manje ili više otvorenu demonizaciju branitelja ljudskih prava. Ove dve alternativne teme pokrivaju pitanje činjenica o zločinu i odgovornosti - zapravo jedinih relevantnih pitanja za publiku u Srbiji. Ovakav

142 B92, Olja Bečković, Utisak nedelje, 'Ko je Ratko Mladić?', 03.07.2005

143 Utisak nedelje, Olja Bečković, 'Ko kome treba da se izvini?', 17.07.2005.

144 Niz pitanja kojima novinarka od svojih sagovornica traži da reflektuju način na koji su percipirane u javnosti: "Borka, da li ste svesni da spadate u jednu od tri najomraženije žene u Srbiji?"; "Kad idete po pijaci, jel' ima vređanja, dobacivanja i ostalog?"; "Vi nemate taj utisak da ste nepopularni i omraženi i tako dalje?"; "A kako se vi recimo osećate?"

145 Razlog te omraženosti je što se one ne bave srpskim žrtvama na način koji očekuje javnost, te novinarka u više navrata postavlja to pitanje, čime potvrđuje njegovu važnost i legitimnost: "Bili ste u Potočarima prošle nedelje, niste bili u Bratuncu?"; "Dobro, ali zašto niste išli u Bratunac?"; "Evo, recimo, sad ja vas pitam - šta se desilo u Skelanima?"; "Moram da priznam, ja i dalje ne razumem zašto se ne ode u Bratunac"; "Zašto niko od predstavnika međunarodne zajednice nije došao u Bratunac?" U jednom trenutku, ona konstatuje da je percepcija javnosti tačna, a razlog omrženosti legitiman: "Vi ćete uvek štiti ljudska prava svih osim srpskog naroda!"

novinarski odgovor sasvim je u skladu sa nemim prisustvom predsednika Tadića na komemoraciji u Srebrenici – ćutnja kao način govora o zločinu o kom je nemoguće govoriti bez egzistencijalne strepnje i moralne i političke odgovornosti.

	2005.	2006.	2007.	2008.	
NIN	10	0	1	0	
Vreme	12	0	1	0	
Politika	46	31	12	5	
V. novosti	39	25	9	2	
Blic	43	22	11	1	
Kurir	30	18	10	0	
Danas	65	47	16	4	
Ukupno:	245	143	60	12	460

Tabela 3. Broj tekstova o suđenju „Škorpionima“ objavljen u medijima.

	Ukupno	Žrtve	Optuženi	Svedoci	Javnost
NIN	11	0	0	0	1
Vreme	13	3	2	0	3
Politika	94	7	8	12	30
V. novosti	75	5	11	12	19
Blic	77	7	13	4	21
Kurir	58	2	6	5	21
Danas	132	11	16	16	47
Ukupno:	460	35	56	49	142

Tabela 4. Prisustvo žrtava, optuženih, svedoka i javnosti u novinskim člancima o „Škorpionima“, 2005-2008.

Zaključak

Pad interesovanja za slučaj „Škorpioni“ koji je evidentan od emitovanja snimka 2005. kada je objavljeno 245 tekstova, do objavljivanja presude 2007. kada je objavljeno tek 60 tekstova, pokazuje da je interesovanje izazvano šokom nakon emitovanja snimka iscrplo moguće odgovore na zločin, i da se dve godine kasnije, uprkos utvrđenim činjenicama i sudskom epilogu, o zločinu javno više nije imalo šta reći. Medijska pažnja u otvaranju afera, kao i zapanjujuće odustvo potrebe da se slučajevi dovedu do smislenog kraja koji bi omogućio celovitu interpretaciju događaja, nisu isključivo karakteristike izveštavanja o domaćim suđenjima za ratne zločine i suočavanja sa prošlošću. I u drugim slučajevima, a naročito tamo gde presude nisu tako promptne, dugotrajni procesi, zaboravna javnost i nepostojanje javne kontrole stvaraju utisak haosa u kojem se izvesne teme bez reda i konca pokreću a da se nikada ne završe. Ipak, istraživanja Beogradskog centra za ljudska prava o stavovima građana prema suđenjima za ratne zločine pokazuju da je čak 9%

ispitanika bilo u stanju da navede upravo ova dva slučaja – *Škorpione* i *Ovčaru*¹⁴⁶, potvrđujući da su oni praćeni sa neuobičajenom pažnjom, koja će u narednom periodu izostati.

2. Normalizacija: Suva Reka (2006-2009.) i Tuzlanska kolona (2007-2010.)

Period normalizacije, kada suđenja za ratne zločine više ne predstavljaju novum nad kojim bdi zainteresovana javnost, karakteriše marginalizacija suđenja i odsustvo većeg interesovanja za slučajeve kao što su *Suva Reka* i *Tuzlanska kolona*. Suđenje za zločin u Suvoj Reci odličan je primer za kolektivnu ćutnju koja pokriva zločine na Kosovu, gde uprkos suđenju, uprkos svedocima i presudi, u javnost jedva da dolaze informacije o procesu koji se vodi. I dok političari ćute o Suvoj Reci, dok se novinari uzdržavaju od bilo kakve kontekstualizacije i postavljanja pitanja šire odgovornosti, slučaj *Tuzlanska kolona* koristi se za obnavljanje tvrdnji o secesionizmu Bosne i muslimanskim ekstremistima. No, nezavisno od ove razlike, suđenja koja traju u ovom periodu su jednako marginalizovana i nevažna, jednako se malo komentarišu i analiziraju, kako sudeći po broju tekstova, tako i po pokušajima tematizacije ili kontekstualizacije. Ona su jednako nezanimljiva građanima, njihovim političkim predstavnicima i novinarima. Razmere nezainteresovanosti najbolje oslikava suđenje za zločin u Suvoj Reci, na kom je procesuirano nekoliko počinitelaca masovnog ubistva u Suvoj Reci na Kosovu. Tri godine nakon početka suđenja, i 8 godina nakon otkrivanja masovnih grobnica u Batajnici, gde su leševi žrtava naknadno pokopani, ovaj slučaj moglo je da identifikuje tek 1% građana Srbije.¹⁴⁷

Suva Reka

Otkrivanje masovnih grobnica u Batajnici 2001, još jedna propuštena prilika u procesu suočavanja sa prošlošću u Srbiji, korišćeno je, kako primećuje Ivanišević, kao „alibi za izručivanje Miloševića Hagu, a ne kao povod za raspravu o zločinima i suđenje odgovornima“.¹⁴⁸ Ipak, vest o masovnim grobnicama u Beogradu izazvala je veliku medijsku pažnju, pa pored brojnih tekstova objavljenih o „hladnjačama“,¹⁴⁹ RTS u emisiji *Za i protiv* u udarnom terminu tematizuje kriminalni bilans Miloševićeve vladavine. Po rečima voditeljke Dragane Vasiljević, „Slobodan Milošević je u Hagu, a nama su ostale masovne grobnice i hladnjače, otmica i ubistvo Ivana Stambolića, mnogobrojna nerazjašnjena ubistva novinara i javnih ličnosti. Sve je to jedna crna hronika, a nama je ostalo suočavanje sa prošlošću, delikatna tema o kojoj se u javnosti nerado govori.“¹⁵⁰ Gosti u studiju su Miodrag Vuković, pomoćnik načelnika Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala, advokat Biljana Kajganić iz Odbora za oslobađanje Ivana Stambolića, Zagorka Golubović, profesor antropologije i Vladimir Ješić, novinar *Glasa Amerike* i autor filma „Mrtvi putuju“. Ješić podseća da

146 Beogradski centar za ljudska prava, „Stavovi prema ratnim zločinima, Haškom tribunalu i domaćem pravosuđu za ratne zločine“, Beograd, 2009.

147 Ibid.

148 Vreme, Bogdan Ivanišević, 'Lični stav: kaskanje za realnošću', 11.12.2003.

149 Vreme, Aleksandar Ćirić, 'Leševi iz hladnjače zakopani na "13.maju"', 07.06.2001.

150 RTS 1, *Za i protiv*, 11.06.2002.

je, pored nesporne važnosti koju imaju institucije poput Tužilaštva, policije i suda u procesuiranju zločina, najvažniji faktor ipak politička volja: „Hladnjača je isplivala 1999. a u javnosti se pojavila onog trenutka kada je ovoj vlasti [DOS] trebalo politički.“ Vuković pokušava da ograniči odgovornost policije za nerešeni slučaj *Stambolić*: „Granica odgovornosti policije, ona granica gde policija nije postupila a mogla je da postupi, gde policija nije iscrpela sve mogućnosti koje je imala u nameri da prikrije (*sic*) zločin.“ Tokom emisije emitovani su i delovi filma „Mrtvi putuju“, u kom govore radnici MUP-a Kladovo i komunalnog preduzeća koji su našli hladnjaču, o pronalaženju hladnjače, o tome kako je naređeno da „slučaj ne postoji“ i da se tela istovare, prevezu u Petrovo Selo i tamo spale. Oni govore sa užasom o telima dece, raspoređenih ljudi, žena koje su našli u hladnjači, i čitavom jednom gradu koji je postao žrtva zavere ćutanja o tragovima zločina za koji su svi znali, a o kome niko nije smeo da govori. Dragan Karleuša, zamenik načelnika Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala, u istom dokumentarnom filmu kaže da je u hladnjači pronađeno 86 leševa i da ta tela nisu pronađena u ekshumacijama. Ona su odneta u Petrovo Selo, polivena naftom i zapaljena. „Masovne grobnice su pronalazene na tri lokacije: Batajnica, Petrovo Selo, Perućac. Preko 1000 leševa dovezeno je u Srbiju.“ Zagorka Golubović smatra da je reč o zataškavanju zločina, s obzirom da ni godinu i po nakon pronalaženja hladnjače niko nije procesuiran. Ovo zataškavanje ona povezuje sa novim talasom nacionalizma u okviru DOS-a.

Ovakve emisije, emitovane u udarnim terminima na RTS-u i drugim stanicama, obećavale su da će suđenja za makar neke od zločina sa Kosova biti pažljivo praćena od strane medija i javnosti. Kvantitativna analiza medijskog izveštavanja pokazuje da to nije bio slučaj. Broj tekstova objavljenih u medijima o suđenju za Suvu Reku varira između trideset i šezdeset pet godišnje, sa prosečno 10 tekstova godišnje u *Politici*, *Danasu* i *Večernjim novostima*, dok *Blic* i *Kurir* objavljuju oko 5 tekstova godišnje. Poređenja radi, u slučaju trgovine organima prosečno je objavljivano preko 200 tekstova godišnje - koliko u slučaju *Suva Reka* tokom svih pet godina.

Prekrivični postupak u slučaju *Suva Reka*, po rečima tužioca Vukčevića, bio je pri kraju 2004. godine: „U Batajnici su pronađeni ljudi koji su masovno streljani na više mesta na Kosovu. Do sada je u vezi sa ovim saslušano oko 200 svedoka. [...] Dobili smo informacije o izvršiocima koje do sada nismo imali i time je prekrivični postupak priveden kraju.“¹⁵¹ Godinu i po dana kasnije, aprila 2006, Tužilaštvo za ratne zločine podiglo je optužnicu protiv osam lica za ratni zločin protiv civilnog stanovništva u Suvoj Reci, počinjen 26. marta 1999. godine. Optuženi su Radoslav Mitrović, pomoćnik komandanta Žandarmerije, koji je u vreme sukoba bio komandant Niškog odreda Posebnih jedinica policije i član Štaba za Kosovo i Metohiju, Radojko Repanović, bivši komandir policijske stanice Suva Reka, njegov pomoćnik Nenad Jovanović, zatim Slađan Čukarić, policajac u OUP Suva Reka, Milorad Nišavić, pripadnik DB, kao i Miroslav Petković, Zoran Petković i Ramiz Papić, policajci u OUP Suva Reka.

Neposredno nakon hapšenja osumnjičenih za ovaj zločin, tužilac Vukčević daje opširan intervju *Politici*. Jedino mesto u intervjuu gde se pominje suđenje za Suvu Reku jeste sledeće pitanje novinara: „Hapšenje optuženih za zločin u Suvoj Reci izazvalo je veliku pažnju ovdašnje javnosti. Imate veliki broj procesuiranih zločina na Kosmetu, a da li imate dovoljno materijalnih mogućnosti i dovoljno ljudi da uspešno istražujete te zločine? Da li je istina da Tužilaštvo priprema poseban

151 Vreme, Dejan Anastasijević, 'Vladimir Vukčević: Možemo da sudimo i Šešelju', 15.12.2004.

tim za zločine nad Srbima na Kosmetu?"¹⁵² Hapšenje se koristi kao povod za tematizovanje zločina nad Srbima, i pravi interes novinara su zapravo resursi za procesuiranje zločina počinjenih nad Srbima. Ni zločin u Suvoj Reci ni žrtve više nisu pomenuti do kraja intervjua. Tužilac prihvata ovako postavljeno pitanje, i odgovara navodeći šta sve Tužilaštvo čini da bi privelo pravdi počinioce zločina, kao i svoj utisak da se zločinima nad Srbima bavi samo srpska strana.

Sve novine prenose štire informacije o optuženima, koje najčešće uključuju samo funkciju u toku sukoba, bez posebnog udubljanja u njihovo potencijalno znanje o zločinu i krivičnu odgovornost, dok je u naslovima subjekt po pravilu optuženi. Najtiražniji dnevници, *Blic* i *Kurir* prate čitavo suđenje kroz agencijske vesti i objavljuju kratke tekstove u kojima se samo najavljuje suđenje.¹⁵³ *Politika* i *Danas* izveštavaju daleko opširnije. *Danas* objavljuje i izjave optuženih, poput Čukarića koji kaže da "nikoga nije ubio ni tog dana", Repanovića koji negira krivicu ("Najiskrenije mi je žao što se to desilo, ali je meni savest potpuno čista"¹⁵⁴) ili Nišavića, koji izjavljuje saučešće porodici Beriša.¹⁵⁵ *Politika* detaljno prenosi odbranu bivšeg komandira Policijske stanice OUP-a Suva Reka, Radojka Repanovića, koji kaže da je „možda” napravio propust u službi, ali ne i krivično delo.¹⁵⁶ Kao i u slučaju Ovčare i „Škorpiona”, u tekstovima nema direktne podrške ili empatije sa optuženima, mada se njihove izjave prenose nekritički, uz potpuno odsustvo glasa žrtava. Samo retko novine prenose podršku šire javnosti osumnjičenima za ratne zločine. Tako suđenje u galeriji za publiku prati i suspendovani sudija Vrhovnog suda Srbije Ljubomir Vučković, osuđen u Specijalnom sudu na osam godina zatvora zbog primanja mita. Bračni par Vučković je, navodi se u *Blicu*, „sa podignutim palčevima pozdravljao optužene dok su ulazili u sudnicu”.¹⁵⁷

Za razliku od ostalih dnevnih novina, *Politika* i *Danas* posvećuju nekoliko članaka detaljnom opisu zločina i prikazu žrtava, naročito naglašavajući činjenicu da je među žrtvama bilo i preko desetoro dece i jedna trudnica.¹⁵⁸ *Danas* objavljuje kompletnu listu žrtava, gde je dat njihov porodični status i godine starosti.¹⁵⁹ Da je reč o žrtvama koje su pronađene u masovnoj grobnici u Batajnici, pominju *Večernje novosti* u opisu optužnice koja "razotkriva kako su stradali albanski civili čija su tela zakopana u masovnoj grobnici u Batajnici".¹⁶⁰ *Danas* izveštava nešto podrobnije, te navodi da su tela ubijenih prvo „sahranjena na vojnom strelištu kod Prizrena, da bi po naređenju haškog begunca generala policije Vlastimira Đorđevića neki od leševa hladnjačama prevezeni i zakopani

152 *Politika*, Aleksandra Petrović, 'Vladimir Vukčević, Begunci ruže lice Srbije', 08.07.2007

153 *Blic*, 'Policajac svedočio o zločinu', 05.02.2007; *Blic*, 'Policajac negira optužbe', 05.10.2006.

154 *Danas*, 'I optuženi Repanović negira krivicu', 04.10.2006.

155 *Politika*, 'Negiraju krivicu', 06.10.2006.

156 *Politika*, 'Šef stanice tvrdi da nije znao za masakr', 04.10.2006.

157 *Blic*, Nataša Jovanović, 'Počelo suđenje za ratni zločin u Suvoj Reci', 03.10.2006

158 *Danas*, 'Uskoro suđenje za ubistvo 48 članova porodice Beriša', 14.06.2006; *Politika*, 'Naređenje – ubijajte i vozite', 12.07.2006

159 „Pored Abdulaha Ešljanija i Jašara Beriše, ubijeni su Vesel Beriša (61), a iz njegove porodice stogodišnja majka Hanumša, supruga Sofija (58), kći Fatmira (22) i sinovi Hajdin (37) sa ženom Mihrije (26), te Besim (26) i žena Mevlude (26), i njihova deca Genci (4) i Granit (2). Ubijeni su Hava Beriša (63), njen sin Sedat (45) sa decom Dafinom (15) i Drilonom (13), sin Bujar (40) i žena mu Flora (38) sa decom Vlorjanom (17), Edonom (12) i Dorentinom (4), te sin Nedžmedin (37) sa svojom osam meseci trudnom suprugom Lirije (24). Pored njih, ubijeni su Nedžat Beriša (44) sa decom Majlindom (15), Herolindom (13), Altinom (11) i Redonom (1), Fatime (48) sa sinom Fatonom (27) i njegovom suprugom Sebahate (25) i decom Ismetom (2) i Eronom (1). Musli Beriša (63) ubijen je sa suprugom Nefijom (54) i njihovom decom Zimretom (30), Violetom (22) i Afrimom (24), te Muslijev brat Avdi (43) sa ženom Fatimom (37) i sinom Kušrimom (11). Ubijen je i treći brat Hamdi Beriša (54) i njegova supruga Dželihe (50) sa kćerima Artom (18), Zanom (13), Meritom (10), Hanumšom (9) i sinom Miratom (7). Teško ranjeni Šireta, Vjolca i Gramos Beriša preživeli su streljanje, a pošto su utovareni u kamion sa posmrtnim ostacima ubijenih, iskočili su iz vozila u kretanju ka Prizrenu." *Danas*, 'Prvooptuženi Mitrović tvrdi da nije naredio ubijanje civila', 03.10.2006.

160 *Večernje novosti*, 'Rođa naredio transport?', 27.04.2006.

u masovnu grobnicu na poligonu Specijalnih antiterorističkih jedinica policije u Batajnici”.¹⁶¹ Suđenje *Suva Reka* obuhvata zločin protiv 48 civila. Prema svedočenju penzionisanog funkcionera MUP-a Dragana Karleuše, tokom 2001. otkopano je pet jama u kojima je bilo ukupno 600 leševa. U Batajnici i grobnicama u Petrovom Selu i Perućcu koje su nakon toga otkrivene, pronađeno je ukupno oko 900 leševa.¹⁶²

Ovako predstavljene činjenice i dalje ne pružaju uvid u širi kontekst, a novinari ne postavljaju pitanje odgovornosti naredbodavaca, koje izbegavaju i mediji i sud. Iako se odgovornost vojnog i policijskog vrha pominje, čini se da interes za tu odgovornost ne vodi dalje od konstatacije da je naredba za prebacivanje tela „došla iz Beograda”, čime je slučaj objašnjen i što se javnosti tiče - završen. Tako *Večernje novosti* navode da je otkopavanje tela i ponovno sahranjivanje u Batajnici naredio haški optuženik Vlastimir Đorđević.¹⁶³ Dragan Karleuša kaže da su „mogući odgovorni” generali Vlastimir Đorđević, Petar Zeković, Dragan Ilić, Obrad Stevanović, a da se oko Đorđevića „najviše vrti cela priča”¹⁶⁴. *Kurir* dodaje Karleušinu izjavu da je neformalno pitao Đorđevića „šta se to desilo”, na šta je ovaj slegao ramenima i rekao: „Šta da ti kažem.”¹⁶⁵ Ovo ipak ne pokreće dalja pitanja o umešanosti drugih koji su znali o zločinu, niti se proširuje krug odgovornih. Dalje ispitivanje odgovornosti prekida se i u samom postupku, pa je pitanje zamenika tužioca Vitorovića upućeno svedoku Milošu Vukobratu o naređenju iz Beograda da se Albanci proteraju zabranila predsednica Veća Vinka Beraha-Nikićević.¹⁶⁶ Slučaj je uspešno izolovan, otrgnut iz bilo kakvog konteksta i pretvoren u anomaliju čiji su uzroci nedokučivi a posledice neobjašnjive.

Plauzibilna interpretacija kojom se u smislenu celinu povezuju suđenje za Suvu Reku, suđenje za Podujevo i suđenje vojnim i policijskim generalima u Haškom tribunalu - gde se zločini shvataju kao deo udruženog zločinačkog poduhvata političkog rukovodstva čiji je cilj da se etnički očisti teritorija Kosova činjenjem masovnih zločina protiv civila, paljenjem albanskih sela, deportacijama i na kraju saniranjem terena tj. uklanjanjem tragova zločina - javno se ne pominje, već mediji nude normalizaciju zločina koji se predstavlja kao odgovor na terorističke napade OVK, kako tvrde svedoci odbrane tokom suđenja. Na primer, svedok Miloš Vojnović, bivši načelnik SUP-a Prizren, izjavuje da je prvog dana bombardovanja vladao haos u Prizrenu i Suvoj Reci: „Tih dana sam znao da se sprema ozbiljna akcija, jer smo imali saznanja da je ogroman broj pripadnika OVK bio lociran na potezu Suva Reka - Orahovac - Mališevo – Prizren.” Oni su „svakodnevno napadali policiju, civile i lojalne Albance”.¹⁶⁷ Vezista u OUP-u Suva Reka Goran Đokić takođe pominje terorističke napade: “Akciji policije u kojoj je ubijeno 48 albanskih civila prethodio [je] napad terorista na policijsku auto-patrolu.”¹⁶⁸ Penzionisani general Vojske Jugoslavije Božidar Delić kaže da „u krug prizrenske kasarne nisu dovoženi leševi civila, već isključivo albanskih terorista i vojnika stradalih u borbama”.¹⁶⁹ Sasvim suprotno situaciju u Suvoj Reci opisuje istražni sudija Posebnog odeljenja za ratne zločine Milan Dilparić, koji kaže da zločin u Suvoj Reci “nije zločin, već zverstvo”, i da „do tog datuma niko na toj teritoriji nije bio ubijen, mučen ili nestao, niti je bilo ikakvog razloga

161 Danas, 'Optuženi Nišavić izjavio saučešće porodici Beriša', 06.10.2006.

162 Blic, 'Karleuša: Vrh MUP-a naredio prebacivanje leševa', 15.01.2009.

163 *Večernje novosti*, 'Roda naredio transport?', 27.04.2006.

164 *Večernje novosti*, 'Naredba za hladnjaču', 15.01.2009.

165 *Kurir*, 'MUP je znao za „Hladnjače”', 15.01.2009.

166 Danas, 'Kako su Albanci proterani', 10.11.2006.

167 Danas, 'Svedok za zločin čuo iz Haškog tribunala', 08.02.2007.

168 *Večernje novosti*, "'Odgovor" teroristima', 13.01.2007.

169 *Kurir*, 'Stizali leševi terorista', 05.06.2008.

za revanšizam ili osvetu nad Albancima, pogotovo ne nad decom ili ženama, koji su uglavnom stradali".¹⁷⁰

Pored normalizacije zločina, neki od svedoka negiraju bilo kakvo znanje o zločinu, dok drugi, poput nekadašnjeg pomoćnika ministra policije Obrada Stevanovića, tvrde da je zločin deo antisrpske zavere: „Ja nemam odgovor šta se to desilo. To što je rađeno, rađeno je protiv interesa države. Moje mišljenje je da je to zavera koju je neko namestio Srbiji da bi imao dokaze u nekim postupcima koji se vode.”¹⁷¹ Svedok Todor Jovanović, kriminalistički tehničar koji je vršio uviđaj na mestu zločina, kaže da mu „nije u opisu poslova” da sazna „kako su oni stradali”¹⁷², a bivši načelnik Odeljenja kriminalističke policije u Prizrenu Milan Petrović, iako „nema objašnjenje” za zločin, dodaje da je to „besmislena manipulacija leševima”.¹⁷³ Ovakva nesuvisla objašnjenja novinari ne dovode u pitanje, niti ih suprotstavljaju dokazima iz postupka.

Direktno negiranje činjenica od strane optuženih, svedoka i onih koji bi po dužnosti morali biti upoznati sa zločinima, kao i nemoć da se ponudi bilo kakva smisljena interpretacija događaja, rezultiraju u objašnjenjima poput onih da je neko „namestio Srbiji”, da je tužba „deo izborne kampanje”, ili da je reč o „besmislenoj manipulaciji leševima”. Činjenica je da umešane u zločin njegova besprizorna ogoljenost - makar javno - ne zabrinjava, ali je isto tako jasno da bi kritičko preispitivanje ovakvih tvrdnji brzo pokazalo njihovu besmislenost. Umesto istraživanja, mediji nekritički prenose ove stavove, kojima samo pridodaju informacije o zločinu. Navodno predstavljanje svih strana treba da posluži kao supstitut kričkom preispitivanju iznetih stavova, koje se tendenciozno izbegava. Drugim rečima, na delu je zavera ćutanja u kojoj učestvuju optuženi, svedoci, generali, oficiri vojske, predstavnici sudstva, političari, i na kraju javnost koja ne želi da zna.¹⁷⁴

Mediji sa istom „objektivnošću” prenose i svedočenja zaštićenih svedoka, ali za razliku od neupitnih iskaza optuženih, ova svedočenja su daleko „problematičnija”. Prigovor odbrane na zaštitne mere zaštićenog svedoka *Politika* objavljuje pod naslovom „Problemi sa svedokom A”¹⁷⁵, a njegovo svedočenje, u kom je optužio „svoje kolege, pripadnike OUP-a [...] za ubistvo albanskih civila”, novinarka opisuje kao „detaljno ali konfuzno”.¹⁷⁶ I dok je prvo svedok A stvarao probleme, dan kasnije on je postao „nevidljivi svedok”¹⁷⁷, jer je svedočio iza paravana. Tako se upotrebom retoričkih sredstava stvara utisak da postoje problemi sa samim svedočenjem, čime se u krajnjoj instanci dovodi u pitanje kredibilnost i verodostojnost svedoka. Sličan, poseban tretman javnosti i suda, doživeli su i oni svedoci koji su potvrdili zločin. *Danas* prenosi delić ispitivanja svedoka Veljkovića, koje vodi tužilac Vitorović, i koji na pitanje šta bi mu se desilo da je pomogao ženi koja

170 Građanski list, 'Istina o grobnici u Batajnici ako se pronade Đorđević', 05.02.2006.

171 *Politika*, 'Stenović tvrdi da nije bio komandant', 03.06.2008.

172 *Danas*, 'Svedok: "Nije mi u opisu poslova"', 07.03.2007.

173 *Politika*, 'Ubistvo Beriša nije bilo registrovano u policiji', 16.01.2008.

174 Suva Reka nije jedini slučaj u kome se očituje zavera ćutanja – upravo na nju ukazuje zamenik tužioca za ratne zločine Stanković u završnoj reči u slučaju *Bytyqi*: „Kako protumačiti činjenicu da svi, i optuženi i saslušani svedoci, kao pripadnici MUP-a, izvršioci i nalogodavce zločina nisu priveli pravdi po izvršenom zločinu, što im je bila zakonska, moralna i svaka druga obaveza i osnovni službeni zadatak, već su ovde pred sudom skrivali istinu, dok su u vreme događaja bespogovorno i efikasno izvršavali primljene užasne zadatke i naloge, pa i naloge da se oštećeni, Agron, Ili i Mehmet Bitići, liše slobode, zatvore, drže zatvoreni, i na kraju liše života.” *Pravda u tranziciji* br 13, 'Završna reč Tužilaštva za ratne zločine na suđenju u predmetu „Braća Bitići”

175 *Politika*, 'Problemi sa svedokom „A”', 05.12.2006.

176 *Politika*, 'Nevidljiv svedok', 06.12.2006.

177 *Ibid.*

je bila živa u piceriji, odgovara da bi i njega ubili.¹⁷⁸ Veljkovićevo svedočenje prenosi i *Politika*, kao i njegov strah jer svedoči protiv drugih policajaca: „Uplašen sam i razočaran. Dvanaest godina sam policajac, promenio sam tri SUP-a. Sada radim u Medveđi, teško mi je zbog toga što sam svedok na ovom suđenju. Niko mi ništa ne govori, ali se oseća šta misle o meni. U slučaju da dođe do nečega u Medveđi, prvi metak je moj.”¹⁷⁹ Drugi svedok optužbe, policajac OUP-a Suva Reka Ivica Novković bio je toliko preplašen da u sudu nije uspeo da opiše zločin koji je u istrazi detaljno opisao, tako da je predsedavajuća sudskog veća Beraha-Nikićević naložila sudsko-medicinsko veštačenje. Dežurni lekar je konstatovao da je Novković „verbalno usporen” zbog veće količine lekova za umirenje koju je uzeo pre svedočenja.¹⁸⁰

Umesto da se postavi pitanje rada državnih institucija i stanja društva u kome oni koji govore istinu o zločinu brinu za sopstvenu bezbednost i bezbednost svoje porodice, bivaju izopšteni iz svoje okoline i šikanirani, sudija nalaže da se ispita uračunljivost svedoka. Javnost reaguje na isti način, i umesto da pruži podršku svedocima i žrtvama, ili da zahteva mere obezbeđenja, sa čuđenjem posmatra „konfuzna svedočenja” zaštićenih svedoka. Izostanak simboličke podrške koja bi u ovakvim slučajevima mogla da dođe od nosilaca policijskih ili državnih funkcija, čime bi se podržali oni koji su odlučili da se suprotstave poricanju i većinskom ćutanju o zločinima, dodatno izoluje ovakve svedoke. Sasvim drugačiji stav država će zauzeti kada bude reč o zaštićenim svedocima u slučaju trgovine organima, gde će zamenik tužioca sa ponosom izjaviti da je svedok „najzaštićenija osoba na svetu”, a predsednik Tadić pred skupštinom Saveta Evrope zatražiti da se svi angažuju na zaštiti svedoka.

Isključivanjem porodica žrtava iz javnog diskursa, mediji uspevaju da kreiraju stvarnost u kojoj postoje samo optuženi i po koji sporni svedok optužbe. Samo u dva teksta, oba objavljena u *Danasu*, mogu se pročitati izjave članova porodica žrtava koje prate suđenje u organizaciji Fonda za humanitarno pravo. Novinar Bojan Tončić u *Danasu* citira Xhelala Berishu: “Ovde sam da bih pokazao da verujem da među Srbima ima ljudi koji shvataju bol porodice Beriša i šta je našoj porodici učinjeno. Da pokažem da verujem da mnogi ljudi, naše komšije s kojima smo decenijama živeli zajedno kao kućni prijatelji, nisu mogli, ili nisu smeli da pomognu mojim najbližim, a ubijeno mi je dvadeset troje.” Iako je počinilaca bilo više, nastavlja Berisha, “u optužnici je tačno navedeno kako je zločin izvršen. Mislim da je pravosuđe bilo na visini zadatka.”¹⁸¹ Takođe u *Danasu* objavljen je potresni intervju sa Vjolcom Berishom, koja je preživela masakr ali nije htela da svedoči u Beogradu.¹⁸²

Presuda

Objavljivanje presude prati isti politički muk koji je pratio i čitav tok suđenja. Izostanak bilo kakvih reakcija na presudu je potpun - ni kosovski ni srpski političari u medijima ne komentarišu presudu. Nema ni jedne izjave u kojoj bi se konstatovalo da je presudom žrtvama vraćeno dostojanstvo,

178 Danas, B. Tončić, 'Komandir je dao nalog „Grupi za ubijanje“', 09.11.2006.

179 Politika, Milan Galović, 'Svedok uplašen i razočaran', 09.11.2006.

180 Politika, 'Preplašen svedok masakra civila u Suvoj Reci', 05.06.2007.

181 Danas, 'Beriša: verujem da ima Srba koji shvataju bol naše porodice', 07.11.2006.

182 Danas, 'Živi među leševima', 18.11.2006.

nema zadovoljstva izvršenom pravdom, nema zahteva da se i drugi počinioci kazne, nema pohvala radu Tužilaštva i suda - nema ničega, samo tišina.

Kompletan tekst povodom presude objavljen u *Blicu* glasi: "Na suđenju za zločin u Suvoj Reci na Kosovu, bivši komandant odreda Posebnih jedinica policije Radoslav Mitrović oslobođen je juče odgovornosti za naređivanje ubistva 48 albanskih civila. Još dvojica optuženih oslobođeni su odgovornosti, dvojica su osuđeni na po 20 godina zatvora, a preostala dvojica su osuđeni na 13, odnosno 15 godina zatvora."¹⁸³ Čini se da je cilj ovakvog članka da ne otkrije detalje o zločinu i presudi, pre nego bilo šta drugo, mada je simptomatičan primarni fokus na tri oslobađajuće presude, naročito na oslobođenje bivšeg komandanta PJP.

Opširnije sa izricanja presude pišu *Danas* i *Politika*. *Danas* prenosi i završnu reč zamenika tužioca Miodjuba Vitorovića, koji kaže da se pojedincima sudi „da bi se skinula decenijska hipoteka kolektivne krivice. Zbog toga presuda mora da se razlikuje od zločinaca i zločina, a razlikovati ne znači distancirati se, već osuditi ono što smo kao država i nacija bili primorani da udišemo sve ove godine."¹⁸⁴ Vitorović naročito pominje da žrtve, tada, „niko nije zaštitio, niko nije želeo da ih spasi, niko im nije pomogao“ i da je danas 2009. godine „na sudu da žrtvama povрати dostojanstvo tako što će utvrditi istinu i osuditi okrivljene“.¹⁸⁵

Nakon izricanja presude, *Danas* citira predsednicu sudskog veća, koja kaže da su četvorica osuđenih „nesumnjivo delovali sinhronizovano sa ciljem da ubiju albansko stanovništvo u Suvoj Reci“. *Politika* piše da je „dokazana naredba za masovno ubistvo“, ali posvećuje izvesnu pažnju i kontroverznom oslobađanju optuženog Mitrovića. Uprkos svedočenju zaštićenog svedoka A da je Mitrović naredio napad, *Politika* daje obrazloženje predsednice sudskog veća da niko iz 37. odreda PJP nije bio u Suvoj Reci i da, iako je dokazano da je on u nekom trenutku ipak bio prisutan u Suvoj Reci, „to ne znači automatski da je utvrđena i njegova krivica“.¹⁸⁶ Advokat oštećenih Todorović izjavljuje da je presuda „katastrofalna“: „Smatram da je Mitrović glavni čovek tog masakra. U prilog toj tvrdnji govori i to što ga optužuju i drugookrivljeni Jovanović, svedok A. Najviše dokaza je prikupljeno upravo za Mitrovića, tako da nije jasno na osnovu čega je oslobođen.“¹⁸⁷ Po rečima Nataše Kandić, radi se „o pokušaju da se zaštite oni koji su bili na višim položajima“,¹⁸⁸ te je ovakva presuda protivrečna presudi Haškog tribunala u postupku protiv Milana Milutinovića i petorice generala.¹⁸⁹

Sudsko veće je, birajući između „konfuznog“ svedoka A i ubedljivih svedoka odbrane (uprkos nepostojanju alibija?), poklonilo poverenje optuženom, i time potvrdilo percepciju javnosti koju su kreirali mediji - da su optuženi a ne zaštićeni svedoci oni kojima se primarno veruje, te da svedoci koji su govorili o zločinima s razlogom strahuju za svoju bezbednost kada im država ne pruža zaštitu, a one protiv kojih su svedočili oslobađa svake krivice.

183 Blic, 'Oslobođen Radoslav Mitrović', 24.04.2009.

184 *Danas*, 'Tužilac tražio osuđujuće presude za zločin počinjen u Suvoj Reci', 07.04.2009.

185 Ibid.

186 *Politika*, Dragana Krstić, 'Četvorica policajaca osuđena za ubistvo 50 osoba u Suvoj Reci', 24.04.2009.

187 *Danas*, I. Pejčić, 'Oslobođen bivši komandant odreda PJP', 24.04.2009.

188 *Politika*, Dragana Krstić, 'Četvorica policajaca osuđena za ubistvo 50 osoba u Suvoj Reci', 24.04.2009.

189 *Danas*, I. Pejčić, 'Oslobođen bivši komandant odreda PJP', 24.04.2009.

Elektronski mediji

Video-arhiva Ebarata sadrži samo par vesti o slučaju *Suva Reka*: hapšenje, preneto na RTS-u u drugom Dnevniku, 26.10.2005. uz dve izjave u prilogu (Vekarić i Kandić¹⁹⁰), i vest B92 da je „otvoren slučaj masovne grobnice u Batajnici“ i da je privedeno devet pripadnika policije, od kojih su šest aktivni pripadnici MUP-a. Televizija B92 prenosi i izjave Bruna Vekarića, portparola specijalnog tužioca za ratne zločine i Nataše Kandić, kao i inserte iz dokumentarnog filma „Suva Reka“.¹⁹¹ Tokom suđenja, RTS povremeno izveštava o svedočenjima koja terete optužene.¹⁹² Nakon izricanja presuda za Suvu Reku u 2009, B92 u vestima u 16h objavljuje osnovne podatke o broju osuđenih i godinama kazne, kao i izjavu Nataše Kandić da presuda „nije pravda, već pokušaj da se zaštite oni na višim pozicijama“.¹⁹³ Advokat odbrane Goran Petronijević potvrđuje uspešnu odbranu, jer je sud potvrdio tvrdnje odbrane da je reč o incidentu koji se ne može vezati sa Haškim tribunalom i optužbama o udruženom zločinačkom poduhvatu. Portparol Tužilaštva se složio da presuda nije donela pravdu za žrtve. U vestima u 18:30 B92 emituje i izjave dva člana porodica žrtava koji su pratili suđenje.¹⁹⁴ Sličan prilog u Dnevniku emituje i RTS koji, umesto žrtava, navodi izjavu ministra policije Dačića da oni koji su učestvovali u odbrani zemlje, i koji su na to bili primorani jer je zemlja bila napadnuta, ne treba da se plaše od suđenja za ratne zločine, ali i da će svi oni koji su počinili ratne zločine biti kažnjeni ako to utvrdi sud.¹⁹⁵

Kao ilustracija medijske ćutnje kada je u pitanju presuda, mogu da posluže i teme kojima su se bavili politički magazini te nedelje. Na primer, Utisak nedelje emitovan 26.04.2009, tri dana nakon objavljivanja presude za Suvu Reku, ispitivao je umešanost tajkuna u rad političkih stranaka.¹⁹⁶ Među osam predloga za utisak nedelje nije se našla presuda u slučaju *Suva Reka*. Emisija Da možda ne 29.04.2009, šest dana nakon objavljivanja presude, bavila se masovnim protestima radnika pred praznik rada, Prvi maj.

Umesto suđenja za Suvu Reku, suđenje Haradinaju pred Haškim tribunalom koristi se za razumevanje političke sudbine Kosova. Mediji, kao i političari, raspravljaju o nezavisnosti Kosova u imperijalnom stilu, te se u javnoj diskusiji ne čuju glasovi Albanaca, pa ni onih koji bi artikulisali sećanje albanskog stanovništva koje je preživelo masovne zločine, poput onog utvrđenog u presudi za Suvu Reku. Jedna emisija Da možda ne posvećena je ovoj temi. Najupečatljiviji gost u studiju je Božidar Delić, general srpske vojske i poslanik SRS, čiji rečnik vrvi od „šiptara“ i „terorista“, i koji Haradinaja naziva „najvećim zločincem srpskog naroda“. Krivica za oslobađanje nesporno krivog zločinca, pripisuje se Haškom tribunalu, jer je Tužilaštvo poslalo „dokumenta koja su mogla da posluže za dobar predmet“, kako kaže portparol Vekarić. U studiju je i Nataša Šćepanović, predstavnik Udruženja porodica prognanih i nestalih sa Kosova, koja prenosi razočaranost članova Udruženja: „Očajni, poniženi, povređeni, Haški sud je pristrasan, jasno i javno diskriminiše naše žrtve i nipodaštava ih; iako činjenice i dokazi postoje, oni ih nisu uvažili.

190 RTS, Dnevnik 2, Predrag Šarac.

191 TV B92, Vesti u 18 i 30, Milan Pavićević, Petar Gajić, 26.10.2005.

192 RTS 1, Dnevnik 2, Gordana Petrović, 05.12.2006.

193 TV B92, Vesti u 16, 23.04.2009.

194 B92, Vesti u 18 i 30, 23.04.2009.

195 RTS, Dnevnik 2, Predrag Šarac, 23.04.2009.

196 Gosti u studiju bili su Miodrag Zec, profesor ekonomije, Siniša Nikolić, advokat i Strahinja Sekulić, javni pravobranilac grada Beograda, a poreklo novca novopečenih bogataša niko nije doveo u vezu sa ratnim pljačkama, švercom nafte, cigareta, dok se o prodaji oružja još uvek ne zna i ne govori ništa.

Samo pod komandom Haradinaja počinjeni su strašni zločini, bar 500 ljudi, mučenja, torture, ljudi su prebijani, sakaćeni, masakrirani, silovani, i pored svega toga, svih tih dokaza i svedoka Haški sud donosi ovakvu presudu. Ovo je sramotno i skandalozno što se desilo. Naše žrtve su bezvredne, kao da nisu ni postojale, da su se same ubijali ili same sebi vadile organe.“ Na pitanje voditeljke koliko se još lica vodi kao nestalo, ona odgovara da je nestalih 526 Srba i oko 1220 Albanaca.

Delić priznaje da je bilo zločina koje su počinile srpske snage ali oni su „1998. predati vojnom sudu a 1999. ratnom sudu i oni su procesuirani - ja sam kao komandant jedinice imao nekih 300 prijava“. Time je pitanje albanskih žrtava zatvoreno, a da suđenje za Suvu Reku nije ni pomenuto. I ostale emisije koje se bave pitanjem Kosova potpuno isključuju Albance iz javnog govora, ne pominju zločine srpskih snaga, ne pominju albanske žrtve, pa ni suđenja poput *Suve Reke*.¹⁹⁷

Činjenica da su generali i drugi oficiri srpske vojske optuženi za zločine na Kosovu nije značajno dovela u pitanje javni ugled vojske, utisak je koji se stiče iz rasprave u emisiji Utisak nedelje septembra 2008, u kojoj su gosti ministar odbrane Šutanovac, komentator *Politke* Lazanski i dramska spisateljica Biljana Srbljanović.¹⁹⁸ Da nema govora o dovođenju u pitanje uloge vojske tokom ratova, kao ni da svi zločini koje su počinili njeni pripadnici, ili naredili njeni generali nisu ni za pedalj promenili retoriku predstavnika (nove) vlasti, postalo je odmah jasno, jer su se novi ministar odbrane i stari-novi ekspert Lazanski odmah složili o krajnje pozitivnom, novom licu vojske, na kome se gradi ugled države. Pitanje zašto je potrebno „novo“ lice nije postavljeno, i jedino je Biljana Srbljanović pokušala da govori o prisilnim regrutacijama, manipulacijama vojskom, vojnoj službi bezbednosti i skrivanju Ratka Mladića, zločinu u Srebrenici, o zataškavanju zločina, ubistvu gardista, nakon čega je ministar zahtevao da se napravi razlika između vojske i pojedinih oficira koji su na nesreću ispolitizovani. No stav da pojedinci u vojsci, bez znanja i podrške nadležnih, mogu da zataškaju ubistvo gardista ili skrivanje Ratka Mladića može da znači ili da ministarstvo i generalštab nemaju kontrolu nad jedinicama, ili da je konsenzus - kao i ćutanje svih koji znaju nešto o ovim slučajevima - zapravo opšti. Nažalost, novinarka nije pitala ministra da bliže objasni o kakvim pojedincima je reč, koja je tačno njihova uloga, i da li su i dalje u vojsci.

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	
NIN	0	0	0	0	0	
Vreme	1	0	0	0	0	
Politika	10	15	18	9	3	
V. novosti	6	8	15	6	5	
Blic	4	7	4	3	6	
Kurir	1	3	6	7	5	
Danas	9	28	33	5	8	
Ukupno:	31	61	76	30	27	225

Tabela 5. Broj tekstova u slučaju *Suva Reka*.

197 Emisije koje se bave temom Kosova, a u kojima zločini srpske vojske nisu ni spomenuti: TV B92, Utisak nedelje, 'Uspeh politike "I Kosovo i Evropa"?', 26.02.2012; TV B92, Utisak nedelje, 'Šta znači „Vreme je da se kaže istina“?' 18.12.2011, RTS, Da možda ne, 'Patriotizam bol u grudima'; RTS, Da možda ne, 'Izvinjenje i pomirenje', 05.11.2010; RTS, Da možda ne, 'Nacionalni interes - u čemu se Srbi slažu', 25.12.2009; RTS, Da možda ne, 'Nestali na Kosovu', 09.10.2009; Da možda ne, 'Kosovo – Ima li Srbija snage da se bori za Kosovo', 01.10.2008.

198 Utisak nedelje, Olja Bečković, 'Ugled vojske', 21.09.2008.

	Ukupno	Žrtve	Optuženi	Kontekst	Svedoci	Javnost	Političari
NIN	0	0	0	0	0	0	0
Vreme	1	1	0	1	0	0	0
Politika	55	2	6	3	23	7	0
V. novosti	40	2	1	3	13	5	0
Blic	24	1	2	2	2	1	0
Kurir	22	0	1	1	2	3	0
Danas	83	8	11	3	35	10	0
Ukupno	225	14	21	13	75	26	0

Tabela 6. Pojavljivanje žrtava, optuženih, svedoka javnosti i političara u tekstovima o Suvoj Reci.

Zaključak: Većinu tekstova o suđenju za Suvu Reku objavili su *Danas* i *Politika*, čiji novinari prate suđenje kontinuirano. Karakteristično je da tokom celog suđenja nije data ni jedna izjava političara o procesu - kao da se suđenje odvija u gluvoj sobi iz koje zvuk ne izlazi. I dok novine prenose izjave optuženih, svedoka, i samo iznimno žrtava, proces van suda je društveno nem. Nema ni jedne izjave intelektualaca, pravnika, akademika, predstavnika crkve, nema nikakvog interesa građana - suđenje se odvija u sablasnoj tišini. Ova tišina može se tumačiti na više načina: kao zasićenost prošlošću, kao nezainteresovanost za zločine, kao odustvo volje za suočavanjem sa prošlošću – sva ova tumačenja zapravo predstavljaju prećutno pristajanje na zločin i njegove posledice.

Za razliku od suđenja za zločine nad Srbima, ni jedan naslov ne implicira da suđenje predstavlja pravdu za žrtve, ili da je presudom makar delimično zadovoljena pravda za nevino stradale, niti se pominje da suđenje potencijalno doprinosi pomirenju u regionu. Jedini društveni odgovor na zločin jeste komemorativni skup na Trgu republike u Beogradu, koji organizuju Žene u crnom.¹⁹⁹ Srpska javnost ostaje nema. Ni policija ni predstavnici bilo kojih drugih institucija ne obećavaju javno podršku policajcima koji svedoče u postupku i strahuju za svoju bezbednost, potvrđujući da je njihovo svedočenje protiv ustanovljenih društvenih normi. Ni jedan tekst ne analizira optužnicu protiv Milutinovića i ostalih, niti pominje odgovornost generala policije i vojske kojima se sudi u Hagu, između ostalog i za zločin u Suvoj Reci. Milošević takode nije predmet nijednog teksta u vezi sa zločinom u Suvoj Reci, a mediji ne pominju ni „udruženi zločinački poduhvat“, inače omiljen predmet rasprave u slučaju *Gotovina*.

Tišina koja pokriva zločine koje su počinile srpske snage na Kosovu je višeslojna, a na jedno od mnogih pitanja koje se nikada ne postavljaju ukazala je i Nataša Kandić: „Kako se niko u Srbiji nije zapitao zbog čega nema zarobljenika i kakve su to vojska i policija kad nema zarobljenih?“²⁰⁰ Nadalje, ostalo je pitanje skoro hiljadu leševa koji su po rečima Karleuše pronađeni u masovnim grobnicama u Srbiji - gde i kako su oni stradali, i ko je za to odgovoran? Ovakva pitanja se u javnosti ne postavljaju, a presude kojima su neki od direktnih počinilaca kažnjeni razumeju se kao eksces, odgovor na incident, a ne kao pravda za žrtve. Masovna ubijanja civila nisu dovela u pitanje pravednost rada, niti su izazvala nepodeljenu moralnu osudu.

199 Danas, 'Žene u crnom obeležiće godišnjicu zločina u Suvoj Reci', 26.03.2007.

200 Danas, Bojan Tončić, 'Žrtve 37. odreda Posebnih jedinica policije', 30.01.2007.

Tuzlanska kolona

Predmet *Tuzlanska kolona* Tužilaštvo za ratne zločine preuzelo je od vojnog tužilaštva, čime je pokrenut postupak protiv odgovornih za napad na kolonu JNA u Tuzli, maja 1992. Ilija Jurišić je uhapšen na beogradskom aerodromu, u tranzitu za Nemačku, maja 2007. Optužnica je podignuta novembra 2007, par dana pre isticanja šestomesečnog pritvora.²⁰¹ Podizanju optužnice prethodili su zahtevi Okružnom sudu u Beogradu da ustupi predmet Bosni i Hercegovini, koje je Okružni sud odbio.²⁰² Suđenje u slučaju *Tuzlanska kolona* počelo je 2008. godine, a prvostepena presuda je oborena 2010. godine. Nakon ponovljenog suđenja, u novembru 2013. je doneta presuda. U momentu objavljivanja ovog izveštaja (novembar 2014), presudu ponovo ispituje Apelacioni sud u Beogradu.

Izveštavanje o ovom slučaju, iako generalno potvrđuje da su mediji naklonjeniji slučajevima u kojima su Srbi žrtve, ipak je minimalno, i pokazuje da naročitog interesovanja za samo suđenje zapravo nema. Jedan od razloga koji možda objašnjavaju ovaj fenomen jeste da JNA, vojska države koje nema, nema neophodni politički i simbolički značaj. Iako se slučaj predstavlja kao sukob između srpske i muslimanske interpretacije prošlosti, jasno je da žrtve nisu Srbi, niti su počinioci Bošnjaci, i ta distinkcija zapravo ima neznatnu eksplanatornu snagu. Konfuzan odnos prema Jugoslaviji i problematična uloga JNA tokom sukoba, koja još uvek nije javno dovedena u pitanje, dodatno komplikuju razumevanje ovog zločina i konkretnog značaja koji bi on mogao da ima za kolektivno sećanje u Srbiji.

Broj tekstova o *Tuzlanskoj koloni* varira između 40 i 50 godišnje, da bi se, u godini kada je doneta prvostepena presuda, popeo na preko 100. Ipak, u poređenju sa „Škorpionima“ ili trgovinom organima, ovaj slučaj ne privlači značajnu medijsku pažnju. Suđenje Iliji Jurišiću ostaje na marginama javnog interesovanja, poput suđenja za Lovas, gde je od 2007. do 2012. ukupno objavljeno 105 tekstova, u svim navedenim listovima (2007. - 34, 2008. - 38, 2009. - 15, 2010. - 4, 2011. - 2, 2012. - 12). Kao i slučaju drugih suđenja za ratne zločine, izveštavanje medija o slučaju *Tuzlanska kolona* karakterišu kratke najave suđenja - tako *Blic* na 17. strani redovno objavljuje dve rečenice o suđenju, kao najavu²⁰³ ili kao kratki izveštaj sa suđenja, npr. „Na nastavku suđenja Iliji Jurišiću, optuženom za učešće u napadu na kolonu JNA u Tuzli 1992, kada je ubijeno oko 200 vojnika, svedočio je Tatomir Kulišić, koji je tada ranjen i zarobljen. Kulišić je potvrdio da je posle zarobljavanja bio maltretiran, kao i drugi pripadnici JNA.“²⁰⁴ Slično, *Večernje novosti* objavljuju najave suđenja sa osnovnim podacima o zločinu iz optužnice.²⁰⁵

Zločin, optuženi

Većina medija se fokusira na potvrđivanje krivice optuženog, što se vidi već i iz samih naslova: „Naredio napad na vojnu brigadu“²⁰⁶, „Snajperom po vojnicima“²⁰⁷, „Uhapšen koljač iz Tuzle“²⁰⁸,

201 Danas, 'Vukčević: Tuzlanska kolona pred sudom', 10.11.2007.

202 Danas, 'Okružni sud odbio da ustupi predmet Tuzlanska kolona', 28.09.2007.

203 Blic, 'Jurišić pred sudijama', 07.11.2008.

204 Blic, 'Suđenje za Tuzlansku kolonu', 13.06.2008.

205 Večernje novosti, 'Zločin nad vojnicima', 22.06.2009.

206 Politika, D. Čarnić, 'Naredio napad na vojnu brigadu', 10.11.2007.

207 Večernje novosti, 'Snajperom po vojnicima', 10.11.2007.

208 Kurir, 'Uhapšen koljač iz Tuzle', 16.05.2007.

„Osumnjičeni za napad na vojnike JNA u Tuzli se brani ćutanjem“²⁰⁹. *Danas* izveštava nešto opreznije, i u par navrata prenosi autorske tekstove iz *BH Dani* iz kojih se može videti i perspektiva optuženog.²¹⁰

Hapšenje, koje se odigralo u maju 2007, prenose svi mediji, uz kratke izjave tužioca Vukčevića da „nijedan zločinac ne može da bude siguran da ga neće stići ruka pravde“,²¹¹ i zamenika tužioca Milana Petrovića da se Jurišić brani ćutanjem²¹². Detaljnije o zločinu piše *Politika* i navodi da je u Tuzli „izvršen napad iz zasede na vojnike bivše JNA, koji su se razoružani povlačili iz tuzlanske kasarne. U koloni je tada poginulo 200 starešina i vojnika JNA, a 140 ih je zarobljeno i mučeno na najsuroviji način.“²¹³ Dopisnik *Politike* Mirko Kapor analizira tri teme vezane za zločin: prvo činjenicu da Tužilaštvo BiH nije podiglo optužnice nego i dalje navodi da je predmet u obradi, svedočenja žrtava koje su bile u koloni, kao i neprimerenost bošnjačke interpretacije zločina, po kojoj je 15. maj „dan oslobođenja“, dok srpska strana tog dana daje pomen nastradalim vojnicima.²¹⁴ U slučaju *Tuzlanska kolona*, sudeći po pisanju *Politike*, dokaza je napretek i oni su odavno dostavljeni svim nadležnim institucijama koje ne reaguju. Odgovorni za zločin se navode poimence: „Tadašnji komandant TO Tuzle Enver Delibegović, njegov saradnik Faruk Prčić, komandant policije Mehmed Bajrić i komandant muslimanskih paravojnih jedinica Muhamed Brkić. Svi su se u haškom predmetu nalazili u grupi 'A', što znači da ima elemenata za podizanje optužnice.“ Navode se i reči dva svedoka, dok se broj nastradalih procenjuje kao „daleko veći“ od onoga što tvrdi bošnjačka strana, po kojoj je poginulo 32 pripadnika JNA, dok je ranjeno 60 lica. Emotivni odnos pojačava i nepravda prema preživelim i nacionalnom pamćenju: „Srpska strana ogorčena je i zbog činjenice da vlasti Tuzle nisu dozvolile postavljanje bilo kakvog obeležja na mestu zločina“, dok se gradonačelnik Tuzle Selim Bešlagić navodi kao jedan od glavnih krivaca za napad. Između bošnjačke interpretacije po kojoj je reč o „agresiji na BiH“ i srpske po kojoj nema nikakve odgovornosti JNA za rat, nema kompromisa. Bošnjačka strana se optužuje za „iznošenje različitih podataka i umanjivanje žrtava“, dok srpska strana zahteva „kažnjavanje krivaca“.²¹⁵ Osnovna razlika u izveštavanju o ovom slučaju jeste odsustvo svake sumnje, pozivanje na kompleksne, ratne okolnosti, opravdanja da su sve strane činile zločine, ili vajkanje nad teško dokazivim lancem odgovornosti.

Politika objavljuje obiman intervju sa tužiocem Vukčevićem, koji kaže da je predmet *Tuzlanska kolona* „jedan od najvećih zločina u BiH nad vojnicima JNA“, na kome Tužilaštvo radi preko godinu dana, i vodi istragu protiv šest osoba.²¹⁶ Ipak, protiv gradonačelnika Tuzle nema dokaza.²¹⁷ Objašnjava se da se optuženi Jurišić tereti da je, kao pripadnik rezervnog sastava policije MUP-a Republike BiH i kao visoki starešina u Službi državne bezbednosti, „izdao naredbu za otvaranje vatre na kolonu 92. motorizovane brigade JNA“, kojom prilikom je poginulo 92 vojnika, ranjeno

209 Blic, 'Osumnjičeni za napad na vojnike JNA u Tuzli se brani ćutanjem', 04.06.2007.

210 *Danas*, 'Čovjek na cjedilu', 20.07.2007.

211 Večernje novosti, 'Krenuo za Nemačku, sleteo u zatvor', 16.05.2007.

212 Blic, 'Osumnjičeni za napad na vojnike JNA u Tuzli se brani ćutanjem', 04.06.2007.

213 *Politika*, Dorotea Čarnić, 15.05.2007. Slučaj *Tuzlanska kolona* objedinjuje dva događaja. Pored napada iz zasede na vojnike bivše JNA, istovremeno je izvršen napad na obližnje mesto Banovići gde je zarobljeno i zlostavljano više od 800 srpskih civila.

214 *Politika*, Mirko Kapor, 'Zločin bez kazne', 15.05.2007.

215 *Politika*, Mirko Kapor, 'Zločin bez kazne', 15.05.2007.

216 *Politika*, Vladimir Vukčević, 'Begunci ruže lice Srbije (2)', 08.07.2007.

217 Ibid.

33, a uništen je veći broj vojnih i sanitetskih vozila.²¹⁸ U tekstu se navodi da je JNA poštovala odluku Predsedništva BiH o mirnom povlačenju, i imala garancije vlasti da kolona neće biti napadnuta, ali se ne pominje da je JNA ranije otela predsednika BiH Izetbegovića i njegovu ćerku i držala ih kao taoce radi sprovođenja dogovora.

Oštre osude procesa protiv Jurišića, koje stižu od političara iz Bosne, nailaze na različita tumačenja u Srbiji. U cilju boljeg razumevanja pogleda iz Bosne, *Danas* prenosi tekst Vehida Jahića iz sarajevskog *Oslobođenja*, u kom se problematizuje četvoromesečni pritvor optuženog, ali i pokušaj stvaranja balansa među zločinima koje su počinile različite strane u ratu: "Srbijanske vlasti na sve načine pokušavaju praviti neku vrstu balansa u zločinima sa svim stranama s kojima su vodile ratove." Slučaj Ilije Jurišića se opisuje kao „sramota bh. politike“, dokaz stanja u pravosuđu i pokazatelj nemara vlasti za građane, posebno ako nisu Bošnjaci.²¹⁹ *Danas* prenosi komentar Josipa Vričkog u *Oslobođenju*, gde se slučaj Ilije Jurišića posmatra kroz nezainteresovanost bošnjačke javnosti, u kontrastu sa medijskom pažnjom koja je posvećena londonskom hapšenju Ejupa Ganića, a sve u kontekstu kratkoročne upotrebe koju su ne-bošnjački kadrovi imali u Federaciji, poput generala Jovana Divjaka koji je na nove optužnice izjavio "da bi procesuiranje svih slučajeva, uključujući i moj, doprinijelo boljem razumijevanju i povjerenju između naroda", te se stavio na raspolaganje srpskom pravosuđu ukoliko je to u interesu BiH.²²⁰

Političke konotacije suđenja Iliji Jurišiću predmet su analize Srboljuba Bogdanovića u *NIN*-u, koji piše o pogoršanju odnosa BiH i Srbije. On za „neverovatne“ reakcije političara u Bosni nema razumevanja, već ih shvata kao nedostatak volje da se i oni suoče sa prošlošću. Autor povezuje suđenje sa Igmanskom inicijativom²²¹, organizacijom „koja sledi otrcani šablon da pod maskom borbe za demokratiju zastupa antisrpske političke pozicije, s tim da uključuje i istaknute pojedince i organizacije iz same Srbije, koje se na ovaj ili onaj način pronalaze u toj raboti“.²²² „Neverovatne“ reakcije iz Bosne zapravo pokazuju potpuni nedostatak samokritike kod suseda, kao i da se međusobna saradnja može graditi samo na srpskim zločinima i izvinjenjima. Pravedni reciprocitet suđenja za koji se autor zalaže, treba da prati apriori utvrđen reciprocitet zločina, koji se podrazumeva.

Mediji se znatno više bave političkom stranom procesa, nego proceduralno-legalnim pitanjima ili samim žrtvama. Ovo omogućuju i političari iz BiH i Srbije, koji preko medija kritikuju ili brane proces. Tako, samo mesec dana pre izricanja presude, predsedavajući Predsedništva BiH Haris Silajdžić piše predsedniku Srbije Borisu Tadiću da sporazum koji su navodno prekršile bošnjačke snage nikada nije ni potpisan.²²³ Ovo pismo zamenik tužioca za ratne zločine Bruno Vekarić ocenjuje kao pokušaj političara da se mešaju u rad pravosudnih organa Srbije. "Da li ste čuli da se ikad Boris Tadić mešao ili prejudicirao odluku bilo kog pravosudnog organa BiH?"²²⁴ Izjave političara zapravo drže suđenje u centru pažnje javnosti, tako da u slučaju *Tuzlanska kolona* postoji čak 70 izjava raznih predstavnika vlasti, čime se on jasno izdvaja od ostalih suđenja.

218 Politika, D. Čarnić, 'Naredio napad na vojnu brigadu', 10.11.2007.

219 *Danas*, 'Čovjek na cjedilu', 20.07.2007.

220 *Danas*, 'Iliji Jurišiću je loše, hvala na pitanju', 16.03.2010.

221 Igmansku inicijativu, piše Bogdanović, čine „pripadnici stotinak nevladinih organizacija iz regiona, koji se oslanjaju na tekovine 38 antiratnih aktivista iz Srbije koji su se aprila 1995. godine probili preko Igmanskih brana u opsednuto Sarajevo, u znak solidarnosti sa građanima Sarajeva, ali i podrške ljudima u Srbiji koji su protiv rata i destrukcije“.

222 *NIN*, Srboljub Bogdanović, 'Igmanska defanziva', 15.11.2007.

223 *Danas*, 'Sporazum o povlačenju JNA nije potpisan', 26.08.2010.

224 *Kurir*, 'Harise i Ejupe, ne meštajte se', 27.08.2010.

Izjašnjavanje Jurišića pred sudom prenose *Večernje novosti*: „Nisam nikakav kriminalac, pogotovo nisam ratni zločinac. Nisam uradio ništa nezakonito, a pogotovo ne delo koje mi se stavlja na teret. [...] Spadam u one koji su najmanje prizivali nesreću u Tuzli. Da je bilo više razuma i strpljenja, to je moglo da se spreči i zbog toga sam kao čovek tužan - naglasio je Jurišić i uputio saučešće porodicama nastradalih vojnika JNA.”²²⁵ *Politika* takođe prenosi izjavu optuženog Jurišića da je samo preneo naređenje „na vatru odgovoriti vatrom”,²²⁶ ali jasno stavlja da znanja da je reč o Jurišićevom ličnom ubeđenju.

Mediji brzo kreiraju konsenzus o krivici optuženog, iz kojeg se onda predstavlja čitav slučaj, dok se primedbe da je slučaj ispolitizovan, koje daju predstavnici NVO i međunarodne zajednice²²⁷, odbacuju sa objašnjenjem uobičajenog, anti-srpskog delovanja. FHP, sa druge strane, tvrdi da Tužilaštvo za ratne zločine nije nezavisno u svom radu, zbog čega „pod pritiskom izvršne vlasti i ‘narodnjačke javnosti’ podiže optužnice iz političkih razloga, kao u slučaju *Morina* i *Tuzlanska kolona*.”²²⁸

Žrtve

Za razliku od drugih slučajeva gde su žrtve ne-Srbi i gde nema spora o njihovom broju, već se prenosi tačno utvrđeni broj kako je dat u optužnici (*Ovčara* po optužnici 192, *Škorpioni* 6, *Suva Reka* 48), u slučaju *Tuzlanska kolona* broj stradalih varira od 38 do 200. U junu 2006, *Blic* navodi da je reč o 200 stradalih²²⁹, dok se 2009. broj nastradalih drastično smanjuje, te se navodi da je u napadu pripadnika Armije BiH „ubijeno i ranjeno najmanje 50 pripadnika JNA”.²³⁰ *Danas* piše da su „poginula najmanje 92 vojnika, ranjena najmanje 33 i uništen veći broj vozila”²³¹, kao i *Politika*.²³²

Opširnija svedočenja vojnika koji su bili u koloni mogu se pročitati pre svega u *Politici*. Slavko Novaković je potvrdio da je naređenje bilo da puške budu među nogama, zakočene i da ne sme doći do otvaranja vatre: „Prvi meci su me pogodili u noge iz podruma jedne zgrade, a zatim sam pogođen i u čelo. Vozač koji je prošao bez povreda uspeo je da odveze vozilo nekoliko kilometara od raskrsnice.”²³³ Svedočenje Veljka Milića, koji govori o nezvaničnim informacijama da se sprema napad na kolonu JNA, takođe prenosi *Politika*²³⁴, kao i tvrdnje svedoka Mendžo da je vojska bila napdnuta jer je “iz vojne kolone pucano u policajca”²³⁵. Svedočio je i Boro Đurić, koji je bio ranjen u koloni²³⁶, kao i Živan Jovanović, čiji je sin bio u Tuzli na redovnom služenju vojnog roka i poginuo u napadu na vojni konvoj, koji je rekao da „telo njegovog sina nikada nije pronađeno, već da su iz jedne zajedničke kosturnice od posmrtnih ostataka mladića pronađene tri kosti”.²³⁷

225 Večernje novosti, 'Nisam ratni zločinac', 23.02.2008.

226 Politika, D. Čarnić, 'Jurišić tvrdi da nije kriv', 23.02.2008.

227 RSE, Branka Mihajlović, 'Hoće li slučajevi Dobrovoljačka i Tuzlanska kolona biti predati Sarajevu', 14.11.2012.

228 Danas, 'Nataša Kandić: Politika utiče na suđenja', 22.01.2008.

229 Blic, 'Suđenje za Tuzlansku kolonu', 13.06.2008.

230 Blic, 'Nastavlja se istraga u slučaju Tuzlanska kolona', 14.12.2009.

231 Danas, 'Svedok: napad odobrilo Sarajevo', 17.01.2009.

232 Politika, D. Čarnić, 'Jurišić tvrdi da nije kriv', 23.02.2008.

233 Politika, 'Na vojsku pucali svim sredstvima', 02.04.2008.

234 Politika, 'JNA znala da se nešto sprema', 06.12.2008.

235 Politika, 'Abdualah Mendžo: vojska pucala na policajca', 17.05.2008.

236 Večernje novosti, 'Kiša metaka na kolonu', 04.07.2008.

237 Politika, 'Nastavljeno suđenje za slučaj Tuzlanska kolona', 04.07.2008.

Ostale dnevne novine prenose tek po koje svedočenje. Tako *Večernje novosti* prenose svedočenje Uga Novkovića, koji je rekao da je napad bio pripremljen.²³⁸ Drugi svedoci, kao Marko Novković, potvrđuju da napad nije mogao biti izveden bez „odobrenja vrhovne muslimanske komande u Sarajevu“²³⁹. Vojnik Danko Mihajlović je bio vozač kamiona i preživeo je napad: „Kamion koji sam vozio bio je u sredini kolone. Približavajući se Brčanskoj malti, čula se pucnjava. Vozila su nekontrolisano počela da se kreću. Ja sam pogođen u desni kuk.“²⁴⁰

Presuda

Presudom Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu Ilija Jurišić je osuđen na 12 godina zatvora. *Vreme* objavljuje tekst o presudi u kome prenosi navode sudije Beraha-Nikićević da je „na suđenju nesporno utvrđeno da su postojali sporazumi BiH i SRJ, kao i civilne i vojne vlasti Tuzle sa kasarnom JNA ‘Husinska buna’ gde se kolona vojnika nalazila, o mirnom povlačenju vojnika JNA iz Tuzle 15. maja 1992“. Sam zločin je, po rečima sudije, „perfidno pripremljen, jer su vojnici koji su se povlačili i njihov komandant Mile Dubajić dovedeni u zabludu“, dok je „Jurišić znao za pripreme napada.“ On je „trebalo da odbije da prenese naredbu za napad koju je izdao njegov pretpostavljeni Meša Bajrić“.²⁴¹ *Blic* prenosi osnovne informacije o zločinu, kao i Jurišićevo obraćanje u završnoj reči, gde je „naveo da je čitav proces protiv njega pokrenut iz političkih razloga, a ne radi utvrđivanja istine i činjenica o događaju u Tuzli“ i da se nada da će se suđenje završiti „pravno a ne popularno“.²⁴² Pored izjave Jurišića, *Večernje novosti* i *Kurir* objavljuju i deo završne reči Tužilaštva, koje je tražilo da se optuženi osudi po zakonu. *Novosti* daju i izjave portparola Vekarića koji je rekao da je presuda „satisfakcija za ubijene i njihove porodice“, kao i da je na sudu „utvrđena istina o tome šta se dogodilo u Tuzli“.²⁴³ Izjavu advokata odbrane Stevana Protića prenosi samo *Danas*: „Niko nije utvrdio kako glasi famozna naredba, već da je Jurišić preneo naredbu ‘na vatru vatrom’, što je po svoj prilici bila defanzivna komanda.“²⁴⁴

Time se, uz izuzetak lista *Danas*, u medijima stvara konsenzus o krivici optuženog i jednoznačnom zločinu u kom je on „naredio pokolj“, „izdao naredbu, snajperisti pucali i ubijali vozače vojnih vozila“.²⁴⁵ Izjave o „pokolju“ i koloni koja je „brutalno“ napadnuta, kao i o snajperistima koji su „pucali i ubijali vojnike koji nisu bili organizovani za borbu“, omogućavaju da se zdravorazumno pitanje da li „na vatru odgovori vatrom“ znači naređenje napada ili ne, ne postavlja. Tek kada je Apelacioni sud, oktobra 2010, ukinuo prvostepenu presudu i vratio predmet na ponovljeni postupak, mediji objavljuju izjavu predsednika Apelacionog veća Siniše Važića da „nedostaju razlozi koji bi potvrdili, odnosno oborili navode optužbe i odbrane“, kao na primer „zbog čega se tuzlanski garnizon povlačio i po čijoj naredbi [...] i da li je okrivljeni znao za taj plan Kriznog štaba opštine Tuzla, i da li je postupao po njemu, odnosno po naredbi komandanta Mehmeda Bajića.

238 *Večernje novosti*, 'Napad bio pripremljen', 11.10.2008.

239 *Danas*, 'Svedok: napad odobrilo Sarajevo', 17.01.2009.

240 *Blic*, 'Vojnik svedočio o napadu na Tuzlansku kolonu', 14.06.2008.

241 *Vreme*, 'Dvanaest godina za Iliju Jurišića', 01.10.2009.

242 *Blic*, 'Ilija Jurišiću 12 godina robije', 29.09.2009.

243 *Večernje novosti*, 'Za masakr 12 godina', 29.09.2009; *Kurir*, 'Presuda Iliji Jurišiću', 29.09.2009.

244 *Danas*, 'Ilija Jurišiću dvanaest godina zatvora', 29.09.2009.

245 *Večernje novosti*, 'Za masakr 12 godina', 29.09.2009.

Za tvrdnje koje su navedene u optužbi, imali smo kontradiktorne dokaze.²⁴⁶ U nekoliko tekstova, *Večernje novosti* donose iscrpnu analizu odluke Apelacionog suda, gde se prvi put pominje i da sporazum koji su navodno potpisale SRJ i BiH nikada nije prezentovan na sudu, a da je VBA odgovorila apelacionom veću da je on „izgoreo [...] u bombardovanju”.²⁴⁷ Veće Apelacionog suda je zatražilo saslušanje svedoka odbrane, čije svedočenje je prvostepeno veće ocenilo kao nepotrebno. Nadalje, pominje se i problematično svedočenje komandanta kasarne Dubajića, koji nije znao ni koliko je vojnika imao u kasarni, ni koliko ih je stradalo. Uprkos ovakvim, proceduralnim razlozima za obaranje presude, anterfile prenosi izjave dva advokata, Tome File i Zdenka Tomanovića, koji ocenjuju da je reč o političkim pritiscima na sud.

Iskazi svedoka koji potvrđuju da Jurišić nema veze sa napadom na kolonu JNA u Tuzli, čuli su se tek u ponovljenom postupku, kroz svedočenja Jasmina Imamovića, Budimira Nikolića i Mate Zrimića putem video-linka. „Sva trojica su ostala pri iskazima koje su još ranije dali i naglasili da to što se dogodilo na Brčanskoj malti nema nikakve veze sa Ilijom Jurišićem.”²⁴⁸

	2007.	2008.	2009.	2010.
NIN	1		2	5
Vreme	2		1	5
Politika	11	12	9	20
V. novosti	4	11	14	11
Blic	8	8	9	18
Kurir	4	1	7	13
Danas	14	10	11	38
Ukupno	44	42	53	110

Tabela 7. Ukupan broj tekstova o suđenju u slučaju *Tuzlanska kolona*.

	Ukupno	Žrtve	Optuženi	Kontekst	Svedoci	Javnost
NIN	8	0	0	5	0	1
Vreme	8	0	0	5	0	4
Politika	52	5	3	5	9	25
V. novosti	40	6	4	1	7	15
Blic	43	0	2	3	0	13
Kurir	25	0	2	1	0	11
Danas	73	0	5	13	1	44
Ukupno	259	11	16	33	17	103

Tabela 8. Broj citiranih izjava optuženih, svedoka, žrtava i javnosti u predmetu *Tuzlanska kolona*.

246 Večernje novosti, 'Optuženi ubica vojnika na slobodi', 12.10.2010.

247 Večerenje novosti, 'Zločin duži od kolone smrti', 13.10.2010.

248 Kurir, 'Svedoci: Naredba za vatru stigla dok je trajala pucnjava', 16.10.2012.

Elektronski mediji

O *Tuzlanskoj koloni* su elektronski mediji izveštavali na dan hapšenja i podizanja optužnice, kao i povodom prvostepene presude u dnevnim informativnim emisijama. Oktobra 2008, RTS objavljuje da je Tužilaštvo podnelo zahtev za sprovođenje istrage protiv Izeta Smajića koga je u svom svedočenju tokom postupka protiv Ilije Jurišića Radovan Krstić optužio da mu je stavio pištolj u usta i pucao.²⁴⁹ RTS dalje navodi da je u tuzlanskoj koloni "posle dogovora sa lokalnim vlastima o mirnom izvlačenju tadašnje JNA iz Tuzle, u napadu muslimanskih jedinica ubijeno [...] oko 200 starešina i vojnika, dok ih je oko 140 zarobljeno".²⁵⁰ Kao i u štampanim medijima, interpretacija događaja o „mirnom povlačenju“ i „sporazumu“ se ne dovodi u pitanje, dok se broj stradalih podiže na 200.

Godišnjice zločina su još jedan povod za podsećanje na *Tuzlansku kolonu*, i RTS i B92 redovno emituju priloge kojima podsećaju na zločin u Tuzli. Maja 2010, B92 prikazuje četrdesetominutnu emisiju Ničija vojska koja istražuje slučaj *Tuzlanska kolona*. Autorka Irena Stević razgovara sa porodicama žrtava, majkama poginulih vojnika, vojnicima koji su preživeli napad, kao i sa oficirima JNA.²⁵¹ Dve godine kasnije B92 objavljuje prilog o zločinu u Tuzli, koji počinje izjavom Ružice Vojinović čiji je brat Nenad Grujić ubijen u koloni. Iz priloga se saznaje da Tuzlaci taj dan slave kao dan pobede, i jedna Tuzlanka kaže da je dobro da „nije bilo incidenata“. U emisiji se navodi i da za slučaj *Tuzlanska kolona* još niko nije procesuiran, jer je Apelacioni sud naredio obnavljanje postupka protiv Ilije Jurišića, za napad na kolonu JNA u kome je ubijeno 50, a ranjeno 44 osoba.²⁵²

Prvog dana ponovljenog suđenja jula 2011, B92 prenosi Jurišićevu izjavu da mu je savest čista, kao i izjavu njegovog advokata Dozeta da je Jurišić došao u Beograd na ponovljeno suđenje jer je siguran da on nije odgovoran za ono što se desilo u Tuzli. U istom prilogu Bruno Vekarić komentariše ponovljeno suđenje i dolazak Jurišića tumači kao poverenje u srpsko sudstvo.²⁵³

Iako samo suđenje Iliji Jurišiću nije tema političkih emisija, iz govora o ratu u Bosni stiže se bolji utisak o načinu na koji se ovaj zločin razume. Tako se u emisiji Utisak nedelje, u kojoj gostuju pisac Muharem Baždulj, političarka Vesna Pešić i reditelj Lazar Stojanović, u nekoliko navrata postavlja pitanje karaktera rata u Bosni. Na konstataciju Vesne Pešić da „nema srazmere u ciljevima rata, i nema srazmere u vojnoj sili, ima više žrtava srpskih počinilaca“, Baždulj dodaje da je civilnih žrtava najviše među Muslimanima i da je većina stradala početkom 1992, što po njegovim rečima „kazuje sve“. Vesna Pešić to potvrđuje: „Mi nismo rekli da je taj rat u Bosni bio pogrešan i da mi tu nismo trebali da radimo, to niko ne kaže.“ Na to reaguje Olja Bečković: „Meni se čini da to toliko ljudi kaže.“²⁵⁴ Ova izjava je zanimljiva, jer predstavlja fenomen, karakterističan za proces suočavanja sa prošlošću u Srbiji, gde postoji utisak da su zahtevi tranzicione pravde, samim tim što su ih u javnosti neki pojedinci izneli, već ispunjeni. Slično je i sa utiskom da se o srpskim žrtvama ne govori, dok podaci u ovom izveštaju govore upravo suprotno. Niti predsednik države, niti parlament, niti sudstvo u presudama - niko nije rekao ono što je izgovorila Vesna Pešić: dovoljno

249 RTS, Dnevnik 1, 16.10.2008.

250 RTS, Dnevnik 1, 16.10.2008.

251 TV B92, Irena Stević, 'Reakcija: Ničija vojska', 17.05.2010.

252 TV B92, Vesti u 18:30, 6.07.2011.

253 Ibid.

254 Utisak nedelje, Olja Bečković, 12.06.2011.

je samo podsetiti se presude po tužbi BiH za genocid, koja je proslavljena kao velika pobjeda srpske politike, upravo zato što nije problematizovala direktnu ulogu Srbije u ratu u BiH. Slično su bile protumačene i presude u slučajevima *Perišić* i *Stanišić*.

Druga emisija koja indirektno otkriva većinske stavove o ratu u Bosni - Da možda ne Olivera Kovačević - bavi se slučajem *Dobrovoljačka*, koji je po mnogim elementima sličan *Tuzlanskoj koloni*.²⁵⁵ U studiju se nalaze četiri oficira JNA, učesnika kolone, ljudi koji su bili podvrgnuti mučenjima, bili u zarobljeništvu, svedoci ubistava, i koji pričaju svoja lična iskustva, uspostavljajući snažnu emotivnu vezu između žrtava, nevinih vojnika JNA i gledalaca. Govore Ratko Katalina, pukovnik u penziji, Ljubinko Lukić, pukovnik u penziji, načelnik intendantske službe, Slavoljub Belošević, pomoćnik ministra odbrane, kao i Nikola Ostojić, novinar JNA i učesnik u koloni. Voditeljka počinje emisiju obraćanjem žrtvama: "Imamo čast da ste vi ovde, posle 18 godina. Kako Vama izgleda, kako se Vi osećate, i Vi ste jedna od žrtava, jer ste bili ranjeni, jel' dugo čekate na pravdu?" Oficiri bivše JNA govore o davanju iskaza u slučaju *Dobrovoljačka*, događajima toga dana, ranjavanju, svojim sećanjima, ali niko u studiju ne pominje da je „rat u Bosni bio pogrešan". Naprotiv, učesnici razgovora potvrđuju da je „JNA bila JNA" i da nije bilo zločina počinjenih od strane vojske. Na pitanje voditeljke o proglašenju nezavisnosti 6. aprila i granatiranju Sarajeva od strane JNA 2. maja, kratku tišinu u studiju prekida Katalina tvrdnjom da su to „oni sami podmetali neke mine koje se raspršuju". Nadalje, gosti u studiju objašnjavaju da je nakon proglašenja nezavisnosti usledilo „povremeno povlačenje oficira i podoficira [...] suspendovan [je] republički štab TO i povukli su se Srbi, ostao je Jovo Divjak i najbitnija stvar, nakon toga, usledila je objava rata, zacrtana u direktivi nezavisnosti i suvereniteta BiH, koju je potpisao pukovnik Efentić Hasan". Nova vlada BiH odgovorna je za izbijanje konflikta: „Oni su svojim odlukama zabranili odlazak regruta na služenje vojnog roka, zabranili su odlazak vojnika na mobilizaciju, tražili su da se oduzme oružje TO, uspostavljena je direktna veza Hrvatske i Bosne - u svemu tome pomagao je gospodin Ganić - izvršena je provala, krađe naoružanja, municije, oduzeti su svi kartoni municije, vojska se kritikovala kao četnička." Dakle, dok se vojska JNA povlačila, i trudila da ne pravi nikakve incidente, vlada BiH je provocirala i činila zločine protiv svog stanovništva.

Jedini gost iz Bosne i Hercegovine, novinar Esad Hećimović, pruža nešto drugačiju sliku: „JNA je već granatirala grad, mi smo već znali kako su prošli Vukovar i neki drugi hrvatski gradovi, Srbi su bili najbolje naoružani narod." Voditeljka ipak ne pita zašto se JNA kritikuje kao četnička vojska, niti pominje šta je bilo sa onim gradovima koje je JNA „oslobodila": šest meseci ranije potpuno je razrušen Vukovar, mesec dana ranije, aprila 1992, srpske snage su osvojile Foču, Višegrad, Zvornik i Srebrenicu. A o zločinima u npr. Zvorniku, u trenutku emitovanja emisije postoji prvostepena presuda Veća za ratne zločine u Beogradu, koja bi, da je slučajno zanimalo bilo koga u studiju, dodatno objasnila šta se dešavalo u onim gradovima koji su bili „oslobođeni".

Pogrešan je utisak, koji iznosi Olja Bečković kao repliku Vesni Pešić, da se u Srbiji već mnogo puta reklo da je rat u Bosni bio greška, i da taj rat uopšte nije trebalo voditi. Naprotiv, dominantne pozicije su one iznete u emisiji o *Dobrovoljačkoj*: dok se JNA bez incidenata povlačila, bosanske snage su činile zločine i protiv svog stanovništva i protiv JNA. Postoje, istina je, oni koji govore o zločinima počinjenim od strane srpskih snaga, ali oni su zbog toga, kao što i sama novinarka

255 RTS, Olivera Kovačević, Da možda ne, 'Dobrovoljčka - slučaj Ganić', 05.09.2010.

Bečković primećuje dok razgovara sa predstavnicama NVO, „najomraženije“ osobe u Srbiji.

Period normalizacije suđenja karakteriše pre svega smanjeno interesovanje za domaća suđenja za ratne zločine. Broj tekstova i emisija posvećenih ovoj temi je sve manji, i u najvećem broju slučajeva svodi se na dnevno obaveštavanje da je suđenje toga dana održano. Razlika između slučajeva *Suva Reka* i *Tuzlanska kolona* pre svega se odnosi na drugačiji odnos prema optuženima, i znatno veći broj žrtava koje javno govore u slučaju *Tuzlanska kolona*. Istovremeno, slučaj *Tuzlanska kolona* ponavlja oficijelni narativ o ratu u BiH, po kome su snage JNA napadnute od muslimanskih terorista bile primorane na samoodbranu, što nije bio incident već strategija secesionista da izazovu sukob, te je i javni govor o suđenju znatno olakšan. U slučaju *Suva Reke* se izbegava kontekstualizacija i zločin se svodi na incident, koji sa pravim ciljevima i delovanjem vojske na Kosovu nema nikakve veze. I dok u slučaju *Tuzlanska kolona* političari poput predsednika Tadića javno zahtevaju da se poštuju institucije, da se utvrdi pravda a počinioci kazne, u slučaju *Suva Reka* nema nikoga ko bi se javno založio za pravdu za žrtve. Tako slučaj *Suva Reka* iz marginalizacije i tišine prelazi u potpuni zaborav, u kom će ostati sve dok neko, nekad, iskreno ne postavi pitanje o hiljadu leševa iskopanih u Batajnici, sa željom da sazna kako se nešto tako monstruozno moglo dogoditi.

3. Povratak u nacionalne matrice: Trgovina organima (2008-2013.) i Dosije Diković (2012-2013.)

Suđenja koja u ovom periodu traju pred sudom za ratne zločine, kao i nove optužnice u slučajevima *Skočić*, *Čuška* i *Bijeljina*, jedva da izazivaju bilo kakvu pažnju javnosti.²⁵⁶ Period normalizacije u kom su institucije države za procesuiranje i suđenje ratnih zločina uspostavile sopstvene kriterijume, način rada i odnos prema zločinima, prati sve veći broj zahteva da se Tužilaštvo posveti procesuiranju zločina nad Srbima, koji su istovremeno i jedini javno vidljivi zločini na javnoj sceni. Uprkos suđenjima koja su u toku, poput *Dobrovoljačke* ili *Tuzlanske kolone*, čini se da je tek trgovina organima na adekvatni način zadovoljila potrebu da se pokažu i srpske žrtve, i to iz više razloga: navode o zločinima daju kredibilni predstavnici međunarodne zajednice poput Karle del Ponte i Dika Martija, čime se konačno postiže željena internacionalizacija srpskih žrtava, zatim je reč o zločinu koji odudara od „običnih“ ratnih zločina i time postaje savršen simbol apsolutne viktimizacije, koji svojom asimetrijom sa bilo kojim drugim zločinom garantuje povlašćeni položaj žrtve srpskoj strani i, konačno, nesumnjiva nevinost stradalih i navodi o umešanosti u zločin koji idu do najviših predstavnika kosovskih vlasti omogućavaju da zahtevi za pravdom, pored moralnog, dobiju i politički osnov, koji će poslužiti kao pokretač i održavati temu u medijima čitave tri godine.

Drugi slučaj u ovom periodu koji je posebno okupirao pažnju javnosti, ali i vrlo jasno ocrtao konture odnosa medija i političke elite prema navodima o ratnim zločinima, jeste slučaj Diković, koji egzemplifikuje podeljeni odnos „dve Srbije“ prema ratnoj prošlosti.

256 U 2011. podignute su optužnice u slučajevima *Skočić*, *Čuška* i *Bijeljina*, presude su donete u predmetima *Medak*, *Prijedor*, *Lički Osik*, *Gnjilanska grupa*, *Rastovac* i *Zvornik III/IV*, dok su suđenja nastavljena u predmetima *Lovas*, *Skočić*, *Beli Manastir*, *Bijeljina*, *Medak*, *Čuška* i *Tuzlanska kolona*.

Trgovina organima

Veličina društvenog poricanja jasna je tek kada se pisanje medija npr. u slučaju *Suva Reka*, uporedi sa slučajem trgovine organa, koji predstavlja odličan primer za mobilizaciju medija, političke elite i javnosti u zajedničkoj osudi zločina i zahtevima da se svi odgovorni adekvatno kazne. Nakon objavljivanja knjige Karle del Ponte u kojoj su navedena saznanja Tužilaštva Haškog tribunala o ovim zločinima, tema trgovine organima dolazi u žižu javnosti.²⁵⁷ Novinari dalje istražuju ovu temu, i serijal „Tajna žute kuće“, u kome je novinarka B92 Radoslavka Despotović 2008. istraživala navode o trgovini organima, emitovan je na B92. Ipak, pravi vrhunac ova tema doživljava usvajanjem rezolucije kojom je prihvaćen izveštaj Dika Martija u Savetu Evrope, januara 2011.

Izveštavanje o slučaju trgovine organima razlikuje se od ostalih slučajeva ratnih zločina pre svega po tome što je jedino ovaj slučaj prava medijska senzacija, i kao takav zaokuplja najveću pažnju medija i javnosti. Nadalje, izveštavanje karakteriše i perspektiva žrtve, zahtevi za pravdom i suočavanjem sa prošloću. Optuženi su predstavljeni jako negativno, kao već dokazani zločinci, dok se zločinu daju smisao i težina koji prevazilaze sve ostale poznate zločine, čime se obezbeđuje posebno mesto u hijerarhiji ratnog zla.

Prosečni broj tekstova godišnje o trgovini organima varira od 69 (*Politika*) i 65 (*Večernje novosti*) do 28 (*Danas*). Sa oko 200 tekstova godišnje, i vrhuncem od preko 500 tekstova u 2011, o trgovini organima je objavljeno 1356 tekstova - nešto manje nego o svim ostalim suđenjima analiziranim u ovom izveštaju zajedno (1572). Tema trgovine organima je neprekidno prisutna u medijima, novinari objavljuju nove detalje i prate indicije, dolaze do izjava stručnjaka širom sveta, prave reportaže iz „žute kuće“ i pronalaze „pouzdan“ svedoke. U tome pomaže i Tužilaštvo, koje organizuje konferencije za štampu na kojima govore žrtve, dostavlja dokumenta, dok političari ovaj slučaj postavljaju na međunarodnim sastancima od UN-a do SE. Političari, mediji i predstavnici institucija zajednički su angažovani na osvetljavanju ovog zločina.

Sudeći po reakcijama čitalaca, javnost ima utisak da se o trgovini organima zapravo malo piše, pa tako čitalac Perović u pismu redakciji *NIN*-a kaže: „Molim vas da i dalje pratite ovu nesreću, kako zbog porodica masakriranih, ali i zato što osim *NIN*-a nema ko da o tome piše.“²⁵⁸ Odličan primer za način na koji se izveštava o trgovini organima jeste nedeljnik *NIN*, koji čak u sedam tekstova godišnje iscrpno izveštava o ovoj temi.²⁵⁹

Zločin, opis, dokazi

Značajna razlika između trgovine organima i drugih slučajeva, jeste perspektiva žrtve koju mediji preuzimaju u potpunosti. Već i letimični pregled naslova pokazuje promenu perspektive,

257 Carla Del Ponte, *Madame Prosecutor: Confrontations with Humanity's Worst Criminals and the Culture of Impunity: A Memoir*, English language ed. (New York: Other Press, 2009).

258 *NIN*, Odjeci, 16.04.2009.

259 Pretragom Ebart dokumentacije i *NIN* online arhive ni jedan članak o suđenju za Suvu Reku nije pronađen. Jedino gde se pominju zločini na Kosovu u mesecu nakon objavljivanja presude jeste tekst o Fatmiru Ljimaju, u kome se kaže da je Ljimaj, kosovski ministar saobraćaja i komunikacija, pod istragom srpskog Tužilaštva za ratne zločine, zbog zločina počinjenih u logorima Loikovcu, Ovčarevu, Trpezu, kao i „ubistva 30 srpskih civila, jedanaest albanskih i nekoliko policajaca“. *NIN*, broj 3045, 07.05.2009.

kojom dominiraju žrtve i njihov zahtev za pravdom: „Porodice traže istinu“²⁶⁰, „Spisak žrtava“²⁶¹, „Prepoznao ubijenog oca, žrtvu trgovine organima“²⁶², „Ljudi za rezervne delove“²⁶³, „Tužilac sa porodicama nestalih“²⁶⁴, „Žrtve i muškarci“²⁶⁵, „Udruženju porodica predat spisak imena mogućih žrtava“²⁶⁶. Osudu zločina prati moralno zgražavanje i zahtev za poštovanjem principa humanosti: „Stop trgovini ljudima“²⁶⁷, „Lekari na stubu srama“²⁶⁸.

Karakteristično je korišćenje metafora vezanih za Holokaust, poput „logora smrti“, ili hrišćanske simbolike gde se patnje žrtava opisuju kao „golgot“²⁶⁹, a sam zločin kao „monstruoza drama“²⁷⁰, koja nadilazi bilo kakav do sada učinjen zločin (jer takvu dramu „svet do sada nije video“²⁷¹). Svi ovi jezički elementi ukazuju na jake emocije i empatiju sa žrtvama zločina, kao i na nedvosmisleni moralnu osudu: „Istražiteljima KFOR-a ovi ljudi su dali potresne iskaze o golgoti koju su preživeli u albanskom logoru smrti gde su zatočene Srbe, Rome i Albance sa Kosova OVK vojnici batinali, lomili im ruke i noge, i na druge načine mučili, sve dok nisu izdahnuili. Oni koji su preživeli torturu odvedeni su na egzekuciju.“²⁷² Uloga detalja „lomili im ruke i noge“ nije da dopuni znanje o zločinu, već da upečatljivije dočara monstruoznost zločina. Beskrupuloznost zločinaca se dodatno naglašava opisom trgovine, kao i cene koja se plaćala za organe, za „zdravu mladu žensku slezinu ili jetru“.²⁷³ Za žrtve se koriste izrazi „mučenici“, a zločini se opisuju kao „svirepa i gnusna zverstva“.²⁷⁴ Na sličan način govore i umetnici koji se uključuju u istraživanje i umetničko predstavljanje ovog zločina, poput režisera Kusturice koji najavljuje snimanje filma o trgovini organima kao „najbrutalnijem aktu i najjačem znaku povratka u pagansko doba“.²⁷⁵

Potresne, dramatične ispovesti svedoka su u prvom planu i prenose se u celosti: “Ubijte nas odmah, ne želimo da budemo isečeni na delove, rekao mi je muškarac, Srbin, koga sam u proleće 2000. godine na svom trećem putovanju u Burel, vozio zajedno sa jednom devojkom, takođe Srpkinjom.”²⁷⁶ Svedoci optužbe, koji nisu ni konfuzni, ni problematični, ni nevidljivi, kao u slučajevima gde su optuženi pripadnici srpskih snaga, govore precizno i jasno opisuju svoja iskustva: „Dovezli smo ih do kuće južno od Burela u predvečerje. Kada sam napravio prvu isporuku [ljudi] u Burel [avgust 1999. godine], mislio sam da ih testiraju, jer su im uzeli uzorke krvi. [...] Nakon tog trećeg putovanja znao sam da se nešto dešava. [...] Pomislio sam, ovo je bila jedina kuća u koju sam samo dovezio ljude, ali nikada nijednog nisam pokupio odatle.”²⁷⁷

Mediji su zainteresovani za svaki detalj o zločinu, pa tako i za tačnu lokaciju u kojoj su se zločini

260 Kurir, 'Porodice traže istinu', 09.09.2009

261 Blic, 'Spisak žrtava', 26.02.2009

262 Politika, 'Prepoznao ubijenog oca, žrtvu trgovine organima', 03.03.2009

263 NIN, 'Ljudi za rezervne delove', 29.01.2009.

264 Blic, 'Tužilac sa porodicama nestalih', 26.12.2009,

265 Večernje novosti, 'Žrtve i muškarci', 09.08.2009.

266 Danas, 'Udruženju porodica predat spisak imena mogućih žrtava', 26.02.2009.

267 Večernje novosti, 'Stop trgovini ljudima', 13.11.2009.

268 Politika, 'Lekari na stubu srama', 04.06.2009.

269 NIN, Lidija Kujundžić, 'Trgovina organima', 24.02.2011.

270 NIN, Tanja Nikolić-Đaković, Altin Radžimi (BIRN), Majkl Montgomeri (BIRN), Dragana Pejović, Sandra Petrušić, 'Politika zločina', 23.12.2010.

271 NIN, Milena Miletić, 'Pravda u koridorima EU', 12.08.2009.

272 NIN, Lidija Kujundžić, 'Trgovina organima', 24.02.2011.

273 NIN, Lidija Kujundžić, 'Trgovina organima', 24.02.2011.

274 RTS, 'Stravično svedočenje o zločinima OVK', 10.09. 2012.

275 RTS, 'Za Albance su svi Srbi nepoželjni, pa i ja!', 02.04.2013.

276 NIN, Milena Miletić, 'Dugo skrivana šema smrti', 16.04.2009.

277 Ibid.

(„navodni“ se sada izostavlja) desili, dok gramatičko prošlo vreme dodatno pojačava ubedljivost naracije: „Soba smrti u kojoj su lekari sa Kosova i Metohije, leta 1999. godine otetim Srbima i nelojalnim Albancima vadili organe nalazila se u selu Ripa, 20 kilometara od mesta Burelj i neuropsihijatrijske bolnice, vođene pod oznakom 'zatvor 320', na severu Albanije. Na putu do 'žute kuće' u Ripi, u 'zatvor 320' transportovan je deo zarobljenika, vođenih kao 'nestali', sa Kosova, ilegalnim kanalima, iz nekoliko logora i zatvora smeštenih u obližnjim albanskim mestima, Tropoja, Kuks, Bajram Curi, Koljsh, kao i iz zatvora u rudniku Deva, koji se nalazi na teritoriji KiM, a iz kojeg tuneli vode preko granice.“²⁷⁸

Dokazi su pozdani i njima raspolažu kako izvestilac SE Dik Marti, tako i srpsko tužilaštvo: „Marti raspolaže, kako tvrdi, brojnim dokazima koji to potvrđuju. Ono čime raspolaže srpsko Tužilaštvo za ratne zločine vezano za trgovinu organima, jesu svedoci, spremni da potvrde da je drugi visoki kosovski funkcioner, sada u pritvoru Haškog tribunala, organizovao prebacivanje Srba sa Kosova u Albaniju, a koji su bili zatočeni u napuštenom rudniku u mestu Krum, na kosovsko-albanskoj granici.“²⁷⁹ *NIN* navodi i precizne podatke o masovnoj grobnici, na 1,6 kilometara od „žute kuće“, u kojoj su tela „Srba, žrtava trgovine organima“. Samo pažljive čitaoce može, nakon svih ovih dokaza, zbuniti konstatacija da pretraga tog terena zapravo nije izvršena i da još uvek ne postoje nikakvi forenzički dokazi.²⁸⁰

Počinioci i odgovornost

Za razliku od kompleksnog procesa utvrđivanja odgovornosti srpskih oficira i političke elite, sa kojima direktni počinioci nikada nisu povezani, veza i odgovornost albanskih lidera i počinilaca je očigledna, nesporna i jasna. Naslovi objavljuju postojanje čvrstih dokaza, a osumnjičene predstavljaju kao zločince: „Dokazi kao kuća“²⁸¹, „Vekarić: Novi dokazi o trgovini ljudskim organima na Kosovu“²⁸², „Organi otetih Srba prodavani u Turskoj“²⁸³, „Haradinaj zločinac, a ne mirotvorac“²⁸⁴. Počinioci su, po pisanju *NIN*-a, „Džavit Eljšani, Ismet Tara, Hekuran Hoda, Besim Vokši 'Kinez', Šaban Šalja...“ Neki od albanskih svedoka su upravo Hekurana Hodu i Besima Vokšija prepoznali kao ljude koje su videli sa Negovanom Dedićem, Budimirom Baljoševićem, Zvezdanom Mojsićem, Stanišom Milenkovićem i Goranom Stolićem, orahovačkim Srbima koji su prisilno odvedeni 1999. Iznad ovih počinilaca i njihovih pomagača koji su bili na nižem nivou u OVK bili su braća Haradinaj, Sulejman Selimi „Sultan“ (danas komandant Kosovske vojske a 1999. prvi čovek logora u Peškopiji), ali i Sabit Gecaj, Sami Ljuštaku, Ruždi Saramati. Komandno, odgovorni su i Jakup Krasnići, Azem Sulja, Džavit Haljiti, osnivači tajne službe i vojne policije OVK, ali i njima nadređeni oficiri albanskog ŠIK-a (tajne službe Albanije). Komandno, linija odgovornosti ide do dvojice Fatos: Klosija, bivšeg šefa ŠIK-a, i Nana, takođe šefa ŠIK-a ali i premijera Albanije - i samog Saljija

278 *NIN*, Tanja Nikolić-Đaković, Altin Radžimi (BIRN), Majkl Montgomeri (BIRN), Dragana Pejović, Sandra Petrušić, 'Politika zločina', 23.12.2010.

279 *Ibid.*

280 *NIN*, Tanja Nikolić-Đaković, Altin Radžimi (BIRN), Majkl Montgomeri (BIRN), Dragana Pejović, Sandra Petrušić, 'Politika zločina', 23.12.2010.

281 Večernje novosti, 'Dokazi kao kuća', 15.01.2009

282 Danas, 'Vekarić: Novi dokazi o trgovini ljudskim organima na Kosovu', 23.02.2009.

283 Politika, 'Organi otetih Srba prodavani u Turskoj', 01.04.2009.

284 Kurir, 'Haradinaj zločinac, a ne mirotvorac', 26.02.2009,

Beriše, danas prvog čoveka ove zemlje.²⁸⁵ U drugom tekstu, *NIN* navodi ko su odgovorni: „Jedan od odgovornih je Ismet Tara, plaćenik [...] Enver Cokolji, bivši radnik MUP Priština“, ali se govori i o odgovornosti „Yavita Eljšanija, Besima Vokšija i Hekurana Hode“, koji onda „vode“ ka višim krugovima OVK, „to jest ka porodicama Gecaj, Saramati, Selimi i – Haradinaj“.²⁸⁶ Za razliku od procesa koncentrisanja krivice na počinioce u slučaju srpskih optuženika, ovde je na delu obrnut proces u kome se krivica širi na razne druge strukture bez ikakvog pozivanja na dokaze.

Odnos prema onima za koje se sumnja da su počinioци zločina dijametralno je suprotan od odnosa prema optuženim Srbima, koji su „nevinu dok sud ne utvrdi suprotno“, o čijem porodičnom i zdravstvenom stanju su mediji iscrpno izveštavali (srčani problemi Vojislava Šešelja, problemi sa pritiskom Slobodana Miloševića, starost i bolesti Biljane Plavšić, šlog Ratka Mladića - da pomenemo samo najupečatljivije primere). Naprotiv, u slučaju trgovine organima ni jedan tekst ne pominje pravilo da su svi nevinu dok sud ne utvrdi drugačije, a porodica i lekari ne daju izjave o zdravstvenom stanju mogućih počinilaca, dok je dokaza o krivici napretek - izvršioци, kao i zločini su unapred poznati, a krivica utvrđena. Umesto poziva da se ne otvaraju stare rane zarad budućnosti (koje će javno zagovarati general Diković), insistira se na potpunom utvrđivanju činjenica i kažnjavanju odgovornih.

Nadalje, u tekstovima se ostavlja malo sumnje da su najviši predstavnici političke vlasti direktno umešani u zločin. Štaviše, reč je o pukim kriminalcima i mafijašima, poput Hašima Tačija, aktuelnog premijera Kosova, koga *NIN* označava „kao glavnog bosa kosovske mafije“, i čelnicima OVK „koji su rukovodili, između ostalog, ilegalnom operacijom trgovine organima“.²⁸⁷

Bilo kakav oprez u povezivanju direktnih počinilaca sa onima koji bi mogli imati komandnu odgovornost sada izostaje, i „linija odgovornosti“ se povlači direktno do samog vrha vlasti. Novinarka *NIN*-a navodi kao izvor jedan dokument koji nabroja zločine OVK: „Šverc oružja i narkotika, iznude, otmice, privatni zatvori na Kosovu i u Albaniji, ubistva i trgovina ljudima i unutrašnjim organima.“²⁸⁸ Širenje odgovornosti sada prati direktno suprotan tok od utvrđivanja odgovornosti srpskih snaga, kada se čak i za direktne izvršioce nalaze opravdanja, dok o odgovornosti nadležnih ne može biti ni reči. Komandna odgovornost, nad kojom se srpska javnost godinama zgražavala, od profesora prava Koste Čavoškog do premijera Koštunice, u slučaju trgovine organima je podrazumevana, jer se čini nemogućim da bi pojedinci, bez učešća vlasti, mogli organizovati takav zločin. Širenje kruga odgovornih se prenosi i na međunarodnu zajednicu, jer KFOR i UNMIK imaju podatke o zločinima „još od oktobra 2000“. Nadalje, postavlja se pitanje odgovornosti ne samo najvećih vojnih i političkih lidera, nego i zapadnih država poput SAD, koje su „imale svoje vojne predstavnike i instruktore u njihovim kampovima za obuku. Ponešto su tu radili i Britanci, Nemci, Francuzi, Italijani.“²⁸⁹

Poznat je čak i sadržaj sastanaka koje su ratni zločinci imali sa svojim podređenima, a na kojima su izdavali naredbe o zločinu. Novinarka *NIN*-a Milena Miletić piše da je Fatmir Ljimaj „održao u

285 NIN, Milena Miletić, 'Pravda u koridorima EU', 13.08.2009.

286 NIN, Milena Miletić, 'Dugo skrivana šema smrti', 16.04.2009.

287 NIN, Tanja Nikolić-Đaković, Altin Radžimi (BIRN), Majkl Montgomeri (BIRN), Dragana Pejović, Sandra Petrušić, 'Politika zločina', 23.12.2010.

288 NIN, Lidija Kujundžić, 'Trgovina organima', 24.02.2011.

289 NIN, Milena Miletić, 'Dugo skrivana šema smrti', 16.04.2009.

Prizrenu sastanak sa ljudima koji su bili uključeni u organizaciju trgovine ljudima i organima, i obećao im da nikakve ozbiljnije istrage neće biti, jer je sve ispeglano 'na Zapadu'.²⁹⁰ Ovakve optužbe protiv „Zapada“ i bezbednosnih institucija na Kosovu stvaraju ambivalentan odnos prema njihovoj ulozi u otkrivanju zločina. Dok se izveštaj o trgovini organima, u kome su i izjave dva svedoka koje su prikupili istražitelji UNMIK-a, komentariše od strane Tužilaštva kao “primer dovoljno dobro urađene istrage”, istražitelji UNMIK-a/EULEKS-a se samo dva pasusa dalje proglašavaju “arogantnim i neefikasnim” jer vode “vrlo traljavu istragu u kojoj dokazi o OVK zločinima i trgovini ljudskim organima čas nestaju čas vaskrsavaju”.²⁹¹

U 2013. tema trgovine organima više ne zaokuplja toliku pažnju, i novine objavljuju tek po koji članak o napretku istrage Klinta Vilijamsona i radu Eulexa koji će biti objavljeni sredinom 2014. Povremene navode da je došlo do zastarevanja zločina demantuju predstavnici Tužilaštva²⁹², dok mediji prenose uveravanja stranih predstavnika da će istraga biti privedena kraju²⁹³. Iako se 2013. tema trgovine organima svodi na nekolicinu tekstova, dok se mediji bave pregovorima sa Kosovom u Briselu koji su završeni sporazumom aprila 2013, u 2014. je vidljivo vraćanje istim argumentacionim šemama, gde se politički lideri okrivljuju za zločine²⁹⁴ a zločini proglašavaju dokazanim²⁹⁵.

Politička instrumentalizacija žrtava

Iako broj žrtava nije neposredni fokus članaka o trgovini organima, *NIN* navodi da je reč o „100-300 žrtava ilegalne trgovine organima”²⁹⁶. Dalji podaci do kojih *NIN* dolazi ukazuju da žrtve trgovine organima „nisu bili samo zarobljeni Srbi, već i prostitutke, ljudi koji su imali dugovanja prema pojedinim pripadnicima OVK, različitih nacionalnosti”.²⁹⁷ Ipak, sâm zločin se razume kao simbol srpskog stradanja na Kosovu.

Pored perspektive žrtve, mediji učestvuju u instrumentalizaciji žrtava, koja se najbolje oslikava u interpretaciji značaja usvojene rezolucije kojom je, po pisanju *NIN*-a, Srbija dobila “veliki vetar u leđa, ali joj nije jasno šta da radi sa tim vetrom”.²⁹⁸ Trgovina organima je tako od zločina koji treba istražiti, otkrivanja istine i pomoći žrtvama, preko noći nacionalizovana kao politička pobeda za čije se “unovčenje” još uvek čekaju predlozi jer je, kako se kaže u naslovu teksta, “pobednik u dilemi”.²⁹⁹ Usvajanje rezolucije Saveta Evrope ipak nije nedvosmislen signal da će istraga dovesti do nekih rezultata, jer samo ukoliko institucija koja bude zadužena za izradu izveštaja realno ima potrebna ovlašćenja, to može značiti da je međunarodna zajednica stvarno stala iza

290 NIN, Milena Miletić, 'Pravda u koridorima EU', 12.08.2009.

291 NIN, Lidija Kujundžić, 'Trgovina organima', 24.02.2011.

292 Blic, 'Bruno Vekarić: Zločini navedeni u izveštaju Dika Martija o "žutoj kući" ne zastarevaju', 15.12.2013.

293 Večernje novosti: 'Souza: Napreduje istraga o trgovini ljudskim organima', 21.12.2013.

294 Večernje novosti, 'I Tači među optuženima za ratne zločine?', 30.07.2014. Danas, 'Moguća optužnica protiv Haradinaja', 23.07.2014. Večernje novosti, 'Steže se обруč oko Tačija', 16.01.2014. Večernje novosti, 'Tači na optuženičkoj klupi', 19.04.2014. Večernje novosti, 'Tačijevi "palčevi gore" i brige zbog trgovine organima', 05.06.2014.

295 Blic, 'Vukčević: Dokazano da su izvršeni zločini trgovine organima', 13.12.2013.

296 NIN, Lidija Kujundžić, 'Trgovina organima', 24.02.2011.

297 NIN, Milena Miletić, 'Hapšenje jednog od „The biggest fishes”

298 NIN, Batić Bačević, 'Pobednik u dilemi', 27.01.2011.

299 Ibid.

Martijevog izveštaja, te da to nije tek "medijska uteha za jednu gubitničku naciju u Evropi".³⁰⁰ Taj izveštaj je, tvrdi autor, "trenutak istine", a onda citira šefa kancelarije Vlade Srbije za saradnju s medijima i „dobrog poznavaoa kosovskih neprilika“ Mikija Mihajlovića, po kome je Martijev izveštaj prvi korak ka "rađanju svesti da su na Kosovu stradali i Srbi i o početku procesa uklanjanja ekstremista iz političkog života na Balkanu, koji jednostavno ne znaju šta da rade u miru".³⁰¹ Da je reč o nacionalnom dobitku vidi se i iz nastavka teksta, u kom se kao glavna dobit navodi bolja pregovaračka pozicija srpske strane u budućim pregovorima o Kosovu. Ipak se pažljivo izbegava bilo kakva pomisao o političkom "unovčavanju zločina", i umesto toga se poboljšani položaj srpske strane u pregovorima naziva „argumentom“: „Kao jedan od ključnih argumenata se navodi da bi Srbija u budućim pregovorima sa albanskim liderima mogla da izvuče ozbiljne ustupke jer su Tači i njegovi saborci svesni koliko su ranjivi posle Martijevog izveštaja."³⁰²

I sam novinar *NIN*-a primećuje da se sudbinom žrtava niko ne bavi, ali nastavlja tvrdnjom da je Martijaev izveštaj učinio više „nego dve decenije dugo amatersko lobiranje za srpsku stvar na Kosovu“. Ipak, izveštaj je "zakasnela uteha" i "prva pobeda u kosovskom procesu punom poraza". Srbija se pak ponaša kao "stidljivi pobednik koji nikako ne bi želeo da iritira poražene".³⁰³

Da tema postane deo javnog diskursa, pored frekventnih, iscrpnih i emotivnih napisa medija zaslužni su i političari koji rado komentarišu ovaj zločin, zahtevaju kažnjavanje i pružaju svu moguću podršku istrazi. Predsednik Tadić zahteva nezavisnu istragu „o šokantnim izveštajima o trgovini ljudskim organima na Kosovu“: "Srbija ne negira zločine koji su činjeni nad kosovskim Albancima, ali postoji tendencija da se zločini počinjeni nad Srbima naočigled međunarodne zajednice negiraju", kaže predsednik.³⁰⁴ Ministarka pravde Snežana Malović potvrđuje „da će srpski pravosudni organi saradivati sa glavnim tužiocem specijalnog istražnog tima Euleksa za ispitivanje navoda o trgovini organima Džonom Klintonom Vilijamsonom".³⁰⁵ Patrijarh srpski Irinej u božićnoj poslanici optužuje predstavnike međunarodne zajednice da su znali da su se dogodili zločini, kao i da se „strašni zločin trgovanja organima nevinih srpskih žrtava mržnje i terora odvija [...] uz ravnodušno, u mnogim slučajevima saučesničko ćutanje predstavnika međunarodne zajednice".³⁰⁶ Šef Nacionalnog saveta za saradnju sa Haškim tribunalom Rasim Ljajić ukazuje na potrebu da se mora „animirati čitava međunarodna javnost, političke i pravosudne institucije kako bi trgovina organima na Kosovu konačno dobila epilog“. *Politika* prenosi Ljajićevu izjavu da „ne smemo da žmurimo pred svedočenjem zaštićenog svedoka koji je neposredno učestvovao u uzimanju organa srpskih zarobljenika sa Kosova. To će biti jedna od tema razgovora sa glavnim tužiocem Haškog tribunala Seržom Bramercem koji dolazi početkom oktobra u Beograd."³⁰⁷ Istovremeno, insistira se na odgovornosti predstavnika međunarodne zajednice koji su zarad političke stabilnosti „žmurili na oba oka i držali tu temu zabranjenom dok nije objavljen izveštaj Dika Martija".³⁰⁸ Premijer Cvetković ponavlja da je zločina bilo na svim stranama, i da svi zločinci moraju biti kažnjeni. U nešto umerenijoj izjavi, on kaže da ne želi da politizuje proces, i da se

300 Ibid.

301 Ibid.

302 Ibid.

303 Ibid.

304 B92, 'Tadić: Bez političkih igara oko EU', 27.06.2011

305 *Politika*, 'Malović: Saradivaćemo sa Vilijamsonom', 11.11.2011.

306 *Politika*, 'Patrijarh: Trgovina organima na Kosovu uz znanje sveta', 05.01.2011

307 *Politika*, 'Ljajić: Trgovina organima na Kosovu mora dobiti epilog', 12.09.2012

308 *Politika*, 'Ljajić: UN znale za trgovinu organima na Kosovu', 17.02.2011.

„tek na osnovu detaljne istrage (kada se utvrde) okolnosti i vinovnici“ može govoriti o samom zločinu.³⁰⁹

I nova vlast koju formiraju SNS i SPS nakon parlamentarnih i predsedničkih izbora 2012, smatra pitanje trgovine organima suštinskim. Vlada Srbije, po rečima premijera Dačića, „smatra da je utvrđivanje pune istine o zločinima dug prema žrtvama i važan uslov trajne stabilnosti“.³¹⁰ O trgovini organima govorio je i predsednik Nikolić u govoru pred Generalnom skupštinom Ujedinjenih nacija: “Zahtevamo samo istinu. Da se otkrije sudbina stotina nestalih Srba sa Kosova i Metohije, za koje se opravdano pretpostavlja da su bili žrtve nelegalne trgovine ljudskim organima i drugih zločina počinjenih na Kosovu i Metohiji. U ime svog naroda tražim pravdu za nevine žrtve.”³¹¹ Mediji nekritički prenose usaglašene stavove političkih stranaka, stare i nove vlasti, čime trgovina organima postaje ključno pitanje srpske politike i okosnica zvanične politike sećanja.

Elektronski mediji

Elektronski mediji bave se temom trgovine organima jednako temeljno kao i štampani mediji. Informativne emisije prenose informacije o izveštaju Dika Martija, istragama domaćeg Tužilaštva i Eulexa, kao i nove podatke o lokaciji. Tužilaštvo dostavlja indicije da se masovna grobnica nalazi na poljani u blizini žute kuće, a B92 daje i izjavu Vekarića kao i snimke faksimila.³¹² Do ovih podataka, koji su sadržani u izveštaju istražitelja UN-a, Tužilaštvo je došlo preko nezvaničnih kanala i odmah ih pustilo u medije. Tu su i fotografije lokacija na kojima mogu biti masovne grobnice, a zamenik tužioca Vekarić objašnjava gde je obeleženo mesto „koje bi moglo biti masovna grobnica“ i da su tu nađeni hirurška oprema i lekovi. U Dnevniku RTS-a on izjavljuje da je Tužilaštvo „na tragu nečega što bi moglo biti masovna grobnica“³¹³. Glavni tužilac putuje u Tiranu gde razgovara sa glavnom tužiteljkom Albanije Inom Ramom³¹⁴, kao i u Cirihi gde se sastaje sa specijalnim izvestiocem SE Martijem, kome prenosi saznanja o trgovini organima.³¹⁵ Mediji u ovom slučaju pomno prate aktivnosti Tužilaštva, čime one dobijaju dodatni značaj i postaju tema od opšte važnosti.

Dve specijalne emisije bile su posvećene trgovini organima - jedna nakon usvajanja izveštaja Dika Martija u skupštini Saveta Evrope, i druga, „Anatomija zločina“, u kojoj je prikazana izjava zaštićenog svedoka srpskog Tužilaštva za ratne zločine.

Nakon usvajanja rezolucije u SE, RTS emituje specijalnu emisiju posvećenu kontekstualizaciji zločina i pitanju narednih koraka, u kojoj govore Milivoje Mihajlović, šef Kancelarije Vlade Srbije za saradnju s medijima, Oliver Ivanović, državni sekretar u Ministarstvu za KiM, i Dik Marti koji govori o izveštaju ali i „kakvo ponašanje vlasti u Srbiji bi najviše pomoglo namerama tog izveštaja“.³¹⁶ Voditeljka Nada Vasiljević ima mnoštvo pitanja kada je reč o ovom slučaju: kada će početi istraga, ko će je voditi, gde će biti suđenje, da li će i kada biti početo sa iskopavanjem masovnih grobnica.

309 RTS, 'Martijev izveštaj - Evropa i trgovina ljudskim organima', 26.01.2011.

310 Politika, D. Čarnić, 'Vilijamson kod Dačića', 18.10.2012.

311 B92, 'Tomislav Nikolić govorio pred UN', 25.09.2012

312 TV B92, Vesti u 18:30, 23.12.2008.

313 RTS, Jelana Obućina, Dnevnik 2, 23.12.2008.

314 RTS, 'Vukčević u Tirani o trgovini organima', 27.10.2008.

315 RTS, 'Vukčević sa Martijem o trgovini organima', 22.12.2009.

316 RTS, 'Martijev izveštaj - Evropa i trgovina ljudskim organima', 26.01.2011.

Ona pita i o tretmanu svedoka u procesima za ratne zločine na Balkanu, šta se zapravo menja posle usvajanja izveštaja, kakvi su komentari u Strazburu a kakvi u Prištini, ko može da sprovede istragu i sl. Mihajlović objašnjava da „iza optužbi sada stoji čitava Evropa, najvažniji korak u buđenju savesti Evrope kada su u pitanju sukobi na tlu bivše Jugoslavije. One [rezolucije] imaju jako važan politički značaj, obavezujući značaj – sve zemlje će morati da doprinesu, da ne skrivaju zločine, da se što pre dođe do dokaza; više nemamo bojazan da ova priča neće imati epilog na sudu.“ Voditeljka naročito obraća pažnju na žrtve, i potvrđuje da je usvajanje rezolucije „moralna satisfakcija“ za porodice ubijenih. Ali ovim dokumentom se zapravo doprinosi pomirenju jer, kako kaže Mihajlović, „dokument je najozbiljnije uporište stvaranju mira i pomirenja u regionu. Nemoguće je početi, izvoditi i okončati proces pomirenja među ljudima koji su ratovali u ne tako davnoj prošlosti ako se ti zločini ne rasvetle.“ U argumentaciji u prilog suočavanju sa prošlošću kojoj se nema šta zameriti, Mihajlović kaže da je prikrivanje zločina nakon Drugog svetskog rata dovelo do erupcije zločina na etničkoj osnovi 1990-ih. Zanimljivo je da je samo u Srbiji uobičajeno da okvirna referenca za zločine nad Srbima bude Drugi svetski rat, i zločini koji su tada takođe počinjeni na Srbima, dok se ratovi 1990-ih jednostavno ignorišu. Ovaj selektivni prilaz ima trostruku funkciju: prvo, omogućava stvaranje istorijske povezanosti među srpskim žrtvama i kreira vremenski kontinuitet, zatim uspostavlja istorijski primer iz koga se nešto naučilo pa je sadašnji zahtev za kažnjavanjem odgovor na komunističko zataškavanje zločina nad Srbima, i konačno, on omogućava zaborav daleko primerenijeg poređenja sa zločinima počinjenim u istom sukobu, kojim bi se osvetlio čitav rat, pre nego navodno žrtvovanje jedne strane kroz vekove. Nadalje, ponavljaju se optužbe o kriminalnoj povezanosti Hašima Tačija, navode se njegovi saradnici, itd. Time se važnost kažnjavanja odgovornih i pravi dobitak od takvog potencijalnog kažnjavanja vidi u koristi za albansku političku zajednicu, jer će zločinci umesto u političkom životu biti u zatvoru, te se tvrdi da je najveća korist u procesuiranju ovih zločina „za normalne Albance“. Voditeljka ni na koji način ne dovodi u pitanje ovako prikazanu prošlost, te se jednostrani prikaz pokazuje kao jedino moguće tumačenje prošlosti.

Razgovor novinarkе RTS i Olivera Ivanovića, državnog sekretara u Ministarstvu za Kosovo i Metohiju, svodi se na uzajamno utrkivanje novinarkе i gosta u što većem broju uvreda Albancima, njihovom političkom rukovodstvu i intelektualcima. U emisiji se emituje prilog u kom su anketirani Albanci sa Kosova, koji kažu da „svako ko je činio zločine treba da bude kažnjen“. Ipak, Ivanović objašnjava da nije reč o iskrenoj želji za kažnjavanjem, već je najverovatnije „reč o političkom neslaganju sa partijama na vlasti“. Iako je način na koji albanska strana reaguje na optužbe za zločine identičan reakcijama iz Srbije (formalno svi zločinci da se kazne, uz istovremeno odustvo političkih, sudskih pa čak i moralnih poziva na odgovornost), novinarka i gost ne uočavaju tu sličnost, već zauzimaju stav moralno superiorne žrtve koja se zgražava nad nemoralnošću i zločinima koje brani čitav narod. Kolektivna ćutnja o zločinu i učestvovanje intelektualne elite u kreiranju ćutnje su za Ivanovića neobjašnjive, te se on pita „da li albanski intelektualci mogu nastaviti da ćute oportuno o zločinu koji je evidentan [...] prvo, intelektualci bi morali da kažu da su zločini počinjeni i nad Srbima, i da ni jedan zločin ne može biti opravdanje za ovako gnusan zločin.“

Zanimljivo je da gosti u studiju, i Mihajlović i Ivanović, govore umerenije i opreznije od novinarki koje zahtevaju hitne korake, postavljaju pitanje Tačijeve odgovornosti i procesuiranja, cinično konstatuju da su za rezoluciju glasali i predstavnici zemalja „od kojih ranije nismo dobijali poršku“, dok političari, iako potvrđuju sve navode, ipak pokušavaju da umire atmosferu. Tako Mihajlović

kaže da je ono što se dešava na Kosovu nešto kroz šta su prošli svi balkanski narodi nakon rata, naime period otrežnjenja. „Među Albancima je mnogo ljudi kojima će smetati ti kosturi u ormaru.“ Štaviše, smatra on, „prenebregavanje zločina, zatvaranje očiju pred zločinima, skrivanje zločinaca je podržavanje zločina [...] i mi smo dugo imali zatvorene oči pred zločinima koje su neki Srbi počinili u ime Srba.“

Povodom usvajanja rezolucije, novinari u Srbiji govore o „pobedi“, „uspehu“, „trijumfu“ dok političari „likuju“. Ovaj slavljenički govor je zaista teško objasniti s obzirom na temu i povod. Novinarka RTS-a pita Dika Martija da li je usvajanje i drugog izveštaja o preporukama mera zaštita svedocima „još jedna pobeda“, na šta on kaže: „Ja ne mislim da treba govoriti o pobedi, jer to ne bi bio pravičan izraz.“ Marti napominje da se ne radi samo o svedocima na Kosovu, nego u celom regionu. On potvrđuje da su „svedoci zastrašivani, ubijani“, ali dodaje da zato ne treba kriminalizovati čitavu OVK, čime pokušava da ograniči odgovornost počinilaca, direktno dovodeći u pitanje kriminalizaciju čitavog političkog rukovodstva i naroda Kosova, koja je vidljiva u izjavama srpskih političara i medija.

U Dnevniku 2, RTS najavljuje emitovanje emisije „Anatomija zločina“, gde se puštaju segmenti svedočenja zaštićenog svedoka srpskog Tužilaštva.³¹⁷ U studiju je i glavni tužilac Vukčević, koji objašnjava da se sa zaštićenim svedokom izašlo u javnost iz više razloga, pre svega zato što se oni ne boje javnosti, jer su procenili da to neće ugroziti istragu, ali i zato što se boje opstrukcije, poput one koja se desila sa zataškavanjem izveštaja UNMIK-a 2005. i relativizacijom izveštaja Dika Martija. Sama emisija „Anatomija zločina“ prikazana je na RTS-u 10.09.2012, i predstavlja ujedno i jedini slučaj u kom je Tužilaštvo ponudilo potresno svedočanstvo svedoka ratnog zločina javnosti. Emisija počinje dvadesetominutnim svedočenjem Albanca kako je sekao grudni koš žrtve da bi lekari izvadili srce. Detaljni opis postupka, upotrebe skalpela i bajoneta „kalašnjikova“, razgovora između dva lekara koji su tu prisutni i koji ga podučavaju kako da iseče grudni koš, polomi rebra i dođe do srca, počinje otimanjem žrtve koja moli da je puste. Prvi rez se izvodi dok je žrtva još uvek u svesnom stanju, nakon čega ona pada u nesvest, i njoj se vadi srce koje se onda stavlja u kutiju. Nakon priloga, razgovor u studiju nastavlja novinar Miloš Milić sa zamenikom tužioca Brunom Vekarićem, koji potvrđuje da je intervencija vršena bez anestezije i da Tužilaštvo ima podatke o broju prisutnih u prostoriji, kao i o imenima nekih od njih. Činjenicu da se neobučanim ljudima daje da rade ovakve operacije Vekarić objašnjava potrebom da se „širi biznis“, ali i time da su neki koji su odbili da izvrše intervenciju ubijeni. Što se tiče verodostojnosti svedočenja, on kaže: „Mi apsolutno verujemo u ovo [...] Mi ne želimo da imamo sudske postupke pred kamerama, već prosto želimo da iznesemo nešto što mora da se zna. [...] Verujemo mu zato što smo ga proveravali, medicinski, poligrafski, procesno-pravno, vremenski, tako da verujem da je radio to što je radio.“ Indirektno, verodostojnost iskaza potvrđuje i hirurg Dragoš Stojanović, kao i direktor misije za nestale Crvenog krsta Barjabar, koji potvrđuje da je sasvim moguće da se ovako nešto desilo. Nensi Seper Hjuz, antropolog sa Barklija u Kaliforniji, kaže da je tako nešto „teško ali moguće“, naročito u slučaju bubrega koji mogu biti sačuvani i do 40 sati na ledu.

Kada je reč o zaštićenom svedoku, Vekarić ponavlja da direkcija policije i jedinica za zaštitu svedoka „sjajno rade svoj posao“, te da je zaštićeni svedok „jedan od najsigurnijih ljudi na svetu“. Na kraju

317 RTS, Milica Jevtić, 'Stravično svedočenje o zločinima OVK', 10.09.2012.

on primećuje da Tužilaštvo radi pre svega zbog žrtava, sa kojima tužilaštvo blisko saraduje, i da javnost „ima pravo da zna“ šta se desilo na severu Albanije krajem 1990-ih.

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
NIN	6	9	10	6	6	37
Vreme	2	0	3	2	3	10
Politika	53	32	51	132	58	226
V. novosti	45	37	45	157	65	349
Blic	29	27	26	111	41	234
Kurir	55	42	32	84	47	260
Danas	29	23	14	48	26	150
Ukupno:	219	170	181	540	246	1356

Tabela 5. Tekstovi o trgovini organima.

Zaključak

Već i sâm broj tekstova objavljen u slučaju trgovine organima pokazuje da slučajevima u kojima postoji „iskren interes“ javnosti i snažna politička podrška, nije ni potrebno suđenje kroz koje bi se artikulisale činjenice, ili uvažile žrtve. Mediji revnosno kreiraju događaj i tamo gde nema pravih novih informacija - nema ni sudskih slučajeva, nema novih podataka iz istrage, nema hapšenja. Time se potvrđuje senzacionalizam medija, ali i prijemčivost koju zločini nad Srbima kao tema imaju u društvu u kom je nacionalizam naturalizovan kao deo zdravorazumskog razumevanja stvarnosti.

Retoričke strategije koje se koriste da bi se postigla empatija sa žrtvama i demonizovanje neprijatelja su dobro poznate – od izbora emotivnih epiteta za opis žrtava i zločina, poređenja sa Holokaustom i Hristovim stradanjem, do proglašavanja zločina zlom koje izlazi iz ravni ratnih zločina i označava padanje u varvarizam. Time se kreiraju posebni status koji zločin ima, ali i posebna prava za pripadnike naroda koji su nadživeli tragediju. Shvatanje da je u pitanju politička korist je jasno artikulisano, ali ono što nije jasno jeste šta tačno znači ta nesumnjiva „pobeda“ i „trijumf“ o kojima mediji govore. Pobednički diskurs pokazuje i da stanje rata još uvek nije prošlo i da su, makar za stranu žrtava, suđenja i zahtevi za tranzicionom pravdom tek poslednji čin ratne drame. Nacionalizam i nekritičko uživanje u ulogu žrtve kojima je otpočeo rat, obnavljaju se petnaest godina kasnije kroz diskurs tranzicione pravde, kao novi lament nad srpskim žrtvama i zahtev da se ovaj put, legalno ako ne vojno, one uzmu u zaštitu.

Dosije Diković

Analiza izveštavanja medija u Srbiji o suđenjima za ratne zločine završava se slučajem Diković, koji ilustruje odnos medija prema navodima o počinjenim zločinima, i prilično jasno epitomizuje kreiranje suprotstavljenih medijskih stvarnosti tzv. Prve i Druge Srbije.³¹⁸

Nakon postavljanja generala Ljubiše Dikovića za načelnika Generalštaba VS u decembru 2011, Fond za humanitarno pravo objavljuje „Dosije Ljubiša Diković“, u kome se navodi da je 37. motorizovana jedinica Vojske SR Jugoslavije na Kosovu, kojom je komandovao Diković, počinila zločine ubistva civila, silovanja, maltretiranja, paljenja sela, pljačke stoke i vozila.³¹⁹ U „Dosijeu“ se navodi da je Diković kao komandant morao da zna da se obračun sa OVK na Kosovu odvija „granatiranjem sela, proterivanjem stanovništva, pljačkama, silovanjem i nezakonitim ubistvima albanskih civila“.

Ministar odbrane Dragan Šutanovac staje u odbranu novopostavljenog načelnika Generalštaba, i izjavljuje da je saopštenje FHP-a „potpuno lažno, a u nekim segmentima i monstruozno“.³²⁰ Tužilaštvo za ratne zločine objavljuje da nema nikakvih podataka o zločinima, tj. da „nije pronašlo veze Dikovića sa ratnim zločinima“, dok Diković odbacuje optužbe kao neistinite i udar na vojsku. Marta 2012. on podnosi tužbu protiv bivše direktorke FHP-a Nataše Kandić zbog klevete, koja je februara 2013. obustavljena zbog izmene Krivičnog zakonika Srbije.³²¹ Dva dana nakon objavljivanja izveštaja, iz Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije stiže obaveštenje da su izvršene provere uvidom u sve predmete ratnih zločina koji je FHP naveo i da je utvrđeno „da ne postoji bilo kakav osnov za sumnju za krivičnu odgovornost načelnika Generalštaba Vojske Srbije generala Dikovića za ratne zločine“.³²² Dalje, Tužilaštvo objavljuje da je tokom prekrivičnog postupka „saslušano 120 svedoka, među kojima deset kosovskih Albanaca. U njihovim izjavama, general Diković se pominje samo kao čovek koji je spasio živote tri romska deteta u ratnim događajima koji su se odigrali u Pustom Selu“.³²³

U odbranu generala Dikovića, pored predstavnika vlasti i Tužilaštva, staje i vojni komentator *Politike* Miroslav Lazanski, koji svoj tekst počinje tvrdnjom da je izveštaj Diković „prepun neistina i neistinitih i grubih falsifikata“, dok se čitav Dosije stavlja u kontekst teorije zavere i pitanje trenutka, sa naslovom „Kome treba slučaj Diković?“ Zanimljivo je primetiti da „pitanje trenutka“, koje se tako emfatično postavlja u slučaju dosijea Diković, kao i ranije kod emitovanja snimka egzekucije u Trnovu, niti jednom nije postavljeno u slučaju trgovine organima.

U odgovoru na pet optužbi za hapšenje Bošnjaka, obuku osuđenika, zločine potpukovnika Stošića, pogibiju dva vojnika JNA i pljačkanje, Lazanski ponavlja sve odgovore koje su već ponudili ministar Šutanovac i sâm Diković: Diković nije bio na toj dužnosti ili nije bio na konkretnom mestu u vreme zločina. Štaviše, on je sâm pokrenuo postupke protiv odgovornih. Činjenicu da je na Kosovu bila organizovana pljačka vozila i stoke Lazanski potvrđuje, ali dodaje da „general Diković zaista nije uzimao niti uzeo automobile za sebe“. Autoritet iza ove tvrdnje je sam Lazanski, „zaista“ kaže se,

318 Koristeći arhiv Fonda za humanitarno pravo, u analizi su korišćeni svi tekstovi objavljeni u medijima o slučaju Diković, tokom 2012.

319 FHP, „Dosije Diković Ljubiše“, 23.01.2012.

320 Danas, Beta, 'Šutanovac: Saopštenje FHP o Dikoviću je potpuno lažno', 24.01.2012.

321 Danas, 'Obustavljeno suđenje general Diković protiv Nataše Kandić', 20.02.2013.

322 Blic, 'Tužilaštvo: Diković nema veze sa zločinima', 25.01.2012.

323 Ibid.

a negiranje uzimanja u dva gramatička vremena (nije uzimao, niti uzeo) pojačava efekat tvrdnje koju zapravo ne podržavaju nikakvi dokazi.

Optužbe da je on postao „vlasnik krupne i sitne stoke“ su takođe neistinite, objašnjava Lazanski. Zapravo, „general Diković nema ni salon automobila, niti farmu stoke“.³²⁴ Satirični obrt koji Lazanski uvodi predstavljajući Dikovića kao vlasnika farme ili salona automobila, poziva na smeh kao paravan za moralnu nelagodu onih koji znaju, kako primećuje i sâm Lazanski u istom tekstu, da je nesporna činjenica „da su kosovskim Albancima u vreme rata milom ili silom uzeta razna motorna vozila, pa i krupna i sitna stoka“.³²⁵ Među odgovorima o navedenim zločinima za koje Lazanski dokazuje da su lažni, nema ni reči o masovnim ubistvima civila u Glogovcu ili Izbici.

U istom duhu vođen je i intervju sa generalom Dikovićem objavljen u *Vremenu* februara 2012. Već u samom lidu daju se glavni ton i poruka intervjuja: „Kada se sluša Fond za humanitarno pravo, neko neutralan ko ne poznaje problematiku može da zaključi da je Vojska otišla na Kosovo da bi palila, pljačkala i ubijala sve redom. Nije tako bilo. A protiv svakog za kog se saznalo da je vršio zločine, pokrenuti su zakonima i propisima utvrđeni postupci.“³²⁶ Čitavih četrnaest pitanja kasnije - nakon tema kao što su profesionalizacija vojske, naoružanje, saradnja u regionu i uloga vojske u mirovnim misijama - general Diković dobija priliku da prokomentariše izveštaj FHP-a, gde on odbacuje optužbe jer u njima „nema istine“, a njihovo objavljivanje tumači kao „udar na Vojsku Srbije kao instituciju koja je stala na svoje noge i koja je stekla visok nivo poverenja građana“, što nekom nije u interesu, te da ništa „tu nije slučajno [...] sigurno je da se sve ovo radi u određenom kontekstu“. O kakvom kontekstu je reč pojašnjava se kasnije, kada general upućuje na teoriju zavere usmerenu na slabljenje Srbije i raspirivanje mržnje: „Ali najviše od svega brine me to što se na ovaj način i ovim istupanjem produbljuje mržnja na prostorima bivše Jugoslavije. [...] Od rata na području bivše Jugoslavije prošlo je i više godina, a još uvek je nekom stalo da se problemi i rane koje su ostale nikad ne zaleče, da one stalno tinjaju, da stalno budu izvor nestabilnosti i da neko na tome profitira.“³²⁷ Nije jasno da li je ovo zvanični stav vojske - da se krivična odgovornost i kažnjavanje zločina razumeju kao produbljivanje mržnje i izazivanje nestabilnosti, te da ovaj apel za zaboravom treba primeniti i u ostalim slučajevima ratnih zločina - ili je samo reč o konkretnim optužbama protiv generala Dikovića, koje produbljuju mržnju i stvaraju nestabilnost.

Što se optužbi za delovanje JNA na granici sa BiH 1994. i 1995. tiče, Diković ih odbacuje pošto je već „predao dužnost komandanta Graničnog bataljona“ 30. avgusta 1994, te tako nije činio „nekakva loša dela“ niti je odgovoran za „neke događaje“.³²⁸ Eufemizmi kojima se načelnik Generalštaba služi da opiše šta nije činio, ne kažu da li on zna da su nedela činjena, o kojim i kakvim nedelima je reč, i ko je za njih bio odgovoran. Ipak, osnovno pitanje jeste šta je zapravo bio „sukob na Kosovu“ – proterivanje 700.000 Albanaca, masovna ubistva poput onog u Izbici, Suvoj Reci, Podujevu, kako navodi FHP ili, kako kaže Diković, „rešavanje snabdevanja električnom energijom u Glogovcu, u kome je tada bilo osam hiljada ljudi [...] akcije Prištinskog korpusa da se spreči glad [...] podelu nekoliko tona brašna, ulja i drugih namirnica neophodnih za život stanovništva“.³²⁹ Ovo pitanje

324 Politika, Miroslav Lazanski, 'Kome treba slučaj Diković', 26.01.2012.

325 Ibid.

326 Vreme, Filip Švarn, 'Intervju – General Ljubiša Diković, načelnik Generalštaba Vojske Srbije', 02.02.2012.

327 Ibid.

328 Ibid.

329 Ibid.

se ne postavlja, te umesto konfrontiranja navodima iz izveštaja, intervju služi da pruži priliku načelniku Generalštaba da iznese svoje viđenje rata.

Konačno, Diković priznaje da su se zločini desili, ali kaže da su podnete krivične prijave „protiv petnaest ljudi iz 37. brigade” – novinar zaboravlja da pita kakvi su tačno zločini činjeni, kojih petnaest ljudi je u pitanju, kao i za šta su oni osumnjičeni ili osuđeni. Diković je oprezan kada upućuje na dokaze. Umesto na stanovnike Kosova, žrtve, svedočenja preživelih, on upućuje na dokumentaciju Vojske: „Naravno, postoje naređenja svih komandanata na području Kosova, pa neka se vidi šta tu piše o zaštiti ljudi i imovine, sprečavanju pljačke i nehumanog ponašanja...” Na samom kraju intervjua, načelnik Generalštaba ne propušta da podseti da su nevladine organizacije, o čijem ugledu u javnosti ne treba trošiti reči, te koje stoje iza čitavog skandala: „Neka im služi na čast, ako je imaju!” Umesto da osvetli i kritički preispita optužbe, postavi pitanja o zločinima i dokazima, intervju u *Vremenu* samo legitimizuje vlast i vojsku u nastojanjima da se o zločinima ne govori.

U elektronskim medijima, pored kratkih vesti o dosijeu Diković, RTS objavljuje da Fond za humanitarno pravo osporava podobnost novog načelnika Generalštaba jer „nije sprečio zločine pripadnika vojske i MUP-a Srbije nad civilima u zoni u kojoj je bio odgovoran”, kao i da je učestvovao u „prisvajanju albanske imovine u cilju ličnog korišćenja i bogaćenja”.³³⁰ RTS prenosi izjavu ministra Šutanovca da su izvršene sve provere i da je dosije „potpuno lažan”. B92 prenosi istu vest i izjavu Šutanovca, ali i izjavu Nataše Kandić da ljudi „koji imaju nečistu prošlost [ne mogu] da budu na pozicijama računajući da će oni da vrate poverenje u institucije republike Srbije. Potrebni su novi ljudi koji nemaju mrlju u svojoj profesionalnoj i ljudskoj prošlosti u odnosu na ratove i zločine koji su se dešavali.”³³¹ Za B92 govori i Aleksandar Radić, vojni analitičar koji kaže da Srbija ne može da se odriče ratnog kadra da bi „ispunila neku formu”.³³² Tako je pitanje ratnih zločina pretvoreno u nesuvisli zahtev predstavnika NVO kojim se samo ispunjava forma i raspiruje mržnja.

U emisiji *Između dve vatre* novinara Jugoslava Ćosića gostuje ministar odbrane Šutanovac, koji ponavlja da su optužbe „totalno neistinite i paušalne”³³³ i da je reč o „neprincipijelnom napadu na funkciju našeg Generalštaba”. On pominje zapadnu Srbiju 1994, i Kosovo 1998, ali ne i 1999, a Ćosić ga i ne pita za bilo koji konkretan zločin na Kosovu koji je naveden u izveštaju FHP-a. Dosije „samo što ne kaže” da su svi u 37. brigadi odgovorni, smatra ministar Šutanovac, pošto je Diković na najvišem mestu komandovanja, i iz toga sledi da su svi ispod njega odgovorni. I Šutanovac pokušava da pokaže besmislenost optužbi njihovom komičnošću, pa kaže da su optužbe „smešne”. pogotovu za krađu stoke. U jedinom napetom trenutku u kom je ministrov monolog doveden u pitanje, Ćosić pita šta je zapravo smešno, ako znamo da je krađe bilo, na šta ministar odgovara da je to isto kao i „optužiti čoveka za erupciju na Marsu, pa da se pitamo šta je tu smešno, ako je erupcije bilo”. Konačno, kao i većina drugih rasprava o zločinima iz prošlosti, i ova se završava ministrovim nezadovoljstvom delovanjem NVO koje, iako su neophodne, ne bi trebalo da sude, nego da dokaze dostave tužiocu.

330 RTS, Dnevnik 2. 24.01.2012.

331 TVB92, Vesti u 18 i 30, 24.01.2012.

332 TVB92, Vesti u 18 i 30, 24.01.2012.

333 TV B92, Jugoslav Ćosić, *Između dve vatre*, 01.02.2012.

Emisija Da možda ne autorke Olivere Kovačević³³⁴ posvećena je slučaju Diković i dosijeu koji je odjeknuo, kako kaže autorka, „kao medijska bomba“. Prilog otvara sažetak dosijea, nakon koga Sandra Orlović, zamenica izvršne direktorke FHP-a, objašnjava sadržaj dokumenta. Voditeljka je prekida u trenutku kada se pominju snage koje su vršile zločine na Kosovu, a za koje Orlović kaže da su „snage koje su saradivale sa vojskom“. Voditeljka odmah reaguje: „Šta znači snage koje su saradivale sa vojskom? Neke paravojne formacije?“, „Kako su [saradivale]?“, „Vi pretpostavljate da je Vojska Jugoslavije morala da kontroliše sve što se dešavalo?“ Sandra Orlović navodi zločin koji se dogodio 1. maja u selu Ćirez, gde je streljana grupa od 250 muškaraca pored iskopane grobnice, dok general Diković tri dana kasnije obaveštava komandu Prištinskog korpusa o tome šta se dešava u Ćirezu. Na to interveniše voditeljka pitanjem: „Da li imate podatak da je podneta nekakva krivična prijava?“ Masovno ubistvo ne izaziva nikakvu reakciju, nema nikakvih pitanja, ta izjava se zapravo „ne čuje“³³⁵. Orlović nastavlja navodeći da su se zločini desili u zoni odgovornosti generala Dikovića i da FHP nema dokaza da je Diković naredio zločin, na šta novinarka pita: „Ali za šta ga onda teretite, zašto?“, „Po komandnoj odgovornosti?“

U sve tri intervencije, voditeljka zapravo prelazi preko opisa zločina, preko leševa dvesta pedeset ljudi koji su zakopani u masovnoj grobnici (Da li je iskopana? Da li su neki od tih leševa završili u masovnim grobnicama u Batajnici? Da li su žene i deca oterani pre streljanja? Da li su se vratili na Kosovo, i gde sada žive? Da li ima preživelih iz jame kao što ih ima u Srebrenici? – lista nepostavljenih pitanja je preduga) i fokusira se na Dikovićevu nevinost, sumnjivi institut komandne odgovornosti i navode da su odgovorni već procesuirani, tj. elemente koji čine okosnicu Dikovićeve odbrane. Druga dva predstavnika državnih institucija u studiju, zamenik tužioca za ratne zločine Vekarić i državni sekretar ministarstva odbrane Jovičić, kao i novinar *Politike* Lazanski, svesrdno brane Dikovića. Vekarić, koji se slaže da Hag nije procesuirao sve počinitelje, ipak smatra da bi Dikovića, s obzirom na visoku funkciju, optužio da je imao dokaza. Lazanski kritikuje nekompetentnosti FHP-a i ponovo postavlja pitanje svih pitanja - zašto je Dosije baš sad objavljen? Jovičić brani ugled institucije kao takve, i u više navrata ocenjuje da je dosije „nedopustiv“ jer se „dosije o bilo kojim generalima ove države vodi samo na jednom mestu, a to je u ovom slučaju ministarstvo odbrane“. Ni on ne spori da su se zločini dešavali, ali ga to ne brine, već ga zanima šta se pokušava postići dovodenjem u vezu načelnika Generalštaba sa zločinima, i odgovara da se preko napada na Dikovića napada pozicija načelnika Generalštaba, i to u trenutku pregovora za status Kosova. Kakav je uticaj pomenutih dvesta pedeset leševa u masovnoj grobnici u Ćirezu, o kome je Diković izveštavao Generalštab tokom rata na Kosovu, na pregovore o statusu Kosova, Jovičić ne kaže.

Lazanski ponavlja da se Diković u Hagu ne pojavljuje u svojstvu optuženog i još jednom napada FHP: „Ako Hag nema ništa protiv njega, šta ste vi kao Fond za humanitarno pravo, jeste vi neki izaslanici Isusa Hrista ovde na zemlji?“ Pred kraj emisije, Orlović ukazuje da branioci generala Dikovića izbegavaju ključne delove dosijea, dakle da ne govore o zločinima, ali umesto pitanja o konkretnim zločinima, novinarka pita „Da li zna naša javnost šta se dešavalo na Kosovu?“, na šta Vekarić odgovara „Mislim da ne“ i nastavlja opštim konstatacijama da je zločina bilo: „Stradali

334 Gosti u studiju: Igor Jovičić, državni sekretar ministarstva odbrane, Sandra Orlović, zamenica izvršne direktorke Fonda za humanitarno pravo, Miroslav Lazanski, vojni komentator, Bruno Vekarić, zamenik Tužioca za ratne zločine i Lakić Đorović, bivši vojni tužilac. <http://www.rts.rs/page/tv/sr/story/22/RTS+Satelit/1033358/Da+Mo%C5%BEda+Ne.html>

335 Fenomen o kome govori Velcer u knjizi „Opa war kein Nazi“ - informacije koje ljudi ne žele da čuju se bukvalno u toku intervjuja ispravljaju tako da odgovaraju očekivanjima sagovornika.

su civili, žene, deca i svi normalni ljudi žale zbog toga." Na poslednje pitanje voditeljke „Da li nas je vojska na Kosovu obrukala“, Lazanski kaže: „Bilo je zločina, zločine su činili svi, i nije nas obrukala.“ Kovačević: „Nije nas obrukala? Srpsku vojsku?“ Jovičić: Ne možete poistovećivati vojsku sa pojedincima.“ Kovačević: „Sa Lazarevićem, sa Pavkovićem?“ Od žamora je teško razumeti kakav je kraj ovog razgovora, ali je poruka da „nas vojska na Kosovu nije obrukala“ ostala je sasvim jasna.

Sasvim drugačija slika o odgovornosti Dikovića i ulozi Fonda za humanitarno pravo stiže se na osnovu izveštavanja *Danasa*, *Peščanika*, *RSE* i *E-novina*. Izveštaj FHP-a se predstavlja kao ubedljiv i pouzdan poziv za utvrđivanje odgovornosti. Pozicija FHP-a se dodatno pojačava navodima da je grupa nevladinih organizacija tražila od Tužilaštva da se ispituju navodi dosijea. Tvrđenje zamenika tužioca za ratne zločine Bruna Vekarića da nema osnove za utvrđivanje krivice načelnika Generalštaba, na RSE se suprotstavljaju tvrdnjama Gorana Miletića iz organizacije „Branitelji za građanska prava“, koji dokaze FHP-a ocenjuje kao ozbiljne, a odgovor ministarstva odbrane kao politički pritisak: „Ključni događaji koji se u njemu spominju u vezi sa generalom Dikovićem se zaista temelje na osnovu rekonstrukcije svih događaja koji su se desili na Kosovu. Najmanje što se na osnovu toga može reći da general nije dostojan da bude na toj funkciji.“³³⁶ Kao pokazatelj čvrstih dokaza, navodi se slučaj streljanja albanskih civila 27. marta 1999, o kome izjave daju dva preživela svedoka. Konačno, tekst se završava jasnom vrednosnom distinkcijom između toga ko je optužen, a ko tužilac: Nataša Kandić je „godinama posvećena otkrivanju zločina i zločinaca na ratištima širom bivše Jugoslavije“, dok je general Diković „Miloševićev nagrađeni heroj“.³³⁷ Različito se razumeju i svedoci - Lakića Đorovića, koga Šutanovac i optuženi srpski generali u Hagu predstavljaju kao neuračunljivog, Haški tribunal uzima kao pouzdanog svedoka, koga od hiljada drugih oficira koji čute o zločinima izdvaja upravo javno svedočenje.

Danas objavljuje autorski tekst Nataše Kandić, u kojim se Dosije Diković predstavlja kao povod i šansa za otvaranje pitanja „vlastite odgovornosti“, promenu načina mišljenja i „odnosa prema drugim žrtvama“.³³⁸ Ističe se da su „svi koji su stali u odbranu generala priznali da je na Kosovu bilo strašnih zločina, koje su počinili policija i vojska“, kao i da je javna tajna postojanje „bezobzirne pljačke albanske imovine“.³³⁹ Same optužbe da je Dosije Diković napad na državu, vojsku i institucije, razumeju se kao pokušaj da se legitimna tema ratnih zločina zameni napadima na FHP, od ministra odbrane Šutanovca do tužioca za ratne zločine Vladimira Vukčevića.

Konačno, Bojan Tončić u *E-novinama* tvrdnje da su odgovorni već procesuirani odbacuje kao izmišljotine, na kojima su „jahali svi propagandni stožeri, još u vreme Miloševića; a nikada nije objavljeno koliko je ubica i silovatelja strpano u zatvor, koliko pljačkaša, učesnika u proterivanju Albanaca (slično važi i za ostala sramna vojevanja JNA i VJ), koliko konjokradica, otimača stoke, skupih automobila“.³⁴⁰ Ključno pitanje teorije zavere - o trenutku kada se postavlja pitanje Dikovićeve odgovornosti - Tončić tumači kao odraz nespремnosti da se pokrene pitanje odgovornosti za zločine iz prošlosti, koje se može uvek iznova postaviti, „odnosno da je jedino pravo vreme za suočavanje sa odgovornošću - nikada“.³⁴¹ O počinjenim zločinima nema mnogo sumnje: „Naša

336 Radio Slobodna Evropa, 'Slučaj Diković: Načelnik Generalštaba tužio Natašu Kandić', 20.03.2012.

337 Radio Slobodna Evropa, 'Slučaj Diković: Načelnik Generalštaba tužio Natašu Kandić', 20.03.2012.

338 *Danas*, 'Nataša Kandić: Provera demokratije prema vojnom uputstvu', 10.02.2012.

339 Ibid.

340 *E-novine*, Bojan Tončić, 'Anatomija trajnog sukoba', 09.02.2012.

341 Ibid.

vojska i policija se proslavila na Kosovu najpre najbrutalnijim zločinima, a onda i bezobzirnom pljačkom, i to pljačkom u kojoj su svi učestvovali. Odvlačilo se kamionskim konvojima. Prema tome, nema u tome ničeg podsmešljivog zato što je to bila jedna od osnovnih karakteristika rata u svim područjima bivše Jugoslavije, koja je na Kosovu poprimila bezobzirne razmere.”³⁴²

O ćutnji institucija i države o zločinima počinjenim na Kosovu od strane policijskih i vojnih snaga 1998. i 1999. piše i zamenica izvršne direktorke FHP-a Sandra Orlović u tekstu objavljenom na *Peščaniku*. Taj tekst ukazuje na „zavet ćutanja” kojim se prosto prelazi preko presude policijskim i vojnim generalima, i zbog kojeg Tužilaštvo za ratne zločine procesuirala samo direktne počiniocima, dok sudovi odbijaju tužbe za materijalnu štetu albanskih žrtava: „Dosije je jedan mali isečak užasa koji se u martu, aprilu i maju 1999. godine desio na Kosovu, a o kojem svedoče desetina hiljada stranica dokumenata (policijskih, vojnih, međunarodnih i domaćih organizacija za ljudska prava), preživeli, porodice žrtava, masovne grobnice u predgrađu Beograda i brojna kosovska polja pretvorena u groblja. Stotine zločina ponavljani su po surovoj matrici – vojska granatira selo, potom pešadija (vojska i/ili policija) ulazi u selo, razdvaja muškarce od žena i dece, ženama i deci se naređuje da idu u Albaniju, zadržani muškarci se streljaju, leševi ili pale ili zakopavaju bagerima ili transportuju na tajne lokacije.”³⁴³

Tužilaštvo za ratne zločine koje, umesto provere navoda o zločinima, staje u odbranu generala Dikovića, Tončić karakteriše kao „prvi prsten zaštite države od odgovornosti.”³⁴⁴ Štaviše, protiv generala se u Srbiji ne pokreću postupci, kao ni „protiv onih koji godinama zauzimaju visoke pozicije, bilo u državnim institucijama, bilo u političkim partijama – to se ovde ne događa.”³⁴⁵ Institucije nisu reformisane, Tužilaštvo se ne bavi proširivanjem lanca odgovornosti i istraga, te nema pokretanja postupaka protiv visokih zvaničnika države. Istu inertnost Tužilaštvo pokazuje i povodom objavljivanja dosijea „549. motorizovana brigada VJ” u kome se opisuje osam masovnih zločina počinjenih 1999. godine u zoni odgovornosti ove brigade.³⁴⁶ FHP podnosi krivičnu prijavu protiv generala Božidara Delića, protiv koga se, uprkos činjenicama utvrđenim pred Haškim tribunalom, „nikada ništa nije preduzelo.”³⁴⁷

Slučaj *Dosije Diković*, iako nije rezultirao sudskim procesom, ilustruje odnos javnih aktera prema navodima da su neki od predstavnika institucija odgovorni za ozbiljna kršenja humanitarnog prava. Istovremeno, ovaj slučaj se može posmatrati i kao primer medijskog kreiranja dve stvarnosti, pošto su izbori sagovornika, njihov autoritet, kao i uverljivost argumentacije „Prve” i „Druge Srbije” potpuno različiti. Dok se u medijima „Prve Srbije” glasno i odlučno brane lik i delo generala Dikovića i Vojske Srbije kroz izjave ministra odbrane, Tužilaštva za ratne zločine, predstavnika vojske koji odbacuju sve navode iz Dosijea i istovremeno optužuju NVO, u medijima „Druge Srbije” situacija je potpuno obratna – pažnja i uverljivost se pridaju izveštaju FHP-a, pominju se zločini i svedoci ovih zločina, pa i postojeće presude, a od institucija se zahteva da ispituju navode o kriminalnoj odgovornosti. U narednoj godini, medijski tekstovi o generalu Dikoviću potpuno

342 RSE, Branka Trivić, 'Nataša Kandić: "Kod nas generali ne odgovaraju"', 30.01.2012.

343 Peščanik, Sandra Orlović, 'Zavet ćutanja', 26.01.2012.

344 E-novine, Bojan Tončić, 'Anatomija trajnog sukoba', 09.02.2012.

345 RSE, Branka Trivić, 'Nataša Kandić: "Kod nas generali ne odgovaraju"', 30.01.2012.

346 FHP, 'Dosije: 549. motorizovana brigada Vojske Jugoslavije', 20.03.2013.

347 RSE, Branka Trivić, 'Nataša Kandić: "Kod nas generali ne odgovaraju"', 30.01.2012.

ignorišu navode izveštaja, a general Diković potvrđuje da je vojska spremna da brani državu.³⁴⁸ Konačno, ono što najviše čudi jeste potpuni mir i ravnodušnost s kojom se prešlo preko podatka o streljanju dvesta pedeset civila, meštana sela Ćirez - po broju žrtava zločin približan trgovini organima - čijim porodicama se niko od političke, intelektualne, vojne, duhovne elite Srbije nije setio da poruči da zaslužuju pravdu i istinu, zarad pomirenja i zajedničke budućnosti.

Zaključak

Presudna uloga nacionalističke ideologije u izveštavanju medija o suđenjima za ratne zločine manifestuje se u različitom odnosu prema zločinima, optuženima i žrtvama u zavisnosti od njihove etničke pripadnosti. Kada su optuženi Srbi, mediji pretežno biraju perspektivu počinitelja i tako potvrđuju narativ odbrane, ukazujuću na nevinost optuženih, lažne optužnice, političke motive Tužilaštva ili laži svedoka-saradnika. Neretko se već u naslovu određuje ton izveštaja, a primera takvog izveštavanja je pregršt: „Nije ubio civile“³⁴⁹, „Poriču krivicu za Ovčaru“³⁵⁰, „Saznali iz medija“³⁵¹ ili „Policajci nisu znali za ubistvo braće Bitići“³⁵². Optuženi, svedoci odbrane i advokati koriste razne strategije poricanja, poput minimalizacije, poricanja ili opravdanja zločina, koje mediji nekritički prenose. Zločini se neprestano relativizuju, bilo upućivanjem na još veće zločine koje je počinila suprotna strana ili eufemizmima, a sami zločini se razumeju kao deo užasa svakog rata. Optuženima se veruje čak i kada zločin obrazlažu besmislenim teorijama zavere, a odgovornost se prebacuje na žrtve (neprijatelj je sâm postavljao mine) ili međunarodne aktere, npr. Holandski bataljon, CIA, francuska obaveštajna služba i sl. Razlika u tonu, patosu, prisustvu emocija, tragike, izbora reči (zločini nad Srbima su stravični, monstruožni, užasni, dok su zločini nad ostalima navodni, sumnjivi i nedokazani) najbolje oslikava vrednosnu razliku u odnosu prema određenim zločinima. Empatija sa optuženima se gradi kroz emotivne citate rođaka i prijatelja optuženih, dok se žrtvama uskraćuje mogućnost javnog govora.

Oslanjanje pretežno na agencijske vesti i izbegavanje bilo kakve dalje rasprave i kontekstualizacije je sledeća strategija poricanja koja se koristi u medijima. Vesti su kratke, prenose se i skraćuju članci agencija, dok se kontekst i pravi opis zločina prosto izostavljaju. Novinari ne istražuju ratne zločine – nema pokušaja da se utvrdi odgovornost drugih koji su o zločinu možda znali, naredili ga, ili u njemu učestvovali. Navodi žrtava se ne istražuju, ne obilaze se mesta na kojima su počinjeni zločini, ne pita se o detaljima zločina ili sudbini preživelih. Za ove zločine ne postoji interesovanje, i mediji i političari s vremena na vreme konstatuju da prošlost treba ostaviti iza nas i okrenuti se budućnosti. Političari se paze da ni na koji način ne komentarišu presude domaćeg suda, čime je tema suđenja dodatno marginalizovana jer ne postaje tema uvodnika, komentara, političkih govora, obraćanja. „Zavera ćutanja“ se zapravo manifestuje kroz ovaj nedostatak interesovanja i opšte ignorisanje domaćih suđenja.

Suprotno tome, kada su Srbi žrtve, perspektiva medija, interesovanje javnosti, kao i argumentacija

348 Večernje novosti, 'Diković: Imamo plan za svaku pretnju', 14.02.2014; Večernje novosti, 'Diković: Garda ponos vojske i otadžbine', 30.04.2013; Večernje novosti, 'Ljubiša Diković: Kosovo neće zapaliti jug', 04.07.2013.

349 Večernje novosti, 18.10.2008.

350 Blic, 'Poriču krivicu za Ovčaru', 14.03.2007.

351 Kurir, 'Saznali iz medija', 12.02.2008.

352 Politika, 'Policajci nisu znali za ubistvo braće Bitići', 11.03.2008.

postaju sasvim drugačiji. O slučaju se govori javno, puno, neprestano, sagovornika spremnih da prokomentarišu slučaj ima na pretek, zločin je poznat, poznati su i izvršiooci, a odgovorni za zločin obično su najviši predstavnici vlasti, uključujući premijera i predsednika države. Žrtve-svedoci sada su u samom centru interesovanja, a njihove reči se prenose u naslovu. Nema nepoznanica, nema sumnje, nema kompleksnosti rata, ni ratne situacije, niti konstatacija da su svi činili zločine – reći na vest o trgovini organima „svi su činili zločine“ je nezamislivo, kao što je nezamislivo pozvati javnost da se okrene budućnosti i zatvori knjigu prošlosti. Istovremeno, zasićenost temom prošlosti i zločina odjednom nestaje, slučaj npr. trgovine organima jeste javno interesantan, i zahtevi da se zločin istraži, počiniooci kazne a za žrtve obezbedi makar legalna pravda, ujedinjuje sve koji govore o zločinu. A njih je mnogo – političari, predstavnici crkve, umetnici, stručnjaci, naučnici ukazuju na različite aspekte zločina, posledice po društvo, međunarodne odnose itd.

I dok se tokom prvih procesa, pre svega *Ovčare* i *Škorpiona*, izvesno interesovanje za slučajeve gradilo na novosti i dokazivanju sposobnosti institucija da procesuiraju počinioce ratnih zločina, period normalizacije prati generalno odsustvo zainteresovanosti medija za suđenja. Naročito je simptomatično odsustvo kontekstualizacije i kolektivna ćutanja u slučaju *Suva Reka*, koji je sa *Škorpionima* mogao da postane odlučujući slučaj suočavanja sa prošlošću. U poslednjem periodu, u kome se mediji vraćaju starim matricama nacionalističkog izveštavanja, dominiraju srpske žrtve i otvoreno negiranje odgovornosti za zločine. Trgovina organima može poslužiti kao ogledni primer senzacionalizma, hiperprodukcije tekstova i instrumentalizacije žrtava, dok slučaj *Dosije Diković* pokazuje na delu kako se kreiraju dve različite medijske stvarnosti.

Što se pojedinačnih dnevnih medija tiče, *Danas* i *Politika* konstantno izveštavaju o suđenjima uz obezbeđivanje potpunih informacija i objavljivanje izjava svedoka, tužilaca, sudija i porodica žrtava. *Večernje novosti* takođe imaju opširnije izveštaje sa suđenja, ali često u vrlo jasnom, nacionalističkom maniru, dok se tekstovi u *Blicu* i *Kuriru* najčešće svode na suvoparne, kratke informacije. U tom smislu se u reprodukciji vulgarnog (slepog) nacionalizma neki mediji pojavljuju kao aktivni deo „kulturnog poricanja“ ili zavere ćutanja, koje je dodatno olakšano potpunim odsustvom komentara javnosti i interesa publike. *Vreme*³⁵³ je najvećim delom zaslužno za kontekstualizaciju zločina, posebno u slučajevima *Škorpioni* i *Ovčara*, dok se *NIN* isključivo bavi srpskim žrtvama, kao što je vidljivo iz načina izveštavanja o trgovini organima i *Suvoj Reci*. Izveštavanje *Danasa* o *Suvoj Reci* primer je izveštavanja koje u fokus stavlja žrtve, njihovo pravo na istinu i pravdu. I B92 i RTS izveštavali su dosta ujednačeno i potpuno sa domaćih suđenja, dok su dokumentarne emisije i istraživanje zločina na B92 neobjašnjivi iskorak iz medijske ravnodušnosti, kako po kvalitetu tako i po hrabrosti sa kojom su ove teme obrađene. Popularne političke emisije, uprkos pozivanju svih strana u studio, ostaju verne ponavljanju oficijelnog narativa o ratu i nacionalističkih stereotipa.

Ipak, ne treba zanemariti izvestan broj tekstova u kojima se otvoreno govori i o zločinu i o odgovornosti, a koji su objavljeni u *Večernjim novostima*, *Kuriru* i *NIN-u*. Oni svedoče da "zavera ćutanja" nije zasnovana na potpunoj zatvorenosti medija. Ona pre predstavlja nesposobnost ili nevoljnost političkih i intelektualnih elita da suočavanje sa prošlošću pretoče u ozbiljnu javnu

353 Peščanik, E-novine i RSE nisu sistematski praćeni, ali su svi primeri korišćeni u izveštaju jasno potvrdili isti odnos prema zločinima iz prošlosti.

temu, kao što pokazuje Subotić³⁵⁴, a isto tako i odustvo kritike slepog nacionalizma koje se uporno iznova predstavlja kao jedino moralno prihvatljivo stanovište. Zločini, kao izolovani incidenti koje prenose svi mediji, ne predstavljaju pretnju zvaničnom narativu o prošlosti, i sve dok se ne dovode u vezu sa političkim strukturama, oni su bezopasni. Zato je kontekstualizacija, kojom se ukazuje na odgovornost srpskih vlasti i institucija, zapravo najmanje prisutna.

Beskompromisni zahtevi za suočavanjem sa prošlašću, kakve su formulisale nevladine organizacije koje se bave ljudskim pravima i već pomenuti mediji „Druge Srbije“, obično se smatraju nedovoljno uticajnim da bi značajno promenili dominantni nacionalistički diskurs.³⁵⁵ Izolovani u par niskotiražnih novina i e-portala, oni su vremenom kreirali posebnu stvarnost u stvarnosti. Novinari ovih medija, kao i predstavnici NVO za ljudska prava, izloženi su demonizaciji, govoru mržnje a neretko i fizičkom nasilju. Iako su glavni napadi upereni na navodnu nedovoljnu brigu za srpske žrtve, u analizi članaka se ne pokazuje manja zastupljenost tekstova o srpskim žrtava u ovim medijima.

Ipak, treba biti oprezan i izbeći zamku „krivi su mediji“ koja, kako je primetila Zala Volčić, omogućava govor o prošlosti lišen svake odgovornosti i kritičke refleksije.³⁵⁶ Nakon svih suđenja pred domaćim sudom, sudovima u regionu i pred Haškim tribunalom, činjenice o zločinima dobro su poznate. Medijsko i političko perpetuiranje nacionalizma i poricanje odgovornosti tek je odraz nemoći da se ono što se zna izgovori, preuzme odgovornost i izade iz samoskrivljene nezrelosti.

Literatura

Branimir Anzulović, *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide* (London: Hurst, 1999), xiv, 233 p.

Florian Bieber, *Nationalismus in Serbien Vom Tode Titos Bis Zum Ende Der Ära Milošević* (Wien: LIT Verlag, 2005).

Mikloš Biro, "Mediji i ratni zločin", u: *Reči i nedela*, ur. Đorđe Odavić, Ivan Boljević, Vladimir Petrović, Svetislav Rabrenović, Bogdan Stanković, Jasna Šarčević Janković, Novak Vučo, Milica Vukotić (Beograd: Centar za tranzicione procese, 2011).

Carla Del Ponte, *Madame Prosecutor: Confrontations with Humanity's Worst Criminals and the Culture of Impunity: A Memoir*, English language ed. (New York: Other Press, 2009), x, 434 p.

Bogdan Denis Denitch, *Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994), ix, 229 p.

Džihana & Volčić, ed. *Media and National Ideologies* (Sarajevo: Mediacentar Sarajevo, 2011).

Dejan Guzina, "Socialist Serbia's Narratives: From Yugoslavia to a Greater Serbia," *International Journal of Politics, Culture and Society* 17 (2003).

Jürgen Habermas, Thomas Burger, and Frederick Lawrence, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge: Polity Press, 1992), xix, 301 p.

354 Jelena Subotić, *Hijacked Justice: Dealing with the Past in the Balkans* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2009).

355 Kisić, Stanojlović, *Mediji u postoktobarskoj Srbiji*.

356 Zala Volčić, "Blaming the Media: Serbian Narratives of National(ist) Identity," *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* 20, no. 3 (September 2006).

Edward S, Chomsky Herman, Noam, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York: Pantheon Books, 2002), lxiv, 412 p.

Dorđe Odavić, Ivan Boljević, Vladimir Petrović, Bogdan Stanković, Svetislav Rabrenović, Novak Vučo, Jasna Šarčević Janković, Milica Vukotić, "Reči i nedela: pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992," ur. Bruno Vekarić (Beograd, 2011).

Bogdan Ivanišević, "Against the Current – War Crimes Prosecutions in Serbia" *International Center for Transitional Justice* (2007).

—, "Konstantno iznošenje flagrantnih neistina", u: *Hag među nama*, ur. Slobodan Kostić (Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2005).

Slavija Seska Stanojlović, Izabela Kisić, "Mediji u postoktobarskoj Srbiji", (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava).

Pål Kolstø, ed. *Media Discourse and the Yugoslav Conflicts* Ashgate, 2009).

Zdenka Milivojević, "Mediji u Srbiji od 1985-1994", u: *Srbija između prošlosti i budućnosti* (Beograd: Institut društvenih nauka; Forum za etničke odnose, 1995).

Olivera Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "Nama" i "Drugima", Ogledi* (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002), 338 p.

Markus Tanner, Nidzara Ahmetašević, "Historija u sjeni senzacije - Regionalni mediji o hapšenju Radovana Karadžića" (Sarajevo: BIRN, 2009).

Marija Sajkas, "Transitional Justice and the Role of Media," *International Center for Transitional Justice*, 2007).

Ana Jugoslava Zagorac, Keršer Štefan Rus-Mol, *Novinarstvo* (Beograd: Clio, 2005).

Jelena Subotić, *Hijacked Justice: Dealing with the Past in the Balkans* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2009), 224.

Teun van Dijk, *Racism and the Press, Critical Studies in Racism and Migration* (London; New York, NY: Routledge, 1991), xiii, 276 p.

Zala Volčić, "Blaming the Media: Serbian Narratives of National(ist) Identity," *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* 20 (September 2006), pp. 313-330.

Helena Zdravković-Zonta, "The Case of Scorpions: Media, Nationalism and War Crimes," in: *Media and National Ideologies*, ed. Zala Volcic & Amer Dzihana (Sarajevo: Mediacentar, 2011).

Eviatar Zerubavel, *The Elephant in the Room: Silence and Denial in Everyday Life* (New York: Oxford University Press, 2006), xi, 162 p.

Mediji

Danas
Politika
Večernje novosti
Kurir
Blic
Vreme
NIN
B92
RTS

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

Publikacija je izrađena u okviru projekta *Podrška saradnji civilnog društva i institucija sa ciljem unapređenja procesuiranja ratnih zločina u Srbiji*, uz podršku Evropske unije i Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID), koja je na realizaciji ovog projekta saradivala sa Institutom za održive zajednice (ISC). Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost Fonda za humanitarno pravo i ni na koji način ne odražava stavove donatora.